

קונטרס
"תהילה לאברהם"

מנהגים ונוסחאות
בתפילות יום הכיפורים

קונטרס
"תהילה לאברהם"

מנהגים ונוסחאות

בתפילות יום הכיפורים

לע"נ

מו"ז אברהם עזרא בן מרים ז"ל
נפ' כ"ו אדר ב' ה'תשס"ט

ולע"נ

מו"ז חלה בת חלזה ז"ל
נפ' ו' תמוז ה'תשס"ט

ת.נ.צ.ב.ה.

חברתיו בחסד ה' עלי
אברהם בלא"א עזרא בטאט
שנת ה'תש"ע

ר"ח הר"ן 15\1 ביתר עלית
טלפון 02-5800349

לתגובות והערות בכתובת הנ"ל או במייל toratbinyamin@gmail.com
כמו כן המעוניין לקבל קונטרס זה במייל יפנה לכתובת הנ"ל

תפילת ערבית

לך אלי תשוקתי

א. "ואשמתי וארבתי ובגדתי ובזיתי" וכו' – דעת הפר"ח דיש לומר הוידוי מעומד¹. ואין נוהגים כן².

¹ הנה במ"א (סי' תר"ז סק"ז) כתב וז"ל: כתב של"ה ראוי להחמיר להתוודות אחר אכילה קודם חשיכה כדעת הרמב"ן. והובא בכה"ח (סק"ב). וע"ע שו"ע לרבינו זלמן (שם, ס"ב) שכתב: מ"מ ראוי לכל אדם להחמיר ע"ע כסברא הב' [שהיא דעת הרמב"ן], וכשרואה בין השמשות ממשמש ובא יעמוד ויתודה. וע"ע יסוד ושרש העבודה (שער האיתון, פ"ו) שכתב: וכבר נתפשט המנהג בכמה בתי כנסיות להתוודות בציבור קודם כל נדרי. וכן כתב במטה אפרים (סי' תרי"ט ס"ח): נכון שטרם כניסת יוה"כ יאמר בלחש הוידוי קצרה אשמנו וכו', אבל אין לנהוג כן בציבור שנראה כמוסיף על דברי חז"ל. ובאלף המגן (שם, סקט"ז) כתב וז"ל: ונתפשט במדינותינו לומר קודם כל נדרי התפילה שסידר בעל חיי אדם ונקראת "תפילה זכה" ורובו הוא דברי וידוי, כדי לקיים דעת הרמב"ן ז"ל שכתב שיש להתוודות עם חשיכה, וכמ"ש בלבוש ובפר"ח. ע"כ. וכ"כ במשנ"ב (סי' תר"ז סק"א). וע"ע ליקוטי מהרי"ח (סדר יוה"כ). [יש לציין, כי תפילה זכה נדפסה במחזורי הספרדים הקדומים. ועי' מועד לכל חי (סי' י"ט סקפ"ז) שכתב: ואני בעוניי נהגתי לומר בבית מדרשי קודם מנחה [של יוה"כ] התפילה שסידר בספר חיי אדם לחמשה עינויים וכו', ושפר קדמי לאומרה בשעת מנחה דשייך טפי, מלאומרה בכניסתו ליום הכיפורים].

ומטעם זה כתב הפר"ח (שם, סק"א) וז"ל: ועכשיו נהגו לומר לך אלי תשוקתי שיש בה וידוי, צריך לקום בשעת הוידוי לקיים סברת הרמב"ן, ונכון. ע"כ. וכ"כ בחסד לאלפים (סי' קל"א ס"ד): צריך להתוודות מעומד, וכן באמירת לך אלי תשוקתי שאומרים בליל יום הכיפורים, צריך לעמוד באמירת הוידוי שיש שם.

ולפ"ז יש להקפיד לומר פיוט זה קודם השקיעה וקודם קבלת קדושת היום, שהרי צריך לומר הוידוי בערב יוה"כ בדווקא. וכ"כ בחמ"י (יוה"כ פ"ב, קפ"א ע"א) וז"ל: וכבר נהגו ישראל לומר פיוט לך אלי תשוקתי מבעוד יום, כי רובו הוא דברי וידוי כדי לצאת יד"ח דעת הרמב"ן ז"ל. וע"ע מש"כ שם בענין זה. ודברי החמ"י הובאו בספר קמח סלת (הל' יוה"כ ה"כ, קמ"ז ע"ב). וע"ע במחזור בית הכפורת (דיני לך אלי ה"ב, ל"א ע"ב) שכתב: ויזהרו לאומרו מבע"י. וכ"כ במחזור חקת עולם. וע"ע בשלמי חגיגה (קצ"ג ע"א) הובא לקמן (אות י"ב) בהערה, ובשו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סי' ש').

² לא ראינו שכל הציבור עומדים כשמגיעים לאמירת ואשמתי וכו'. ואולי יחידים עומדים בצנעא. ושו"ר במחזור בית הכפורת (שם, ה"ד וה') שכתב: בוידוי זה יש שמצריכים לקום וכו' לקיים סברת הרמב"ן, וכו'. ובעי"ת קושטא יע"א נהגו לקום כל הקהל באמירת נוסח וידוי שבבקשת לך אלי וכו'. הדא דתימא מילתא אמורה לא תעמוד בין היושבים ואל תשב

תהילה לאברהם

ב. אחר פיוט לך אלי, אומרים פיוט שמע קולי³. ויש קהילות שלא נהגו לאומר⁴.
בישיבה של מעלה, כל נדרי
ג. יש נוהגים שהשליח ציבור⁵ אומר "כל נדרי" בקול רם, וכל הקהל אומר בלחש⁶.
ויש נוהגים שהרב⁷ הוא האומר בקו"ר. ויש נוהגים שבתחילה אומר הקונה הקמת

בין העומדים, ויש מי שמצריכים נידוי ח"ו למי שעושה זה, ועכ"פ לאו שפיר עבדי דמחזי כיוהרא וכו'. ע"כ. וכ"כ במועד לכל חי (סי"ט סק"ד): ובעירנו לא נוהגים לקום ואם ירצה לקום מחזי כיוהרא. וכן כתב בספר כתר שם טוב (ח"ו עמ' רמ"ב): אמנם אנחנו הספרדים לא נהגנו לעמוד בשעת אמירת פיוט זה. ע"ש.

³ עי' בתי כנסיות (סי' תרי"ט ס"א) שכתב: נוהגים לומר קודם כל נדרי, פיוט שמע קולי. וכתב בגיליון מחזור אבא מארי ז"ל בס' כ"י נמצא כי רב האי גאון ז"ל יסדו. עיי"ש. וכ"כ במחזור אהלי יעקב (י"ח ע"א) בשם קורא הדורות. וכ"כ במועד לכל חי (סי' י"ט סק"ה).

ועי' לקמן (אות י"ב) שהבאנו דברי הרב מוהר"א חיון, המגיה בשלמי חגיגה (קצ"ג ע"א) שכתב: בענין הפיוט לך אלי ושמע קולי איזה מהם קודם, ראיתי בזה מנהגים חלוקים. וכו'. ונראה בעיני שמנהג הרב החבי"ב ז"ל היה לומר פיוט לך אלי ואח"כ שמע קולי. יעו"ש. וכן מנהגו לאומר אחר אמירת פיוט לך אלי. וכ"כ בחזו"ע (עמ' רס"ב). וע"ע כתר שם טוב (ח"ו עמ' רפ"ח). ובמחזור חקת עולם הדפיס קודם "לך אלי" וכתב שיש נוהגים לומר מתחילה "שמע קולי".

⁴ בספר נוח שלום (חזן, דיני ערבית ש"ק סקי"ז) כתב: פה נא אמון יע"א בק"ק אליהו הנביא ז"ל, לא נהגו לומר פיוט שמע קולי בין בחול בין בשבת. ע"כ.

⁵ לשון מרן (סי' תרי"ט ס"א): ליל יוה"כ נוהגים שאומר ש"צ בישיבה ש"מ וכו', ונוהגים שאומר כל נדרי וכו'. ובספר כתר שם טוב (ח"ו עמ' שכ"א) כתב: המנהג בלונדון ואמ"ד שהש"ץ הקבוע הוא אומר בישיבה של מעלה, אפי' נמצא שם הרב דמתא. ופירש שם הטעם שהוא ע"פ פסק השו"ע וכו'.

⁶ מקורו מדברי המרדכי (יומא סי' תשכ"ו), והובא בב"י (סי' תרי"ט) שכתב: וגם נהגו לקרות כל נדרי עם שליח ציבור, כדי שיהיו לכל הפחות שלשה מתירין. וכן כאשר ש"ץ מתיר להם אף הם מתירין לו לש"ץ שאין יכול להתיר לעצמו, וכו'. ולאחר שאמר ג"פ כל נדרי, קורין עם ש"ץ "ונסלח לכל עדת בני וגו'", ויש ארצות שקורין אותו כל הקהל בקול רם, כדי שיהא הקב"ה מסכים על ידם וסולח לכל חטאת ישראל. יעו"ש. וכ"כ ברא"ש (יומא פ"ח סי' כ"ח): הרי כל הקהל אומרים אותו איש איש בלחש. וע"ע בדרכ"מ (שם, סק"ג). ועי' כה"ח (שם, סקי"ח) שכתב: וגם כל הקהל יאמרו בנחת עם הש"ץ. וכ"כ במחזור אהלי יעקב (י"ט ע"ב): וגם כל הקהל יאמרו כל נדרי וכו' בלחש עם הש"ץ. וכ"כ בערוך השולחן (סי' תרי"ט סעי' ו'). ועי' שו"ע לר' זלמן (שם, ס"ג) שכתב, וגם כל הקהל יאמרו בלחש עם הש"ץ. ובמוסגר הוסיף: וצריך לומר בקול רם מעט בענין שיהא נשמע לעומדים אצלו.

ועיין בספר כתר שם טוב (ח"ו עמ' שט"ז) שכתב: מנהג לונדון ואמ"ד שהש"ץ לבדו אומר בישיבה ש"מ וכו' כל נדרי וכו' עד לשלום. והקהל עונין נדרנא וכו' עד בשגה. אבל בא"י

תהילה לאברהם

ס"ת של כל נדרי⁸, ופעם ב' אומר החכם, והפעם השלישית אומרו הגבאי או הש"צ. ויש שנהגו שהש"ץ אומר לבדו פעם אחת, ואח"כ הקהל חוזר. ועושיין כן ג' פעמים⁹.

ד. יש נזהרים לאומרו קודם השקיעה¹⁰, ויש שאין נזהרים בזה¹¹.

וסת"מ הכל נאמר ע"י החזן, ורק הקהל עונין ואומרים הפסוק ונסלח וגו'. ומנהג אשכנז לומר הכל נדרי בלחש עם הש"ץ. יעו"ש מילתא בטעמא. ועי' מטה משה (אות תתס"ה). וע"ע שו"ת זבחי צדק החדשות (סי' קנ"א) שכתב וז"ל: ואח"ך יתחיל הש"ץ בישיבה ש"מ וכו' עד להתפלל את העבריינין. ומתחילים הקהל כולם ואומרים כל נדרי וכו', והש"ץ מתחיל יהא רעווא וכו' בניגון ובקול רם עד בשגגה, וחוזרים הקהל כל נדרי וכו' כנז' ג"פ.

אגב, אעתיק מש"כ במנהגי ישורון (הירשאוויץ, סי' קנ"א) וז"ל: הטעם למה אומרים כל נדרי בניגון של בכי המדאבת לב, ולפי הנראה אין בו שום ענין של בכי. אלא לפי שהאנוסים של שפניא שהיו באים בסתר במערות ביום כיפור להתפלל, היו נזכרים בשעת אמירת כל נדרי שבועותיהם ונדריהם שנשבעו ושנדרו להצוררים, והיו מתכוונים לבטל אותם השבועות והחרמות והנדרים. (ליקוטי צבי). עיי"ש.

⁷ עי' בהגהת מהרי"ל (הל' ליל יום כיפור, מ"ה ע"ב) שכתב: נהג מהר"י סג"ל טרם ירד ש"צ בליל כל נדרי וכו' היה אומר בישיבה של מעלה וכו'. וכן עמא דבר לומר הגדול שבכל עיר ועיר. ובשכנה"ג (סי' תרי"ט הגה"ט סק"ד) הוסיף: או גדול הקהל. ובכה"ח (שם, ס"ק ד') מסיים: וא"כ כ"מ לפי מנהגו. ובספר כתר שם טוב (ח"ו עמ' שכ"א) כתב: מנהג אשכנז נאמר ביש"מ והכל נדרי ע"י הרב או זקן העדה.

⁸ כן נהגנו בבית הכנסת "שושנים לדוד" ירושלים ת"ו, כאשר לפני התיבה היה עובר החכם השלם המקובל הרה"ג ר' אברהם מונסה זצ"ל. ותחילה היה אומר בקו"ר הקונה ספר כל נדרי, ואחריו היה אומר כבוד החכם ר' אברהם זצ"ל, ואחריו היה אומר בקו"ר כבוד הגבאי ה"ר משה חי שרבאני זצ"ל. וע"ע בנהר מצרים (הל' יוה"כ סק"י): ... ויען שהנוסח כל נדרי נאמר שלש פעמים, וכל פעם מכבדים לאיזה אדם חשוב שיאמר אותו פעם אחת וכו'. יעו"ש. וע"ע במנהגי "בית יעקב" להר"א מני וז"ל: ואומרים כל נדרי וכו' ג' פעמים, בכל פעם אומר אותה אחד מגדולי הקהל הנמצאים כסדר כף אחת סימן ט"ז. ועי' מועד לכל חי (סי' י"ט סק"ד).

⁹ עי' במחזור בית הכפורת (דיני כל נדרי הל' טו"ב, מ"ב ע"א) שכתב: ובארצנו אר"ץ חל"ב נוהגים שהש"ץ הרב אומר פעם אחת והקהל פעם אחת, וכן עד שלש פעמים, ומנהג נכון הוא. וכ"כ בכתר שם טוב (ח"ו עמ' שי"ז): ומנהג אנשי אר"ץ, שהש"צ אומרו והקהל חוזרו, ג"פ ע"י הש"ץ, וג"פ ע"י הציבור. והוא מנהג נכון.

¹⁰ הטור (סי' תרי"ט) כותב: ונוהגים לאומרו קודם ברכו, משום דאמרין אין נשאלין לנדריים בשבת אלא לצורך השבת. ואחר שאמר כל נדרי מברך שהחיינו. והוא מדברי הרא"ש (יומא פ"ח סי' כ"ח). [ול"ז להבין מש"כ בשו"ת הריב"ש (סי' שצ"ד) ז"ל: וההיא דאין נשאלין לנדריים בשבת, אולי יאמר הרא"ש ז"ל ג"כ שכיון שאין זה רק למה שעבר כדי

שיתכפר לו, והיום ההוא יום סליחה וכפרה, לצורך היום חשיב ליה. או יאמר שהם אומרים אותו קודם ברכת זמן ועדיין לא קיבלו יו"ט עליהם. ע"כ. מדוע נסתפק מהי דעת הרא"ש, והוא מפורש בדבריו שתחילה אומר כל נדרי ואח"כ שהחיינו, וכתוב בהדיא שיש לאומרו קודם ברכו מטעם דאין נשאלין לנדריים וכו', וש"מ דלא ס"ל כטעמא קמא דהריב"ש]. וכן הוא במרדכי (יומא סי' תשכ"ו) ז"ל: ומברך ש"ץ שהחיינו וכו' ושוב עונין ברכו אחר התרת נדרים לאפוקי נפשיה מפלוגתא ומתיר קודם כניסת שבת שבתון, ותו כיון דאפשר עבדינן מבע"י. ובתשובת רב פלטוי כתב מנהג דידן ובבית רבינו שבבבל ראיתי שאומר ש"ץ שהחיינו ושוב כל נדרי ושוב ברכו וכו'. ע"כ. וכתב הב"י: ומנהגנו כסברא הראשונה. משמע דר"ל שנהגו להקדים הכל נדרי כדי לאומרו מבע"י וקודם קבלת קדושת היום. ובשו"ע כתב: ונוהגים שאומר כל נדרי ואח"כ שהחיינו. הג"ה: ונוהגים לומר כל נדרי בעודו יום וכו'. וכ"כ ביוסף אומץ (יוזפא, סי' תתקצ"ח), וכן הוא בחמ"י (פ"ב, רפ"א ע"א), וכ"פ בשלמי חגיגה (סי' ו' אות ו', דף ש"כ ע"א).

וכבר שיבח הרב חיד"א (טוב עין, סי' י"ח ס"ק ע"א) להקהילות ששינו מנהג מכירת המצוות, כדי לומר כל נדרי קודם שחשיכה. וסיים: וכן ראוי לעשות. [ועי' ביפה ללב (ח"ב סי' תרי"ט אות ו') שהביא דברי החיד"א הנז', וכתב ע"ז: וזה יכול לעשותו מי שהוא אמיד ויש לו מדרש בביתו דליכא הכרזת מצות כי הוין ועושר בביתו. עיי"ש]. וע"ע בקמח סלת (הל' יוה"כ הכ"ח). והרב שדי חמד (ח"ט, מע' יוה"כ סי' ב' סק"א, עמ' ס"ז) כתב וז"ל: ועל טוב יזכר שם הרב הזקן המ"ץ אשר קדמני ר' יהושע ז"ל מרמניסקי, אשר ראה והתקיץ שתהיה מכירת הכל נדרי ושאר ספרים בשבת תשובה וכו', וכבר העיד כן מרן החיד"א וכו'. אך בזאת חם לבי בקרבי כי לא הועילו חכמים בתקנתם וכו', וצריך להודיע לש"ץ כי לא ימתינו בשביל איזה נכבדים המאחרים לבא וכו', ועוד שנמשך מזה לומר הכל נדרי בלילה וכו', לכן על הש"ץ מוטל להקדים ולא לאחר, אלא כאשר יבוא הזריזים מקדימין ויש מנין בבית הכנסת, יתחילו תכף ולא יחושו על המאחרים, ובטחונינו בהשם שיעלה לרצון תפילותינו ועינוינינו אמן. ע"כ. וע"ע במטה אפרים (סי' תרי"ט סי"א) שכתב: ונוהגים לומר כל נדרי מבעוד יום. ובאלף המגן (שם סק"ב) הביא לדברי השד"ח הנז'. וכ"כ בערוך השולחן (סי' תרי"ט סעי' ו'). וע"ע שו"ת שמש ומגן (ח"ג סי' נ"ט סק"ב) שכתב: מנהג מרוקו מקפידים לומר כל נדרי איזה דקות קודם הלילה, ובשביל זה מתחילים לך אלי ושמע קולי מוקדם בעוד היום, באופן שיוכל להגיע לכל נדרי קודם הלילה. יעו"ש.

ועי' במחזור אהלי יעקב (י"ט ע"א) שכתב נלע"ד שיש לדלג אמירת "תפילה זכה" (שהביא החיי אדם) כדי שיהא שהות לומר כל נדרי מבע"י. ועיין בהליכות שלמה (פ"ד אורחות הלכה הע' 4) שהגרש"ז אויערבאך תמה היאך אומרים בתפילה זכה "והריני מקבל עלי קדושת יוה"כ" קודם הכל נדרי, הלא בעינן לומר כל נדרי קודם השקיעה כדי לאומרו ביום קודם כניסת קדושת היום, ואם קיבל כבר קדושת היום מה מהני אם יאמר כל נדרי מבע"י. ע"ש. ומהנ"ל מוכח דאם יוה"כ חל בשבת אין לומר קבלת שבת קודם כל נדרי, וע"ע לקמן (אות י"ב) שהארכנו בזה.

ה. הנוסח הוא: אנו מתירין להתפלל 'את' העבריינין¹².

¹¹ עי' בשלחן גבוה (סי' תרי"ט סק"ו) שכתב: דאף שאנו אומרים כל נדרי קודם ברכו, מ"מ הוא לילה ממש, ועכ"ז אין להקפיד, משום שסומכים עמש"כ בשו"ת הריב"ש (סי' שצ"ד) וז"ל: וההיא דאין נשאלין לנדריים בשבת, כיון שאין זה רק למה שעבר כדי שיתכפר לו, והיום ההוא יום סליחה וכפרה, לצורך היום חשיב ליה. וכ"כ מדעת עצמו בראש יוסף (אישקפה) ז"ל: ולי נראה דצורך שבת הוא, דאין שום אדם רוצה להיות ביוה"כ בעון נדר ושבועה דכתיב בה לא ינקה. וסיים בשולחן גבוה ועל דא קא סמיכנא לומר כל נדרי אף משחשיכה. יעו"ש. וע"ע ברוח חיים (פלאג'י, סי' שמ"א וסי' תרי"ט סק"ב) שכתב להשיב על דברי הרב חיד"א הנ"ל מכח דברי הריב"ש. [וע"ע מש"כ במועד לכל חי (סי' י"ז סק"ה, וסי' י"ט סק"י"ב)] ועי' נוה שלום (חזן, דיני יוה"כ אות י'): והרבה טרחתי עם גבאי ביהכנ"ס לבקש תיקון לזה ולא מצאתי. ומצאתי צד זכות ממש"כ שו"ע שנהגו להתיר חרמי הקהל בשבת. ואף שהרב חיד"א דחה להראיה, מ"מ לעתות כאלה אנכי הרואה שגם ליל כיפור אינם באים קודם חשיכה וכו', ויש לסמוך על השו"ע לזכות הרבים. וגם הריב"ש כתב וכו'. ע"ש. וכ"כ בנהר מצרים (הל' יוה"כ אות י"ב): מה שמאחרים וכו' הוא דבר שא"א לתקנו וכו' והנח להם לישראל. ועי' במחזור בית הכפורת (דיני כל נדרי הי"א, מ"א ע"ב) שכתב: מה שצדדנו שיכולים לומר בלילה הוא דוקא לקהל גדול דכמה טעמים איתנהו ביה, וכו'. ועי' בכתר שם טוב (ח"ו עמ' שכ"ג) שכתב: באר"י וסת"מ נזהרים לומר הכל נדרי מבע"י, וכן מנהג אשכנז. אבל הספרדים בלונדון ואמ"ד אין מדקדקים בזה. וע"ע ברית כהונה (מע' כ' אות י') שכתב: מנהגינו פה לומר כל נדרי גם משחשכה וכמ"ש מהרמ"ז ז"ל בועין משה (או"ח סי' ל"ה). ובכה"ח (סי' תרי"ט סק"ה) הביא שיטות הפוסקים וסיים, לכתחילה ודאי שצריך לזיזה לאומרו מבעו"י. וע"ע בשו"ת יחו"ד (ח"א סי' נ"ט) ובחזו"ע (עמ' רס"ב) שהביא דברי הפוסקים בזה, וכתב: הנח להם לישראל שיש להם על מה שיסמוכו. יעו"ש. הראת לדעת, כי בוודאי ראוי ונכון לומר הכל נדרי מבע"י וקודם קבלת קדושת היום, אולם ראינו כי גם מי שרצה לשנות המנהג לא עלתה בידו.

¹² הטור (סי' תרי"ט) כותב הנוסח: אנו מתירים להתפלל 'עם' העבריינין. וכן הוא בשו"ע. ופי' בתשב"ץ (קטן, סי' קל"א) שאם יש שום עברייין בתוכנו שנוכל להתפלל עמו. אבל בשכנה"ג (שם, הגה"ט סק"א) כתב, שהנוסח 'עם' העבריינין היא הנוסחא השגורה בפי הכל, וכן הוא במחזורים. אבל קיבלתי משם מהר"ש סבע ז"ל שהיה אומר 'את' העבריינין, והכוונה לומר שאנו מתירין את העבריינין מעבריינותן כדי להתפלל עמהם. ונוסחא זו נכונה היא וכן אני נוהג לומר. ע"כ. ובקמח סלת (הל' יוה"כ הכ"ב) כתב: וכן גי' הרב חמ"י. [עיי"ש בדף קפ"ג שכתב: ולא תאבה ולא תשמע לגירסת קצת ספרים שגורסים להתפלל 'עם' העבריינים כי לא פירש למי מתירין.] והובא כ"ז במחזור בית הכפורת (דף מ' ע"ב, דיני כל נדרי ה"ט אות ה'). וכ"כ במחזיק ברכה (סי' תרי"ט ס"א): מתירים להתפלל 'את' העבריינים כצ"ל. וכ"כ במועד לכל חי (סי' י"ט סק"י). [ועיי"ש מש"כ בשם הראש יוסף אישקפה, ותמה עליו. ומר בריה בספר יפה ללב (ח"ב סי' תרי"ט סק"ב) יישב הדברים]. וכן הוא הנוסח במחזור תפלת ישרים (מנצור). וע"ע שע"ת (סי' תרי"ט סק"ב). אמנם במטה אפרים (שם, ס"י) כתב:

תהילה לאברהם

ו. אומרים פֶּל נדרי, הכ"ף בקמץ רחב¹³. ויש שאומרים פֶּל-נדרי בקמץ חטוף שהוא בחולם¹⁴.

אומרים אנו מתירים להתפלל 'עם' העברנים, ויש מקומות שנוהגין לומר 'את' העברנים, ובמדינותינו נוהגים לומר 'עם' העברנים ואין לשנות. ובאלף למטה (שם סקי"ז) כתב דלנוסח 'את' היה צ"ל: "אנו מתירים את העברנים להתפלל". אבל לנוסח 'עם' קאי על הצבור, שמתירים לציבור להתפלל ביחד עם העברנים. יעו"ש. ובמחזור אהלי יעקב (י"ט ע"א) כתב הנוסח 'את' כעיקר, ובמוסגר כתב 'עם'. וכתב שם ליישב קושיית האלף למטה, דלשון 'את' סובל ג"כ משמעות 'עם' כמו הבאים מצרימה 'את' יעקב, והכוונה עם יעקב. ומאן דתני הכי לא משתבש. יעו"ש. אך ק"ק דאם הכוונה בלשון 'את' ל'עם', למה להו לרבנן לשנות מ'עם' ל'את' ולומר שהכוונה ב'את' ל'עם'. וע"ע שולחן גבוה (שם, סק"ב), ובשלמי חגיגה (סי' ו' אות ב', דף ש"כ ע"א).

ובדרך אגב יש לציין, שבכל הפוסקים הנ"ל כתוב לשון 'אנו' מתירים, אבל במחזור חקת עולם ותפלת ישרים (מנצור) כתוב 'אנחנו'. ושור"ר שבמועד לכל חי (סי' י"ט סק"י) כתב בפשיטות: ויאמר 'אנחנו' ולא יאמר 'אנו'.

¹³ עי' פסח מעובין (לבעל הכנה"ג, אות ל"ד) שכתב וז"ל: הנוסחא השגורה בפי הכל, פֶּל חמירא' הכ"ף קמוצה, על שם הכתוב: "פֶּל עצמותי תאמרנה" (תהילים פל"ה פס' י'), "פֶּל אַחֵי רש שנאוהו" (משלי פי"ט פס' ז'), מפני שסוברים דבלשון תרגום אין לקרות אלא כל בקמץ, וכן נוהגים לקרות 'פֶּל נדרי' הכ"ף קמוצה. ואי משום הא לא איריא, דגם בתרגום הוא בחולם, "כולא מטא על נבוכדנצר מלכא" (דניאל פ"ד פס' כ"ה), וכן ראיתי בקושטאנטינא רבים מבני רומניא לקרוא כל נדרי הכ"ף בחולם. ומ"מ אין קפידא בזה לקרות או בקמץ או בחולם, ואעפ"כ הלך אחר המנהג, והמנהג השגור בפי הכל לקרות 'פֶּל חמירא' ו'פֶּל נדרי' הכ"ף בקמץ, וכן שמעתי ונהגתי. עכ"ל. וע"ע בשו"ת דברי שלמה (קצין, עמ' י"א אות ו') שנשאל באמירת הקדיש, אם לומר לעילא מן כל ברכתא בקמץ רחב או חטוף. והשיב: נראה שהוא בקמץ חטוף, יען כי מילה זו 'מן כל' בדניאל (פ"ב פס' ל') הובאה בחטוף. אמנם באמירת כל עצמותי, וכל אחי רש, מובא במסורת שעל התנ"ך שיש לאומרם בקמץ רחב, וכן רגילין ונוהגים לומר "כל נדרי" בקמץ רחב, וז"ב. ע"ש. וכן מנוקד במחזור בית הכפורת ואהלי יעקב בקמץ בלא מקף אחריו, לומר שהוא קמץ רחב. וכן שמענו מפי הרה"ח המקובל ר' אברהם מונסה זצוק"ל.

¹⁴ עיין בספר אהל מועד (יריעות האוהל, דף ע"ט) שהאריך בענין הקדיש אם לומר 'מכל' או 'מן כל'. ושוב כתב וז"ל: הנה רוח סערה באה בימים האלה, מאיזה חכמים המתחסדים עם קונם בעקות"ו יצ"ו, שראו לחדש ולומר לעילא 'מן כל' בקמץ רחב במקום כל בקמץ חטוף כתנועת החולם, באומרם שכן ראוי לומר ע"פ דקדוק התרגום' כמו שאנו אומרים 'כל נדרי' ו'כל חמירא' ו'כל דכפין', וה"ה כל זה דוודאי הכי ראוי לאומרם בקמץ רחב וכו'. ועמדו כנגדם חכמים מהחרדים ומתקנאים ע"ד כבוד שמו יצ"ו באמרם שאין להם לשנות, ובפרט שהאמת הוא שראוי לומר 'מן כל' בקמץ חטוף כמו: "מליא כל ארעא" שגם הם אומרים אותו כל בחטוף. וכן בקדיש: "ובחיי דכל בית ישראל" וכו'. ואין ראיה מ'כל חמירא' ו'כל דכפין'

ז. יש שנהגו¹⁵ לשלב ב' לשונות כאחד, די נדרנא ודי ננדר, די נדינא ודי ננדי, די חרמנא ודי נחרים וכו', מיום הכיפורים שעבר עד יום הכיפורים הזה, ומיום הכיפורים הזה עד יום הכיפורים שיבוא עלינו¹⁶. ויש שאומרים: די נדרנא ודי

ו'כל נדרי' שמה שנתקנו בתרגום הוא צורך ההמון שהיו מדברים בו בימי קדם ויבינו אשר יוציאו מפיהם וכו', אשר לא כן בקדיש דבזה ראוי לדקדק באמירתו בתכלית הדקדוק וכו'. וגם הם מצאו סמך המנהג הקדום בש"ץ בירושלים שאומרים עד היום כל בקמץ חטוף. גם בכל מערב חיצון ופנימי, וגם ערי עראבסטאן אשר שם בקיאים בדקדוק אומרים כן. וגם העידו לנו אנשים מע"ת בבל יע"א שאומרים שם נמי 'כל חמירא' ו'כל דכפין' ו'כל נדרי' כולם בקמץ חטוף, ואומרים שהוא טעות גדול לאומרם בקמץ רחב.

ואחר שציידד כי בקדיש וודאי צדקו דברי החכמים האחרונים שיש לומר 'מן כל' בקמץ חטוף, הוסיף וכתב: ולא אכחד כי עמדת רגעים להבין איך פשט הטעות בכל נדרי וכל חמירא וכל דכפין אשר מזה התחילו לטעות גם בקדיש וכו'. ולכן אל תתמה על אשר נהגו רוב העולם לומר כל נדרי וכו' בקמץ רחב והחכמים שבעם לא הקפידו, כי הרגל העם הוא בוודאי מהמלמדי תינוקות אשר ברובם אין להם ידיעה בחכמה זאת וכו', גם כי יזקינו לא יסורו מהשבושים אשר הורגלו בהם וכו', ואם ישמעו מפי בקיאים אשר נתנו לבם להכיר האמת, ישחקו עלימו כי קשה לאוזן לשמוע תמורות המנהג, וכן אירע בנו בלי ספק במלות כל נדרי וכל חמירא וכו'. ושוב הביא מספר "דרך אמונה" על הגדה של פסח שכתב: "א כל חמירא בקמץ רחב מפני שהוא לשון תרגום. ולא ידעתי מנין להם זה וכו'. ומבואר דהיו אומרים כל נדרי וכל חמירא בקמץ חטוף, רק די"א בקמץ רחב, ועכ"ז במלת כל נדרי וכל חמירא הניחם במנהגם שאין קפידא בהם והעיקר הוא הבנת הענין וכו'. עיי"ש באורך. [אולם אף שנהגנו ב'כל חמירא' לומר ברחב, מ"מ 'כל דכפין' אומרים בחטוף]. ועי' במחזור חקת עולם שכתב כל נדרי במקף, ובמחזור "עבודת השם" כתב לאומרו בקמץ חטוף. וכן במחזור "עוד יוסף חי" כתב שנראה עיקר לאומרו בחטוף וכמו שמצאנו בקדיש. וע"ע שו"ת יכין ובוועז (ח"ב ס"ס ב').

¹⁵ הנה מנהג הקדמונים היה לומר די נדרנא ודי אשתבענא וכו' מיום הכיפורים שעבר עד יום הכיפורים הזה. ומתכוונין להתיר הנדרים החרמות והשבועות אולי עברו עליהם, וכדי להנצל מן העונש. ור"ת הרבה להקשות על מנהג זה, ולפיכך הגיה במחזורים דנדרנא ודאשתבענא וכו' לשון עתיד, ומסיים מיום הכיפורים הזה עד יום הכיפורים הבא עלינו. והכונה היא לא להתיר את שעבר, אלא להתנות על להבא. וזה ע"פ דברי הגמ' בנדרים (כ"ג ע"ב): הרוצה שלא יתקיימו נדריו כל השנה יעמוד בראש השנה ויאמר כל נדר שאני עתיד לידור יהא בטל וכו'. ויש שסברו שאין לאומרו כלל. וכמבואר כ"ז בדברי הרא"ש סוף מס' יומא. ובטוב"י (סי' תרי"ט). ועי' שו"ת הלק"ט (ח"ב סי' רי"ט), וביד אהרן (סי' תרי"ט), ובשו"ת בית יעקב (ס"ס ק"י). ומכאן יצאו המנהגים דלהלן. [ועיין שו"ת שאילת יעב"ץ (סי' קמ"ה) ובמור וקציעה, שכתב בזה כמה דקדוקי לשון].

¹⁶ בשו"ת הרדב"ז (ח"ד סי' ל"ג/אלף ק"ז) כתב: ומה שאני רגיל הוא לומר אותו בלשון עבר ועתיד, ומתכוין להתיר מה שעבר ומה שעתידי, ובלשון הזה אני גורס אותו: מיוה"כ

תהילה לאברהם

אשתבענא ודי נדינא וכו' מיום הכיפורים שעבר עד יום הכיפורים הזה, הכל בלשון עבר. ואח"כ: ודי ננדר ודי ננדי ודי נחרים וכו' מיום הכיפורים הזה עד יום הכיפורים שיבוא עלינו, הכל בלשון עתיד¹⁷. ויש שנהגו לאומרו ד' פעמים, ג' פעמים בלשון עבר, והד' בלשון להבא¹⁸.

שעבר עד יוה"כ הבא אלינו לשלום. והיינו שכולל בדבריו שנתיים, שנה שעברה ושנה הבאה בבת אחת. וע"ע בספר מנהגי ארג"ל (אלג"ר, סי' א' אות ז') שכתב: בענין כל נדרי יש בעיר ב' מנהגים מנהג בהכ"נ הגדולה וקצת חברות שלא לאומרו. אבל יש חברות אחרות שנוהגים לאומרו ונוסחתם היא כמ"ש הרדב"ז ז"ל בתשובותיו יעו"ש, מיוה"כ שעבר עד יוה"כ הבא עלינו לטובה. ע"כ.

והרב הכנה"ג (סי' תרי"ט הגה"ט) אחר שהביא דברי הרדב"ז כתב: וכן הוא מנהגי. אלא שאני אומר מיוה"כ שעבר עד יוה"כ הזה שבא עלינו לשלום, ומיוה"כ הזה שבא עלינו לשלום עד יוה"כ שיבוא עלינו לשלום. מפני שאם כדברי ר"ת וכו' אין לכלול בבת אחת הביטול שעבר עם העתיד. והובא בקמח סלת (הל' יוה"כ סק"ו). וכן הנוסח בחמ"י (דף קפ"ג): שאומר די נדרנא ודי אשתבענא וכו' מיוה"כ שעבר עד יוה"כ הזה ומיוה"כ הזה עד יוה"כ שיבוא. ועיי"ש שכתב שיש בזה מ"ט תיבות וכו' ואין להוסיף או לגרוע.

אולם הרב חיד"א בספר כף אחת (אות ט"ז) בשם הרש"ש כתב הנוסח: די נדרנא ודי ננדר די אשתבענא ודי נשתבע וכו'. והיינו שכל הנוסח כולו נאמר בלשון עבר ועתיד, ולא רק הסיומת של מיוה"כ שעבר וכו', ומיוה"כ הזה וכו'. וכן הוא בכתר שם טוב (ח"ו עמ' שי"ג) בשם זקן זקני הרה"ח המקובל הרש"ש. וע"ע בנהר מצרים (הל' יוה"כ סק"י) שכתב: המנהג הפשוט בכל קהלות מצרים לאומרו על העבר ועל העתיד, וכן הוא מנהג עיה"ק ירושלים ת"ו כי הוא מתוקן על פי כתבי מהר"ש שרעבי ז"ל והדברים עתיקים הם מדורות הגאונים וכו'. וא"כ הנוסח לאומרו על העבר ועל העתיד הוא הנכון הן לפשט והן על פי הסוד, ואין לשנות. וכ"כ הנוסח בשו"ת זבחי צדק החדשות (סי' קנ"א). ועי' מועד לכל חי (סי' י"ט סק"ח וט') שכתב: תימה בעיני אמאי לא קבילו עלייהו שלוחי דציבורא דהם רבנן דפקיע שמיהו לומר נוסח כל נדרי שסידר הרב הקדוש כבוד מורינו הרש"ש זיע"א. וכ"ה הנוסח במחזור אהלי יעקב, ובמחזור תפלת ישרים (מנצור). וכ"כ בחזו"ע (עמ' רס"ה). ועי' ספר החיים למהר"ש קלוגר שציין לעיין בספרו כינוי נדרים, וכתב שם אי איישר חילי הייתי מתקן שיאמרו ב' הנוסחאות לשון עבר ולשון עתיד. וע"ע במש"כ בשולחן גבוה (סי' תרי"ט סק"ג), ובשמש ומגן הנז' להלן. וע"ע יפה ללב (ח"ב סי' תרי"ט סק"ג).

¹⁷ בכה"ח (סי' תרי"ט ס"ק טו"ב) הביא דברי הכנה"ג הנז', והבין שכוונתו לחלוק על הרדב"ז לא רק בסיומת הכל נדרי מיוה"כ שעבר וכו'. אלא כוונתו לומר שכל הנוסח כולו יש להפריד בין לשון עבר ולשון עתיד. והיינו שאומר די נדרנא ודי אשתבענא וכו' מיוה"כ שעבר עד יוה"כ הזה. ושוב אומר: ודי ננדר ודי נשתבע וכו' מיוה"כ הזה עד יוה"כ שיבוא. וכתב שכך הוא מנהג חסידי בית אל. וכן כתוב במחזור חקת עולם. ועי' נתיבי עם (עמ' רס"ב) שחלק על הכה"ח, וכתב שגם מנהג בית אל וירושלים הוא כמנהג הנז' המיוסד על דברי

תהילה לאברהם

ח. רבנו האר"י ז"ל צוה לתלמידו לקנות בכל ממון שיפסקו עליו, את מצות הוצאת ס"ת בלילה הזה, בספר הראשון הנקרא ספר כל נדרי, ויכוין לתקן מה שפגם בעוון הקרי¹⁹.

ברכת שהחיינו

ט. מברכים ברכת שהחיינו אחר אמירת כל נדרי²⁰.
י. יש נוהגים שהחזן מברך בקול רם כדי להוציא את הרבים²¹. ויש שמכבדים את הרב²². ויש שנהגו²³ שאוחז הס"ת הוא שמברך להוציא את הקהל²⁴.

החיד"א בשם הרש"ש. אלא שיש מי שנהג כמנהג השלישי שהזכרנו, שהוא המובא בארץ חיים. יעו"ש.

¹⁸ ע' בארץ חיים (סטהון, יו"ד סי' רי"א ס"א) שהביא דברי האדמת קדש וז"ל: ... כי הוא מתפלל בק"ק ת"ת ושם נוהגים לומר בליל יוה"כ כל נדרי ד' פעמים וכו', כי כן תיקן להם מורינו ורבינו מאריה דארעא דישראל אחד היה אברהם (מהר"א יצחקי ז"ל בעל תשובת זרע אברהם) כשחזר לנה קודשו מצרים יע"א. ועי' בשו"ת שמש ומגן (ח"ג סי' נ"ט סק"ג) שכתב: המנהג שאומרים ג' פעמים כל נדרי בלשון עבר, ואח"כ הש"ץ חוזר פעם ד' ואומרה בלשון עתיד בשביל שנה הבאה. ויש בתי כנסיות שאומרים רק ג' פעמים על העבר והעתיד בפעם אחת. ע"כ.

¹⁹ עי' בכה"ח (סי' תרי"ט ס"ק ט"ו) מש"כ בזה. וכתב עוד שבעת שמחבק ומנשק הס"ת יאמר: יה"ר מלפניך ה' או"א שתמחול לי על כל מה שחטאתי לפניך בעון שז"ל, ובעון נדרים ושבועות, מנעורי ועד היום הזה. ויתוקנו כל השמות שפגמתי בהם ויעלו כל ניצוצי הקדושה שנפלו אל הקליפה אל שרשם העליון, ח"ל ב'לע ו'יקיאנו מבטנו יורישנו אל. בזכות ס"ת הזה ובזכות קדושת היום וברוב רחמין וברוב חסדיך. יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגואלי. ויהי נועם ה' אלקינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו.

²⁰ כ"פ בשו"ע (סי' תרי"ט ס"א). ואפשר שהטעם כדי שהתרת הנדרים תהא קודם קבלת קדושת היום. ועי' ליקוטי מהרי"ח שכתב: והנה גם בזה יש ב' מנהגים, עיין בכל בו שיש מברכים שהחיינו קודם כל נדרי, ויש שמברכים אחר כל נדרי ע"ש. אך במדינתנו המנהג לברכו אחר כל נדרי ע"פ דברי השו"ע והמהרי"ל והלבוש והמנהגים. יעו"ש. וע"ע בספר נפש חיה (מרגליות, סי' תרי"ט).

²¹ לשון מרן (סי' תרי"ט ס"א): נוהגים שהש"צ אומר בישיבה ש"מ וכו', ונוהגים שאומר כל נדרי, ואח"כ אומר שהחיינו. ומשמע שהש"צ הוא האומר לכל הנז' בהלכה זו. וכ"ה בהדיא בב"י (ד"ה כתב הכל בו) וז"ל: ואין נוהגים כן (כסברת ר"ע), אלא הכל סומכין על ברכת הש"ץ. וע"ע כתר שם טוב (ח"ו עמ' שכ"ג) שכתב: אבל בלונדון ואמ"ד ואשכנז הש"ץ הוא מברך שהחיינו. ובשו"ת לב חיים (פלאג"י, ח"ב סי' קס"ב) כתב: כי תכף אחר אמירת כל נדרי אומר הש"ץ ברכת שהחיינו, ותופס בספר כל נדרי בשעת הברכה וכו'. ומבואר כי אף

למנהג שהש"ץ הוא המברך מ"מ יתפוס בידו הס"ת ויברך, אף שהברכה לא תלויה בס"ת כמבואר באותה תשובה, יעו"ש.

²² ע' בחזו"ע (עמ' רס"ו) שכתב: שליח ציבור או הרב שבבית הכנסת מברך בקול רם ברכת שהחיינו על עצם קדושת היום וכו'. וע"ע בכתר שם טוב דלהלן.

²³ ע' בבן איש חי (ש"א וילך הי"א) שכתב: והמנהג שזה האוחז ספר כל נדרי הוא יברך שהחיינו בקו"ר, ויכוין להוציא הציבור יד"ח בברכה. ובכתר שם טוב (ח"ו עמ' שכ"ה) כתב: טעם למנהג בגדאד שהקונה ספר כל נדרי הוא המברך שהחיינו, למרות שמכל ספרי הראשונים משמע שהש"ץ או הרב הוא המברך ברכה זו, עכ"ז מכבדים את הקונה ספר ראשון זה שעולה לו בדמים יקרים וכו' וכבוד מכבדים אותו שהוא נאה לברך. וכ"כ בנוה שלום (חזן, דיני יוה"כ סק"ט): ופה העירה נהגו שמי שקונה ספר כל נדרי הוא המברך שהחיינו. וכ"כ בנהר מצרים (הל' יוה"כ סק"ט): המנהג במצרים שהקונה ספר כל נדרי בליל יוה"כ הוא המברך שהחיינו על זמן החג, ולא הש"ץ, ואפילו אם יהיה בבהכ"ס ההוא חכם ורב העיר, הקונה הוא המברך. וכן הוא מנהג נא אמוץ יע"א. ועי' במחזור בית הכפורת (סדר כל נדרי ה"ה, מ"ה ע"ב) שכתב: יש מקומות שמוכרים ברכת שהחיינו ומי שקונה מברך. ובארצנו אר"ץ חל"ב לק"ק ספרדים הפראנקוס מברך הש"ץ האומר כל נדרי, ובק"ק מסתערבים מברך מי שקנה ספר ראשון דהיינו ספר כל נדרי. ובכה"ח (סי' תרי"ט ס"ק כ"ב) כתב: וא"כ כל מקום לפי מנהגו.

²⁴ בענין אם רוצה היחיד לברך שהחיינו לעצמו. הנה בב"י (סי' תרי"ט ד"ה כתב הכל בו) כתב וז"ל: ואין נוהגים כן (כסברת ר"ע), אלא הכל סומכין על ברכת הש"ץ. ובמאמר מרדכי (שם, סק"ג) אחר שהביא דברי הב"י כתב: ומ"מ לא אסר מרן ז"ל ליחיד לברך אותה אם ירצה. ובמג"א (שם, סק"ג) כתב: ול"נ דעכשיו על הרוב אין הש"ץ מכיון להוציא אחרים לכן יברך לעצמו. ועי' בברכי יוסף (סי' רצ"ה סק"ה) שהאריך בזה. ובסיום דבריו כתב על דברי המג"א: והאמת אתו דיש כמה ש"ץ שאינם מכוונים כראוי, ומאי דסמכין על הש"ץ הוא מוכרח ולא משום זה בדבר שיכול לקיים בו ימנע. והובא כ"ז בשלמי חגיגה (סי' ו' אות ט', ש"כ ע"ב), ובקמח סלת (הל' יוה"כ ה"ל). והוסיף, שהחמ"י כתב: נכון הדבר לכל יחיד לאומרה בלחש עם הש"ץ ויסיימנה קודם הש"ץ כדי שיענה אמן. וע"ע בנוה שלום (חזן, דיני יוה"כ סק"ט) שכתב: ופה העירה נהגו שמי שקונה ספר כל נדרי הוא המברך שהחיינו, ועל הרוב אינו יודע לכוין להוציא אחרים, ע"כ ראוי שכל אחד יברך לעצמו בלחש כמ"ש המג"א. ועי' מועד לכל חי (סי' י"ט סקט"ו). וע"ע בשו"ת יחו"ד (ח"ד סי' י"ח אות ה', ובהערה).

ועי' בנהר מצרים (הל' יוה"כ סק"ט) שכתב: אולם צריך ליזהר שיהיה הקונה ספר כל נדרי והמברך, להיות עומד בבית הכנסת לפחות בשעת ברכה בלי מנעלים, ולא יהא הוא המזכה את הרבים ומוציאם יד"ח, וחטאו ישא עליו בעת הזאת ביום סליחת העון, וכאשר רבה המכשלה בעוה"ר בעון זה מחסרון ידיעה. ואם הקונה את הספר כל נדרי גברא דלא ציית, ויבוא מזה לידי מחלוקת וקטטה, הטוב טוב לברך כל אחד לעצמו בלחש ולא יסמוך על ברכת הקונה ההוא וכו'. וכ"כ בחזו"ע (עמ' רס"ו): ומ"מ צריך שיהא אדם ירא שמים ויודע

קבלת שבת

יא. יש שאין אומרים אותה כלל²⁵. ויש שאומרים רק "מזמור שיר ליום השבת" וגו', "ה' מלך גאות לבש" וגו'²⁶. ויש מקומות שאומרים גם "מזמור לדוד הבו", ו"לכה דודי"²⁷.

לכוון להוציא את הרבים, ומקיים את כל החמשה עינים, ולא שילבש נעלי עור ח"ו. ומ"מ ראשי כל אדם לברך בעצמו ולא חייב לסמוך על הש"צ המברך. וע"ע בשו"ת יחו"ד (ח"א סי' ס').

²⁵ ע' בשיירי כנה"ג (סי' רס"ב סק"ד) שכתב: נהגו שלא לקבל את השבת ביוה"כ שחל להיות בשבת. ואולי נהגו כן ע"פ הקבלה, ששמעתי אומרים שהכלה היא נפש יתירה, ובכיפור כיון דאין כאן נשמה יתירה מפני התענית וכו', אין כאן קבלת שבת. ואין נראה כן מדברי התלמוד בפרק כל כתבי, אלא דקבלת שבת הוא על השבת. ובסי' תרי"ט (הגה"ט סק"ח) כתב: מה טעם אין אומרים קבלת שבת, כתבתי וכו'. אבל מזמור שיר ליום השבת יש לאומרו, וכן הנהגתי פה אזמיר יע"א. ובסי' רס"ז (סק"ב) כתב: נוהגים לקרות מזמור שיר ליום השבת קודם ברכו. והיה המנהג שביום כפור שחל בשבת לא היו אומרים אותו, ואני הנהגתי לאומרו קודם שמע קולי. ע"כ. וכ"כ בשמו באליה זוטא (סי' תרי"ט סק"י) ובא"ר (סקי"ח), שאין מקבלים שבת, אבל אומרים מזמור שיר ליום השבת. וברוח חיים (פלאגי, סי' תרי"ט ס"ק ד') כתב: ובעירנו איזמיר יע"א יש קהילות נוהגים כמנהג שכתב מוה"ר כנה"ג, וכ"ה מנהג קהילתנו ק"ק אורחים. אבל יש קהילות שאומרים קבלת שבת וכו'. וע"ע מש"כ בספרו מועד לכל חי (סי' י"ט סק"ג) ויובא לקמן. ובארץ חיים (סי' תרי"ט ס"ג) כתב בשם הרב השומר אמת (סי' ל"ד אות י') כי אין מנהג ארץ ישראל לומר מזמור שיר ליום השבת. יעו"ש. וע"ע בפרמ"ג (משב"ז סק"ד), שאחר שהביא דברי הא"ר בשם השכנה"ג כתב: וכמדומה שהעולם אין נוהגים כן, וא"י דבר ברור בזה. ע"כ.

²⁶ והוא כפי מה שהנהיג הכנה"ג הנ"ל, והובא באחרונים הנז'. ובהגהות חת"ס (שו"ע סי' תרי"ט ס"ג). וכן בספר תורת חיים (סופר, גיליונות סי' תרי"ט ס"ג) כתב: וכעת המנהג לאומרו. וכן במחזור חקת עולם, ותפלת ישרים (מנצור) הדפיסו רק מזמור שיר ליום השבת. וכן הוא במחזור אהלי יעקב (ט"ו ע"א). וכ"כ בנתיבי עם (סי' תרי"ט ס"ג): ובזמננו בין בבית אל בין בירושלים בכלל, אומרים מזמור שיר ליום השבת. וכ"כ בחזו"ע (עמ' רס"ז). ועי' במטה אפרים (סי' תרי"ט סע' י"ג): מקומות שנהגו כשחל יו"ט בשבת לקבל שבת במזמורים לכו נרננה ופיוט לכה דודי כמו בכל שבת, מ"מ כשחל יוה"כ בשבת א"א כלל רק מזמור שיר ליום השבת לבד. וע"ע בשו"ת בנין אב (ח"ג סי' ו' סק"ב).

²⁷ ע' מועד לכל חי (סי' י"ט ס"ג) שכתב לומר את כל נוסח הקבלת שבת. וע"ע במנהגי "בית יעקב" להר"א מני שכתב: ואם חל יום הכפורים בשבת עושים קבלת שבת כשאר שבתות. וכן סידר במחזור בית הכפורת (ועיי"ש בדיני יוה"כ שחל בשבת ה"א-ה', ל' ע"ב). וכן הוא במחזור קול יעקב (להגר"מ אליהו), ובמחזור עבודת השם (עמ' 57). וע"ע בכה"ח (סק"ל"ז ול"ח). ועי' מש"כ באלף המגן (סקכ"ג) על דברי המטה אפרים (הנ"ל) וז"ל: ע"כ

זמן אמירתה

יב. יש נוהגים לומר קבלת שבת קודם פיוט לך אלי תשוקתי²⁸. ויש שאומרים אותה אחר הפיוט לך אלי תשוקתי²⁹, ויש שאומרים אחר הכל נדרי ושהחיינו³⁰.

במקום שנהגו כשחל יו"ט בשבת לקבל שבת במזמור לדוד הבו ובפיוט לכה דודי, גם ביוה"כ שחל להיות בשבת אין להם לשנות המנהג, וכן נוהגים המתפללין בנוסח ספרד, וכל אחד יחזיק במנהג מקומו. ע"כ. וכ"כ בליקוטי מהרי"ח (סדר יוה"כ) ז"ל: אך שמעתי שיש מקומות שמקבלין שבת גם ביוה"כ שחל בשבת כמו בשאר יו"ט שחל בשבת, וכן מבואר בסידור התניא בקונ' שער הכולל שכן מנהגם, וכל אחד יחזיק במנהגו הטוב ולא ישנה המנהג. [וכן הוא בספר המנהגים – חב"ד, שביוה"כ שחל בשבת מתחילין מזמור לדוד. יעו"ש]. ועי' שו"ת צבי לצדיק (סי' ו'), ובספר מנהג ישראל תורה (סי' תרי"ט). וע"ע כתר שם טוב (ח"ו עמ' רפ"ו, ועמ' שנ"ז).

²⁸ עי' במחזור בית הכפורת (דיני יוה"כ שחל בשבת ה"ד, ל' ע"ב) שכתב: והנכון שיקדימו קבלת שבת ואח"כ לך אלי, דתדיר ושאינו תדיר, תדיר קודם. ולכן טוב וישר לעשות ולנהוג כן. ע"כ. אומנם מצד טענת תדיר יתבאר שבדבר שהוא מנהג ל"א תדיר קודם. וכן בתדיר ומקודש ל"א תדיר קודם, וכמ"ש בשו"ת מהר"ם דלהלן. וע"ע בשדי חמד (להלן) שהעיד שמנהגם לומר תחילה מזמור שיר ליום השבת ואח"כ פיוט לך אלי. ועי' מועד לכל חי (סי' י"ט סק"ג) שכתב: דבתחילה אומרים לך אלי ואח"כ מזמור שיר. ובק"ק אורחים יכב"ץ מתחילין מזמור שיר. וע"ע במנהגי "בית יעקב" להר"א מני: ואם חל יום הכפורים בשבת, אחר יהי רצון של ה' ענויים, עושים קבלת שבת כשאר שבתות, ואחר כך לך אלי וכו' כסדר הנזכר, ואומר קדיש וברכו. ע"כ. וכן הוא במחזור חקת עולם. ועי' בחזו"ע (עמ' רס"ח) שכתב: והרי אנו מקדימים לומר פיוטים קודם שהחיינו אף שהם רשות, ומה בכך שנאמר גם מזמור שיר קודם שהחיינו. וכן במחזור אהלי יעקב (ט"ו ע"א) קבע תחילה אמירת מזמור שיר. יעו"ש. [ולכא' זה לשיטתו דשרי לומר לך אלי וכל נדרי אחר כניסת קדושת היום, א"כ ה"ה דשרי לאומרים אחר קבלת שבת. ועי' בענין זה בהערה הבאה]. ועי' במחזור עבודת השם (עמ' 57) שסידר הקבלת שבת קודם הפיוט לך אלי.

²⁹ הזכרנו לעיל דברי השכנה"ג (סי' רס"ז סק"ב) שכתב: נוהגים לקרות מזמור שיר ליום השבת קודם ברכו. והיה המנהג שביום כפור שחל בשבת לא היו אומרים אותו, ואני הנהגתי לאומרו קודם שמע קולי. ע"כ. והרב מוהר"א חיון, המגיה בשלמי חגיגה (קצ"ג ע"א) כתב: בענין הפיוט לך אלי ושמע קולי איזה מהם קודם, ראיתי בזה מנהגים חלוקים. אך בשניהם כתוב לומר תחילה מזמור שיר ליום השבת, ואח"כ הפיוטים. ונראה בעיני שמנהג הרב החבי"ב ז"ל היה לומר פיוט לך אלי ואח"כ שמע קולי. ונמצא לפ"ז שכשיוה"כ חל בשבת היה אומר פיוט לך אלי, ואח"כ מזמור שיר ליום השבת ואח"כ ממשיך לומר שמע קולי. והטעם בפיוט לך אלי רובו דברי וידוי (וכמ"ש לעיל באורך באות א'), ולכן בשבת צריך לומר הוידוי קודם כניסת היום, ואח"כ מיד יכנס לקדושת היום באמירת מזמור שיר. ובהיות עומד בקושטאנדינ"א יע"א רבתי בדעות, ראיתי להש"צ שאמר תחילה פיוט לך אלי ואח"כ מזמור

שיר ואח"כ שמע קולי, שהוא אמר כי כן יצא הדבר מאת המלך רב העיר רבא דעמיה מדברנא דאומתיה נר"ו, והנאני הדבר מאד. ע"כ דבריו. וכתב זאת שנית בקצרה בהל' יוה"כ (דף ש"כ ע"א). והובא בקמח סלת (הל' יוה"כ סעי' כ"א). ועי' נוה שלום (חזן, דיני ערבית ש"ק סקי"ז): מתחילים פיוט לך אלי, ואח"כ מזמור שיר, ואח"כ שמע קולי כמ"ש בשלמי חגיגה. והוא מנהג נכון. וכן הנהגתי פה נא אמוץ יע"א בק"ק אליהו הנביא ז"ל.

מבואר שהיות וצ"ל פיוט לך אלי קודם השקיעה לפיכך הקדימוהו למזמור שיר, שאם יאמרו המזמור כבר קיבלו שבת עליהם ונמצאו מתוודים בקדושת היום. וא"כ לפ"ז יש להקדים ג"כ אמירת "כל נדרי" קודם מזמור שיר, דהא נתבאר שלכתחילה צריך לומר להכל נדרי ביום קודם כניסת קדושת היום, ומשום שאין מפירים נדרים בשבת ויו"ט, ואם יאמרו מזמור שיר תחילה הרי קבלו שבת ואיך יאמרו להכל נדרי.

ועי' בשו"ת ר' משה רוטנבורק (האחרון, סי' י"ח) שדן בארוכה כשיוה"כ חל בשבת, אם אמירת מזמור שיר ליום השבת קודם לשהחינו מדין תדיר או לא. יעו"ש. וע"ע בספר החיים למהר"ש קלוגר (סי' תרי"ט). וע"ע שו"ת חלקת יואב (ח"א סי' ל'), ובספר מקראי קודש (ימים נוראים סי' ל"ח סק"ב), והררי קודש (שם, הערה 4).

והנה הרב שדי חמד (ח"ט, מע' יוה"כ סי' ב' סק"ג, עמ' ס"ז) אחר שהביא דברי מהר"מ ומהר"ש הנ"ל כתב: ואין כן מנהגנו, אלא אומרים מזמור שיר קודם פיוט לך אלי, ואחר הפיוט אומרים כל נדרי ושהחינו. ואף דהרב המגיה בשלמי ציבור כתב דהנכון להקדים פיוט לך אלי להמזמור, מ"מ נתפשט המנהג כנ"ל לפי שכן הוא בהמחזורים שביד העם ולא רציתי לשנות מנהגם. ע"כ. ולכא' אף שכתב ליישב דין תדיר ושאנו תדיר, מ"מ הא איהו קרי בחיל קודם לכן (בסק"א) כי על הש"ץ להקדים אמירת כל נדרי ככל האפשר, כדי שיאמרו לכל נדרי ביום. וא"כ הכא נמי הו"ל למימר דיש לדחות לאמירת מזמור שיר אחר הכל נדרי, שאם יקבלו שבת שוב אין להפר נדרים לכתחילה.

ושו"ר באלף למטה (סקכ"ב) על המטה אפרים (סי' תרי"ט) שהביא דברי השכנה"ג והשלמי חגיגה הנז', וכתב להקשות, דלפי מנהגם שמקבלים שבת באמירת מזמור שיר ליום השבת, איך הקדימו אמירת המזמור להכל נדרי, שהרי משמע שגם הם נוהגים לומר כל נדרי מבע"י וכו'. וע"ע. יעו"ש. וכן מצאתי בפרמ"ג (סי' תרי"ט א"א סק"ה) שהעיר כן, וז"ל: אותן המקבלים שבת באמירת מזמור שיר איך יעשו, יקבלו קודם כל נדרי, הא אין מפירין נדרים בשבת. ולאחר כל נדרי אין רוצים להפסיק בתפילת יוה"כ. ע"כ.

וראיתי במחזור בית הכפורת (דיני יוה"כ שחל בשבת ה"ד, ל' ע"ב) שכתב וז"ל: ואחד חכם בעיניו עלה בדעתו טעם לאמר לך אלי קודם קבלת שבת, עבור הוידוי שאין להתוודות בשבת. ולא ידע כי כמה וידויים בליל יוה"כ ויוה"כ. ע"כ. ולכא' הא איהו גופיה כתב (דיני לך אלי ה"ב, ל"א ע"ב) שיש לומר פיוט לך אלי מבע"י, וא"כ האיך יאמר פיוט לך אלי אחר קבלת קדושת היום. וע"ע.

³⁰ בשו"ע הגר"ז (סי' תרי"ט ס"י) כתב: מזמור שיר ליום השבת יש לאמרו קודם ברכו. וכן במטה אפרים (שם, סעי' י"ג) כתב: ויש לומר מזמור שיר לאחר ברכת שהחינו ולא קודם

במה מדליקין

יג. בקבלת שבת אין אומרים כלל פרק במה מדליקין³¹.

אמירת קדיש, והוא רחום

יד. יש הפותחים תפילת ערבית בפסוקים "והוא רחום יכפר עון" וגו'. ואח"כ ברכו וכו'. ואין אומרים חצי קדיש³². ויש שאומרים תחילה "מזמור לדוד הבו לה"

לו. וביאר שם באלף למטה (ס"ק כ"ב) שהטעם שיהא ניכר שברכת שהחיינו על קדושת יוה"כ ולכן אומרה קודם שקיבל שבת. ועי' שו"ת זב"צ החדשות (סי' קנ"א) שכתב: ואם חל יוה"כ בשבת, קודם "כי אל רחום" אומר מזמור שיר ליום השבת וגו' ה' מלך גאות לבש וגו', ואומר "כי אל רחום" וכו'. וע"ע בכה"ח (סי' תרי"ט ס"ק ל"ז). וכן נדפס במחזור תפלת ישירים (מנצור) לאומרה אחר הכל נדרי והשהחיינו וכל התפילות הנספחות. וע"ע בספר גאולי כהונה (מע' כ' אות ה') וז"ל: כפי מה שראיתי שמתחילים בליל יום כפור בבקשות לך אלי ואחר כך שמע קולי ואחר כך מזמור שיר ליום השבת. ועי' להרב שלמי צבור ז"ל שהאריך בזה, ושם הכריע לומר מזמור שיר קודם הבקשות ע"ש. ולענ"ד נראה דמצד אחר נכון יותר להתחיל בבקשות עד שיבואו כל הצבור וישתתפו באמירת מזמור שיר ליום השבת שהוא מסדר התפלה. יעו"ש.

ועי' תורת חיים (סופר, גיליוני הל' יוה"כ, ד"ה אם חל) שכתב: המנהג לומר כל נדרי שהחיינו ומזמור שיר. וציין לשו"ת מהר"ם שיק (סי' שיי"ח) שכתב הטעם שכיון שמקבלים שבת וקדושת יוה"כ ע"י אמירת מזמור שיר ליום השבת, ראוי להסמיך לו ברכת שהחיינו. ולפיכך המקבלים שבת בברכו יסמיכו השהחיינו לברכו. ודמי לדין עובר לעשייתו. יעו"ש. וע"ע אשל אברהם (בוטשאטש, סי' תרי"ט ס"א).

ולכא' לפ"ז כיון שלכתחילה יש לומר הכל נדרי וגם הקבלת שבת קודם שקיעה, א"כ צריך להקדים הרבה. וכ"כ בערוך השולחן (סי' תרי"ט סעי' ו'): את הכל נדרי אומרים קודם הלילה וכ"ש אם חל יוה"כ בשבת שצריך להקדים הרבה, שהרי צריכים לומר אח"כ מזמור שיר ליום השבת שיש לאומרו מבעוד יום. ע"ש. אלא שלא נהגו כן להטריח הציבור להקדים כ"כ.

³¹ הנה בעטרת זקנים (סי' תרי"ט ד"ה אומר ויכולו) כתב: יש מי שכתב שאומרים במה מדליקין (כל בו), וי"א שאין לומר במה מדליקין אפילו אם חל בשבת (מהרי"ל) וכן נוהגים. ע"כ. והובא בכה"ח (שם, סקל"ו). וע' בשכנה"ג (סי' ע"ר הגב"י סק"ב) שכתב: ביוה"כ שחל בשבת המנהג שלא לומר משנת במה מדליקין. ולא ראיתי בספרים טעם לזה. ונ"ל הטעם מפני שצריך לומר עשרתם וכו' לסעודת שבת, וביוה"כ שחל בשבת א"צ לזה. ועוד מפני שאומר הדליקו את הנר, וביוה"כ אין חיוב להדלקת הנר וכו'. ועוד טעם דאומר ספק חשיכה טומנין את החמין, ויוה"כ שאין אוכלים, אפי' למ"ד דאין איסור בהטמנה, מצוה נמי ליכא. ע"כ. והובא בקמח סלת (הל' יוה"כ הי"ט). וכ"פ בא"ז (שם, סק"ב) ובא"ר (שם, סק"ג). וכן בנוה שלום (חזן, דיני ערבית ש"ק, סקי"ד), ובכה"ח (שם, סקי"י), ובנתיבי עם (שם, ס"ב).

³² בנוסח התפילה המובא בראשונים מבואר שתפילת ערבית פותחת בפסוק "והוא רחום" וכו' וברכו, ואז מתחילים בברכות ק"ש. והנה נודע כי בכל חג אנו אומרים קודם תפילת ערבית מזמור השייך לאותו המועד, ואח"כ אומר הש"ץ חצי קדיש וברכו. אומנם ביוה"כ אין אומרים קודם ערבית מזמור השייך ליוה"כ, ויש להבין טעם הדבר. עוד צ"ב מדוע אין אומרים חצי קדיש. ועוד מדוע אומרים "והוא רחום" מה שאין אומרים בכל מועד.

והנה בשכנה"ג (סי' רל"ז הגה"ט סק"א) כתב: והמנהג הפשוט עכשיו לומר קדיש קודם והוא רחום, ונראה שנהגו כן מפני שאומרים מזמורים קודם ערבית. אבל בליל כיפור ובליל מוצאי יום הכיפורים נוהגים שלא לומר קדיש קודם והוא רחום, והטעם מפני שאין אומרים מזמורים. והמון העם אפילו שאין אומרים מזמורים קודם ערבית אומרים קדיש, וטעות הוא בידם. וכ"כ שנית (בסי' תרי"ט הגה"ט סק"ה) על דברי הטור שכתב ואח"כ מתחיל והוא רחום וכו' וז"ל: נ"ב, כיון שאין אומרים מזמורים כבשאר לילות אין אומרים קדיש. ע"כ. והובא בשלמי חגיגה (סי' ו' אות י', דף ש"כ ע"ב). ועי' שו"ת לב חיים (ח"ב סי' קס"ב) שכתב: ואח"כ סובבים בספר כל נדרי וכו' ומצניעים לס"ת בהיכל, ותכף אומר הש"ץ והוא רחום וברכו ומתחיל תפילת ערבית. ולא הזכיר אמירת קדיש.

ובשו"ת הלק"ט (ח"ב סי' ש"ז) כתוב: אמר המני"ח ומטעם זה אין אומרים קדיש ליל יוה"כ וכו', כי לעולם אין אומרים קדיש בלא תהילה לפניו וכו'. והספרדים נהגו לומר בימות החול איזה פסוקים ולומר קדיש דערבית, ובשבת אומרים מזמור שיר ליום השבת, ובמועדים כל חג וחג משירי דוד השייכים לחג וכו'. אבל ביוה"כ שאין מזמור קבוע מדבר בו, ואין אומרים אלא בקשות וכל נדרי, לכן אין אומרים קדיש. וכדי שנדע שאין אומרים קדיש אלא על מזמור, לכך תקנו שבליל יוה"כ לא יאמרו מזמור ולא קדיש וכו'. יעו"ש. וע"ע שולחן גבוה (סי' תרי"ט מח' ג').

אולם בספר בתי כנסיות (סי' קנ"ג) הובא תשובת ה"ר שלמה בן עזרא וז"ל: שאלני ליבי איך ולמה אין אנו אומרים בליל כיפור מזמור אחד ואחריו קדיש קודם שיאמר הש"ץ והוא רחום להתפלל ערבית, וכו'. והארכתי בראיות ברורות שכן היה ראוי לעשות. אבל לא מלאני לבי לשנות מנהג אבותינו הקדושים ז"ל וכו'. יעו"ש באורך. וע"ע בשו"ת לב חיים (ח"ג סי' קל"ה) שג"כ נשאל בזה, והביא דברי הלק"ט הנז' ותמה עליו, הלא כמה וכמה מזמורים נמצאים בשירי דוד השייכים ליוה"כ מעיניני וידוי ותשובה וכיוצא, ושייך היה לקבוע איזה מזמור מאותם שאומרים בתוך הזמירות דשייכי ליוה"כ וכו'. אלא שסיים לא מלאני לבי לעשות חדשה בארץ מאחר שכמה גדולי ישראל דור אחר דור לא מיחו בידם. ועי' בתי כנסיות וכו' הא קמן דלא רצה לשנות מנהג קדוש שנהגו שלא לומר. עיי"ש. ועי' במחזור בית הכפורת (דיני תפילת ערבית הי"א, מ"ח ע"א) שהביא להנ"ל וכן לספר יפה ללב (ח"ב סי' תרי"ט סק"ה), ואחר כ"ז תמה: ויש לגמגם על טעם זה וכי לא נמצא מזמור מענין יוה"כ ובפרט מזמור נ"א. עיי"ש. אלא שעכ"ז לא נדפס שם לומר חצי קדיש. וע"ע בספר גאולי כהונה (מע' כ' אות א'): אין אומרים קדיש קודם ערבית של כפור אע"פ שאומרים מזמור טוב להודות. וכו'. וכן אין אומרים קדיש קודם ערבית של מוצאי יום כפור וכו'. ע"ש.

תהילה לאברהם

וכו',³³ או איזה פסוקים כגון "ויברכו" וכו',³⁴ ואומרים חצי קדיש, ואח"כ והוא רחום³⁵ וכו', ברכו וכו'. ואפילו חל בשבת. ויש שנהגו שאין אומרים "והוא רחום" אפילו אם חל בחול.³⁶

אומנם הרב שדי חמד (ח"ט, מע' יוה"כ סי' ב' אות ד') אחר שהביא לכל הנז' כתב: ולא נתקררה דעתי וכו'. ועתה בבואי אל הארץ הקדושה ראיתי בבית תפילתי פה עיהק"ו חברון טוב"ב שאמרו חצי קדיש וגם והוא רחום וברכו, ואמרו לי שכן נוהגים בקהל קדוש בית אל שבעיר קודשנו ירושלים טוב"ב והנאני. וע"ע בכתר שם טוב (ח"ו עמ' שכ"ו) שכתב: הספרדים נהגו שלא לומר חצי קדיש קודם והוא רחום בערבית יוה"כ, חוץ מערי בגדאד שאומרים חצי קדיש גם בערבית של יוה"כ. ושור"ר בספר תולדות אהרן ומשה (לר' אהרן פירירא, כ"ו ע"ב) שכתב: ואח"כ יאמר שהחינו בכוונות וכו' ואח"כ קדיש וברכו וכו'.

³³ ע"פ המבואר לעיל שצריך לומר פסוקים קודם אמירת ח"ק. וכן הוא בשו"ת יחו"ד (ח"ה סי' מ"ה בהערה) ז"ל: ואנו נוהגים לומר מזמור לדוד ה' ב' בני אלים כשמחזירים ס"ת להיכל, והש"ץ פותח ח"ק בניגון, ואח"כ והוא רחום וברכו. וכ"כ עוד בהליכות עולם (ח"ב עמ' רס"ד), ובחזו"ע (ימים נוראים עמ' רס"ט).

³⁴ הנה בשער הכוונות (דף נ"ב ע"ב, דרוש א') כתב: המזמורים שנהגו לומר קודם תפילת ערבית לא היה נוהג מורי ז"ל לומר שום מזמור כלל, זולתי ג' פסוקים אלו, והם: ה' צבאות עמנו וגו' ה' צבאות אשרי אדם וגו' ה' הושיעה וגו', ואח"כ אומר קדיש וברכו. (א"ש, טעם הפסוקים הנז' כדי שלא יהיה הקדיש ראשון על דבר ריקם). ע"כ. ובכה"ח (סי' רל"ז סק"ג) כתב: ולפי דברי האר"י ז"ל קדיש דקודם ק"ש של ערבית נמי חובה הוא ויש לו טעם בסוד. ובליל שבת מנהג חסידי בית אל יכב"ץ לומר שועתינו קבל וכו' ואח"כ אומרים קדיש. ודוק מינה ואוקי באתרין. וכ"כ בבא"ח (ש"ר פרשת וילך אות י"ג) יאמרו כי אל רחום וכו' ה' צבאות וכו'. וכן בשו"ת זבחי צדק החדשות (סי' קנ"א) כתב: ...ה' צבאות עמנו וכו' ה' צבאות וכו' ה' הושיעה וכו', ויברכו שם כבודך וכו'. וקדיש וברכו. ע"כ.

³⁵ מכל דברי האחרונים הנז' לעיל מבואר כדבר פשוט שיש לומר הפסוקים והוא רחום וגו' בתפילת ערבית של ליל יוה"כ אע"פ שבשבת אין אומרים אותם. וכ"כ בשולחן גבוה (סי' תרי"ט מח' ב'). ועי' במחזור בית הכפורת (דיני תפילת ערבית הי"ב, מ"ח ע"א): ומתחילין והוא רחום, הגם שאין אומרים והוא רחום בשבת ויו"ט, יוה"כ שאני שהשעה צריכה לכך שיכפר עון ולא ישחית. הרב סדר היום והחמ"י. ע"כ. וכ"כ מהר"א חיון המגיה בשלמי חגיגה (סי' ו' אות י' דף ש"כ ע"ב). וכן בשו"ת זבחי צדק החדשות (סי' קנ"א) כתב: ומתפללים ערבית, ומתחיל כי אל רחום ה' וכו', והוא רחום יכפר עון וכו', ה' צבאות עמנו וכו', ה' צבאות וכו', ה' הושיעה וכו', ויברכו שם כבודך וכו'. וקדיש וברכו. ע"כ. וכן כתב במחזור חקת עולם ע"פ דברי החמ"י. ועי' נתיבי עם (סי' תרי"ט ס"א), ובכתר שם טוב (ח"א עמ' קס"ג, וח"ו עמ' של"ד). וכן העלה בשו"ת יחו"ד (ח"ה סי' מ"ה) שיש לאומרו גם אם יוה"כ חל בשבת. וכ"כ בהליכות עולם (ח"א עמ' רנ"ז, וח"ב עמ' רס"א), ובחזו"ע (עמ' רס"ט).

ק ר י א ת ש מ ע

טו. אחר פסוק שמע ישראל, אומרים: "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" בקול רם, כל הקהל ביחד.³⁷

³⁶ הבן איש חי (ש"ר פרשת פקודי ה"א, ופרשת וילך אות י"ג) פוסק אפילו אם חל בחול לא יאמרו פסוק והוא רחום וכו' ואין לסמוך בדבר זה על ספר חמדת ימים ביום הקדוש הזה שהוא חמדת ימים של כל השנה. והובא בכה"ח (סי' תרי"ט סק"ד). וכ"כ בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ח השמטות סי' כ"ב אות ה'). וע"ע במנהגי "בית יעקב" להר"א מני שכתב שאין אומרים והוא רחום. וש"מ בספר תולדות אהרן ומשה (לר' אהרן פירירא, כ"ו ע"ב) שכתב: ואח"כ יאמר שהחיינו בכוונות וכו' ואח"כ קדיש וברכו. ואין אנו נוהגין לומר פסוק והוא רחום יכפר עון. ע"כ. וכן נהגנו בבית הכנסת "שושנים לדוד" עם החכם המקובל ר' אברהם מונסה זצוק"ל. ומנהג האשכנזים ג"כ שא"א והוא רחום, וכמ"ש בדרכ"מ והובא באחרונים. ועי' מטה אפרים (סי' תרי"ט סי"ד): ויש מקומות שנוהגים להתחיל ביה"כ והוא רחום וכו', אך במדינתנו נהגו שלא לומר והוא רחום כלל רק מתחילין ברכו. וכ"כ בליקוטי מהרי"ח: וכבר העיד עלינו רבינו הרמ"א בד"מ שהמנהג שא"א והוא רחום ע"ש, והכי דנהוג נהוג. ע"כ. ועי' שו"ת יחו"ד (ח"ה סי' מ"ה) ובהליכות עולם (ח"ב עמ' רס"ד) שכתב: ומכל מקום אומר אני שבבתי הכנסת של הבבלים שהולכים אחר הוראותיו של הרב בן איש חי, ושינו מנהגם הקודם, ונהגו מכבר שלא לאומרו, ימשיכו במנהגם שלא לאומרו.

³⁷ בשו"ע (סי' תרי"ט ס"ב) כתב: בליל יוה"כ ומחרתו אומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד בקול רם. ומהריק"ש בספר ערך לחם כתב: הציבור יאמרו אותו בנחת עם הש"ץ. ע"כ. וכתב ע"ז היפה ללב (ח"ב סי' תרי"ט אות י'): נראה מדבריו כי רק הש"ץ אומר בקו"ר, אבל הציבור אומר בנחת עם הש"ץ, כמו בק"ש כולה שהש"ץ דוקא הוא אומר בקו"ר וכל הקהל אומרים בנחת בקול נמוך. עיי"ש. ובכה"ח (סי' תרי"ט סקל"ה) כתב: אפשר שגם כוונת השו"ע כן, וקול רם דקאמר היינו שאין אומרים בלחש כשאר ימות השנה, אלא אומרים כשאר תיבות שבק"ש. יעו"ש. אך המנהג שראינו הוא שכל הקהל אומרים עם הש"ץ בקול רם. ומצאתי בכתר שם טוב (ח"ו עמ' של"ג) שכתב להשיג בזה על הכה"ח, וז"ל: ולדידי לא חזי לי דבריו, כי הטור והשו"ע נקטו בלשונם "אומרים" בשכמל"ו בקו"ר, זאת אומרת הש"ץ והציבור כמו שנהגו בכל תפוצות ישראל, ופוק חזי מאי עמא דבר. ועוד מה בכך אם גם הציבור יאמרו בקו"ר, ומכיון שכל אחד ואחד אומר בקול אדיר פסוק שמע ישראל, למה יגרע בשכמל"ו שיאמרוהו בקו"ר.

ובענין נשים אם ג"כ אומרות ברוך שם וכו' בקול רם. עי' בספר פסקי תשובות (סי' תרי"ט אות ה') שכתב: ויש הכותבים שנשים אין להם לומר בשכמל"ו בקו"ר, כי אין שייך בדידם ענין להדמות למלאכים. ובמקורות ציין לגור אריה יהודה (תאומים, או"ח סי' פ"ב), וכוכבי יצחק על הירושלמי ברכות (שטרנהל, פ"א ה"א אות ל"ז סק"ח). ודמי למה שכתבו הפוסקים שנשים לא שייכות בעמידה ביה"כ כדי להדמות למלאכים. אך בספר חזו"ע (עמ' ע"ר) כתב שגם הנשים יאמרו בקו"ר, כיון שביה"כ אין קנאת מלאכים מפסוק זה, גם הנשים יכולות

תפילת העמידה

טז. אומרים: ותתן לנו ה' אלקינו "באהבה" את יום הכיפורים הזה³⁸ וכו', ולמחול בו את כל עונותינו "באהבה" מקרא קודש זכר ליציאת מצרים³⁹.

לאומרו. וג"כ ציין לשו"ת גור אריה יהודה הנז'. והאמת שהמעין בגו"א יהודה יראה, שבתחילה העלה סברא שנשים לא שייכות בהתדמות למלאכים כנז' במג"א. אלא דפוק חזי מאי עמא דבר שהנשים אומרות בקו"ר ואין פוצה פה עליהם. וע"כ כתב ללמד עליהם זכות, שהרי בימות החול א"א בקו"ר משום שמשא לקחה מהמלאכים ויש חשש להתקנאות המלאכים. אבל כאן שהגברים אומרים בקו"ר והם דומים למלאכים ושרי להו לאומרם, א"כ תו אין לחוש להתקנאות המלאכים בנשים, דהא לקחום מן הגברים ולא מהמלאכים. וגם בכוכבי יצחק הנ"ל אחר שהביא דברי הגו"א הנז', כתב ללמד זכות על הנשים. יעו"ש. ומצאתי בשו"ת מגן שאול (קצנלבוך, סי' ל') שכתב, דכיון דנשים פטירי מק"ש, א"כ אמירתם ק"ש וכו' אינו אלא כפיוט בעלמא ואין כאן הפסק ע"י בשכמל"ו, וה"ה שרשאות לומר בקו"ר, ואף בשאר ימות החול איזה איסור יש כאן. וכו'. וע"כ לא קפדי בגמ' אלא בק"ש לדידן, אבל שלא בשעת ק"ש, או נשים, שפיר דמי לאומרו בקו"ר. יעו"ש.

³⁸ בלבוש (סי' תרי"ט ס"ב) כתב: אם חל יוה"כ בשבת אומר: ותתן לנו ה' אלקינו "באהבה" את יום השבת הזה ואת יום הכיפורים הזה וכו', ומילת 'באהבה' קאי על כל שבתות השנה. אבל אם חל בחול אין אומרים "באהבה" לפי שהם ימי דין ואין מקבלים הדין באהבה. ועי' מג"א (שם, סק"ז), ודגול מרבכה (שם), ובמשנ"ב (שם, סק"ט). ובמטה אפרים (שם, סט"ז) כתב כדברי הלבוש, והוסיף: ויש שנוהגין אף כשחל בחול אומרים "באהבה" את יום הכיפורים הזה, אין למחות בידם.

אומנם בא"ר (שם, סקי"ד) כתב, שבאבודרהם כתוב מילת 'באהבה'. וכ"כ בליקוטי מהרי"ח, שבאבודרהם ומחזור ויטרי איתא שגם בחול אומר באהבה, וכן הוא במחזורי דידן. יעו"ש. וכן בשו"ע הרב (שם, סי"ב) כתב: באהבה הראשון אומרים אפי' חל בחול. וע"ע בהערה הבאה.

³⁹ בלבוש (סי' תרי"ט ס"ב) כתב שבסיום אומר: "ולמחול בו את כל עונותינו מקרא קודש זכר ליציאת מצרים", וכאן אין אומר 'באהבה' גם כשחל בשבת, שאין יכול לומר באהבה אחר אומרנו שניתן למחילת עונות. והובא במג"א (שם, סק"ז). ובמטה אפרים (שם, סט"ז) כתב כדברי הלבוש, והוסיף: ובמקומות שנוהגין לומר באהבה מקרא קודש אין לשנות. והובא במשנ"ב (שם, סק"ז). וכן בשו"ע הרב (שם, סי"ב) כתב: אין אומרים באהבה מקרא קודש אפי' שחל בשבת.

אומנם בא"ר (שם, סקי"ד) כתב, שבאבודרהם כתוב מילת באהבה. והרב בית דוד (סי' תכ"ז) כתב: שאין למחוק הספרים, דנהי שהוא יום דין, הרי היה יכול לדון מבלי שיצונו לקדשו. אלא שרצה שנקדש אותו ונצום בו לתועלתנו, כדי שיתכפרו עונותינו ונצא זכאים בדין, והיינו מחמת אהבתו אותנו. והובא בשלמי חגיגה (סי' ו' אות י"ג, שכ"א ע"א), ובקמח

תהילה לאברהם

יז. כשחל בשבת אומרים: "אלקינו ואלקי אבותינו רצה נא במנוחתנו" קדשנו במצותיך וכו'⁴⁰. ויש שכתבו שהנכון שלא לאומרו, אלא מתחיל "קדשנו

סלת (הל' יוה"כ סל"ד), ובמחזור בית הכפורת (נ"ה ע"ב). וכ"כ מדנפשיה ברוח חיים (סי' תרי"ט סק"ה) יעו"ש באורך. וע"ע במועד לכל חי (סי' י"ט סקי"ט). ועי' בכתר שם טוב (ח"ו עמ' של"ז) שהביא הנוסחאות בזה, וכתב: ולדידי אין טעם הלבוש מספיק, ואדרבה כיון שנאמר בו כי ביום הזה יכפר עליכם וגו', הנמצא אהבה עזה כזו שאנו מלאים עונות ופשעים מכף רגלינו עד קדקדינו כל השנה ואבינו שבשמים יקצוב לנו יום אדיר וקדוש בשנה לכפר ולהתם חטאת וכו' ולא נאמר לפניו כי כ"ז עשה לרוב אהבתו ית' על בניו בני אברהם יצחק ויעקב וכו'. יעו"ש. וע"ע בכה"ח (סי' תרי"ט סקל"א). וכן העלה בחזו"ע (עמ' ע"ר), שכן מצאנו הנוסח בכמה ראשונים לומר "באהבה" גם בתהילה וגם בסוף, ואין חילוק בין חל בשבת או חל בחול. וכן הוא במחזור חקת עולם. ובמחזור תפלת ישרים (מנצור) כתב "באהבה" בשני המקומות, אך מילת באהבה השנית נדפסה בהקטנה. ועי' במחזור אהלי יעקב (כ"ט ע"א) שפיסק המשפט: ולמחול בו את כל עונותינו באהבה, מקרא קודש זכר ליציאת מצרים. ופירש, שהוא ע"ש הכתוב ארפא משובתם 'אוהבם' נדבה. והקרוב לומר שמלת באהבה נמשכת על ותתן לנו וכו', וכפל המלה בעבור הפסקת הענין במיצוע ארוך. יעו"ש.

ועי' לקמן (אות כ"ז) בענין ברכת "אהבת עולם", שהבאנו בשם הרוח חיים (סי' תר"כ סק"ב) שכתב: ...שאמרו בתנא דבי אליהו, ימים יוצרו וכו' לפי שהיתה שמחה גדולה לפני הקב"ה שנתנו באהבה רבה לישראל וכו'. ודו"ק לנד"ד.

⁴⁰ הלבוש (סי' תרי"ט ס"ב) כתב: ואומרים קדשנו במצותיך ואפי' כשחל יוה"כ בשבת, ואין אומרים "או"א רצה נא במנוחתינו" שכיון שהוא יום תענית אין כ"כ רצון במנוחתנו. והובא במג"א (שם, סק"ז). וכן בשו"ע הרב (שם, סי"ג) כתב: דכיון שהוא יום עינוי אין לנו רצון כ"כ במנוחתנו ואיך נתפלל שירצה הקב"ה במנוחתנו שאינה מנוחה גמורה. וכ"ה במטה אפרים (שם, סט"ז). וכ"כ במשנ"ב (שם, סק"ז). וע"ע בשלמי חגיגה (סי' ג' סק"י) שכתב שם המגיה מהר"א חיון: האמת שלא ראיתי בשום ספר מהמחזורים שכתוב הפרש נוסח זה מחול לשבת, וגם המנהג שראיתי בין בארץ בין בחוץ לארץ לומר נוסח אחד בין בחול בין בשבת, ואפשר שהוא לפי הטעם שכתב הלבוש וכו'. יעו"ש. ומשמעות דבריו שבין בר"ה ובין בכיפור א"א נוסח זה. וכ"כ במחזור אהלי יעקב (עמ' ל'). וכ"ה במחזור בית הכפורת (נ"ו ע"ב). וכ"כ במחזור זכור לאברהם (הובא במגן אבות לבהר, עמ' ש"ח).

אך בכה"ח (סי' תרי"ט ס"ק ל"ב) הקשה שהלבוש עצמו בסעי' אח"כ כותב בפשיטות: ואם חל בשבת אומרים ותתן לנו וכו' או"א רצה נא במנוחתנו וכו'. וכ"כ עוד בסי' תפ"ח (ס"ג) שביו"ט שחל בשבת אומר או"א רצה נא וכו' קודם שאומר קדשנו במצותיך וכמו שעושין בר"ה ויוה"כ. הרי דפשיטא ליה ללבוש שכן אומרים נוסח זה. וכתב ליישב, שמש"כ הלבוש בסעי' ב' הוא לשיטתו שלא שייך לומר מנוחה בר"ה וכיפור, ומימלא אין אומרים רצה נא במנוחתנו. ומש"כ בסי' ג' הוא לפי המנהג שכן נהגו לאומרו. וכיוצ"ב כתב בכתר שם טוב (ח"ו עמ' של"ח) כי דעת הלבוש לא אבו לקבלה ונהגו דלא כותיה.

תהילה לאברהם

במצותיך⁴¹. ויש מי שכתב שיאמר "אלקינו ואלקי אבותינו קדשנו במצותיך" וכו'⁴².

יח. אפי' כשחל בשבת, אין אומרים: "והנחילנו ה' אלוקינו באהבה וברצון שבת קודשך" וכו'⁴³.

יט. כשחל בשבת חותם: ...מלך על כל הארץ מקדש 'השבת' וישראל ויום הכיפורים. וטוב שיכוון בברכה זו, לצאת ידי חובת קידוש שבת מהתורה בדברים⁴⁴. וי"א שגם ביוה"כ שחל בחול, יש לכוון בתפילה לצאת יד"ח קידוש יוה"כ⁴⁵. וע' בהערה.

אומנם בא"ר (שם, סקט"ז) ג"כ הקשה סתירה זו בדברי הלבוש, וכתב כי בדיק בדפוסים ישנים וליתא והוא ט"ס. יעו"ש. ואפשר שמפני כן הוסיף הכה"ח כי דברי הלבוש כתובים בשני מקומות, לומר דבע"כ אינו ט"ס.

ועוד הוסיף וכתב שבספר בגדי ישע (סי' תקפ"ב סק"ו) חלק על דברי הלבוש. וז"ל הבגדי ישע: כי זה עיקר המנוחה, שאנו מקימים רצון הבורא וכו'. ועוד שאנו בטוחים שיכפר לנו עונותינו אין לך מנוחה יותר מזה וכו'. עיי"ש שהאריך. וסיים: העיקר כמ"ש לחלוק על הלבוש, וכן ראוי לנהוג. ע"כ. וכ"כ בכתר שם טוב (הנז'). וכן נדפס במחזור חקת עולם ותפלת ישרים (מנצור) שיש לומר "או"א רצה נא במנוחתינו" כשחל יוה"כ בשבת.

⁴¹ עי' לעיל. ובליקוטי מהרי"ח הביא דברי הבגדי ישע הנז', וכתב: אך כבר נתפשט המנהג ע"פ הלבוש שלא לומר רצה נא וכו', ולזה הסכים במט"א ובסידור דרה"ח. ע"ש. וע' שו"ת יבי"א (ח"א סי' ל"ח) שכתב: נכון יותר שלא לאומרו, ומ"מ כשנהגו לאומרו אין לשנות מנהגם, מפני המחלוקת. [וע"ע חזו"ע ימים נוראים עמ' ע"ה].

⁴² עי' הליכות שלמה (פ"ד ה"ג, עמ' נ"א) שכתב, אם חל יוה"כ בשבת אין אומרים "רצה נא במנוחתינו", אבל "אלקינו ואלקי אבותינו" יאמרו.

⁴³ הלבוש (סי' תרי"ט ס"ב) סובר, שאם חל יוה"כ בשבת אומרים והנחילנו וכו', שהוא תפילה על כל שבתות שבשנה בלא יוה"כ. וכן הוא במחזורי אשכנז כמוכא בליקוטי מהרי"ח. אך בכה"ח (שם, סקל"ג) כתב, שבסידור בני ספרד לא כתוב זה ואין נוהגים לאומרו, ופשוט שאם לא אמרו אין מעכב.

⁴⁴ הנה בשו"ת זכרון יהודה (גרינולד, ח"ב ס"ס רכ"ג) כתב: בשנה זו שחל יוה"כ בשבת, אכתוב מה שכתב לי ידידי הגרי"ח זוננפלד מירושלים תובב"א זה שנים רבות, הערה אחת בשם הגאון ר' אברהם שאג זללה"ה, שצריך שיכוון בתפילת שמ"ע לקיים מצות זכור את יום השבת לקדשו, ובזה לצאת ידי חובת מצות קידוש דאורייתא, דמצות צריכות כוונה בפרט במידי דתליא באמירה וכו'. כתבתי אור לערש"ק עיוה"כ שנת תרס"ג לפ"ק. יעו"ש. וכ"כ הגרצ"פ פראנק בשו"ת הר צבי (או"ח ח"א סי' קנ"ה) בשם לוח א"י, בשם הגאון הנז', וז"ל: לכן בזכירת שבת שבתפילת ערבית יזהר כל אחד לכוין קיום מ"ע זכור את יום השבת וכו'. יעו"ש. והובא להלכה בהליכות שלמה (פ"ד ה"ד, עמ' נ"ד), ובחזו"ע (עמ' ע"ר). וע"ע מש"כ להעיר בזה בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סי' רצ"ג), ובמועדים וזמנים (ח"ו סי' כ"ה).

כ. כשחל בשבת אומרים אחר הלחש "ויכולו השמים" וכו', ואח"כ אומר הש"ץ ברכת "מעין שבע", ואין מזכיר בה יום הכיפורים, וחותם מקדש השבת בלבד, אבל אומר המלך הקדוש שאין כמוהו⁴⁶.

והמדקדק בלשונם יראה, שכתבו לכוון בתפילת ערבית, ולא כתבו היכן. ובחזו"ע כתב: טוב שיכריז הש"ץ קודם תפילת ערבית, שכל הקהל יכוונו לצאת יד"ח קידוש בתפלה, שחותמים בה מקדש "השבת" וישראל ויוה"כ. ע"כ. ואין הכוונה דהקידוש הוא בחתימת הברכה ושם יש לכוון, דאדרבה, היות ומקור דין קידוש בתפילה הוא מדברי המג"א (סי' רע"א), ובביאור הלכה (שם, ד"ה מיד) כתב להעיר, דבתפילת ליל שבת לא מוזכר 'זכר ליציאת מצרים' א"כ היאך יצא יד"ח, הלא בגמ' אמרו וצריך להזכיר יציאת מצרים בקידוש היום. וכ"כ להקשות במנח"ח, יעו"ש. וא"כ לפ"ז, ביוה"כ שאנו אומרים: ותתן לנו את יום השבת הזה ואת יוה"כ וכו' 'זכר ליציאת מצרים', מן הראוי לכוון לצאת יד"ח קידוש בתחילת הברכה ויוצא יד"ח אליבא דכו"ע. ולכן נראה שאין כוונת הפוסקים שצריך לכוון בקטע מסוים, אלא שבאמירת כל הברכה הזאת יוצא יד"ח, ויכוון בתחילתה על כולה. ושור"ר במועדים וזמנים (שם) שכתב: שיכוונו בשמונה עשרה כשאומר: "ותתן לנו יום השבת הזה ויוה"כ זכר ליציאת מצרים" שרוצה לקיים מ"ע של קידוש. הרי שנקט לשון דתחילת הברכה. ומ"מ לענ"ד נראה כמ"ש, שהכוונה שיוצא יד"ח בכל הברכה. דהא לומר שיוצא רק בתחילת הברכה אינו מוסכם, די"א דבהזכרת שבת גרידא אין יוצא יד"ח וצריך חתימת שו"מ, וכמו שהאריכו האחרונים בריש סי' רע"א על דברי רעק"א שחידש שיוצא יד"ח קידוש באמירת 'שבת שלום'. יעו"ש. וע"כ שהכוונה לומר שבעצם הברכה יוצא יד"ח מפני שבתוכה יש הזכרת שבת, וגם בחתימתה יש הזכרת שבת. ודו"ק.

⁴⁵ הנה הגרצ"פ פראנק אע"פ שבספרו הר צבי הביא הדברים בשתיקה, מ"מ בספרו מקראי קודש (ימים נוראים סי' נ"ג) כתב להעיר ע"ז מדברי החת"ס (גיליון השו"ע, סי' רע"א ד"ה מג"א סק"א) שכתב: משמע דלרש"י קידוש יוה"כ דאורייתא כמו שבת. וכו'. ולפי"ז למה דקי"ל מצות צריכות כוונה צריך לכוין בתפילת יוה"כ בין בחול בין בשבת לצאת יד"ח זכירה. וכו'. עכ"ל החת"ס. וכתב המקראי קודש: הנה לדברי החת"ס גם בכל יוה"כ צריך לכוין לצאת יד"ח זכירה, ולא רק כשחל בשבת. ועכ"פ זה רק לכתחילה שמן הדין אין זה לעיכובא, וכו'. יעו"ש. ויש לסייע דברי החת"ס מדברי הריטב"א שבת (כ"ג ע"ב, ד"ה קידוש) שכתב: "ואפשר ג"כ שיוצא בקידוש של תפילה כמו שיוצאים ביום הכיפורים". וכ"כ עוד לקמן (ס"ט ע"ב, ד"ה בקידושא): "ואם אין לו פת מקדש ומבדיל בתפילה כמו שאנו עושים ביום הכיפורים שאין קידוש אלא בתפילה, ואפ' כשחל להיות בשבת". עכ"ל. ומפורש שאף ביוה"כ שחל בחול אנו עושים קידוש בתפילה. ומימלא גם כשחל בחול יש לכוון לצאת יד"ח קידוש יוה"כ. [וע"ע בזה בחי' רעק"א ריש סי' רע"א, וס"ס תרי"ח, ודו"ק].

⁴⁶ כ"פ בשו"ע (סי' תרי"ט ס"ג). והטעם שאין מזכיר יוה"כ בברכה זו, לפי שאילו היה יוה"כ חל בחול אין אומרים אותה, נמצא שהשבת גורמת לברכה ולא יוה"כ. ואע"פ שבתפילת נעילה מזכירים שבת אע"ג שבשבת אין תפילת נעילה, מ"מ שאני התם דיום הוא שנתחייב בחמש תפילות, משא"כ הכא שאפילו בשבת אינה חובה בערבית אלא משום

סליחות

כא. יש נוהגים לומר⁴⁷ "וידוי הגדול של ר' ניסים" בסליחות של תפילת ערבית⁴⁸. ויש שאומרים אותו בחזרת הש"ץ בתפילת שחרית⁴⁹.

הסכנה. (שעה"צ שם, סקט"ז. ע"פ הגמ' שבת כ"ד.). ובכה"ח (סי' רס"ח סקמ"ה) כתב, שע"פ הסוד אין מקום לברכה זו אלא בשבת, ולכן אין מזכיר בה המועדים.

⁴⁷ בעצם אמירת וידוי הגדול. הנה בשער הכוונות (דף נ' ע"ד) כתב: דע כי מורי ז"ל לא היה אומר שום פזמון ושום פיוט ושום בקשה מאלו שסידרו האחרונים וכו', וכן ביוה"כ לא היה אומר וידוי של ר' ניסים, ור' ש"ט בן אדרוטל (אדרוטיאל), ור' יצחק בן ישראל, שתקנו כל אחד וידוי בערבית ושחרית ומוסף ומנחה ונעילה וכו'. וכתב מהרש"ו: אע"פ שכתב זה אבא מארי ז"ל ראיתיו כשהיה ש"ץ בקהל בימים נוראים היה אומר כל הוידוים הנז' משום שמנהגם של ישראל תורה. והובא כ"ז בכה"ח (סי' ס"ח סק"א).

ועי' בשמן ששון (ס"ג ע"ד, אות ג') שכתב: לענ"ד מטעם זה אין שייך כאן לאומרו הש"ץ בקהילתנו, יען מכוונים על סדר הכוונות, ונתיסד המקום להיות כל המנהגים של הרב זלה"ה, ואין שייך כאן משום מנהג. יעו"ש. וכן במנהגי "בית יעקב" להר"א מני כתב: אבל וידוי רבינו נסים ואשמנו מכל עם וכו' אין אומרים אותם. ומשמע שלא היו אומרים אותו כלל. ועיי"ש בהערת המו"ל. ובאמת ששאר הוידוים לבד מוידוי דר' ניסים לא נהגנו לאומרם, ונדפסו במחזור תפלת ישרים (מנצור) באותיות קטנות. ובמחזור כפור תמים לא נדפסו כלל. [אך ראיתי קהילות שאומרים גם הוידוים דרש"ט ור"י בן ישראל]. אבל וידוי דר' ניסים פשט המנהג לאומרו. וע"ע שו"ת רב פעלים (ח"ד סי' ל"ה). וכ"מ מדברי כה"ח והישכיל עבדי דלהלן. וע"ע במש"כ במחזור אהלי יעקב (ק"ג ע"ב, וקנ"ה ע"ב).

⁴⁸ בעינן מקום אמירתו. עיין בחמ"י (דף ר"ח) שכתב: והוידוי של הרב רבינו נסים אנו נוהגים שלא לאומרו בחזרת הש"ץ רק בסדר הסליחות אחר תמהנו מרעות, וכו'. ועי' בכה"ח (סי' תר"כ ס"ק ז') שכתב: מנהג בית אל יכ"ץ לומר בליל יוה"כ בסליחות, הוידוי הגדול לרבי ניסים ז"ל הנדפס בסידורים בחזרת שחרית של יוה"כ, המתחיל ריבונו של עולם וכו'. והוא כדי שלא להפסיק בחזרת שחרית כנודע. [וכן הובא בתחילת ספר נתיבי עם]. ובחזו"ע (עמ' רע"א) כתב שהסיבה לזה, כדי לקצר בתפילת שחרית שתבא מוסף בזמנה. ולפיכך המקדימים להתפלל שחרית וע"י כך מתפללים מוסף בזמנו, אין להם לחוש מלאומרו משום הפסק בתפילה. יעו"ש. וע"ע שו"ת זב"צ החדשות (סי' קנ"א) שכתב: בודוי שחרית או' וידוי הגדול. וכן נדפס במחזור תפלת ישרים (מנצור) לאומרו בחזרת שחרית. וע"ע בתיקון תפילה לרבינו הגרי"ח ויובא לקמן בתפילת שחרית (אות ל). וכ"כ בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ח השמטות סי' כ"ב אות ד') וז"ל: בחזרת שחרית של יוה"כ אומרים הוידוי הגדול של רבינו נסים. יעו"ש. וכן הוא במחזור חקת עולם. וכן נהגנו בבית הכנסת "שושנים לדוד" כשלפני התיבה היה עובר הרה"ח המקובל ר' אברהם מונסה צוק"ל.

⁴⁹ כמובא לעיל. ועיין לקמן (אות ל').

כב. נוהגים להוסיף: "ה' עשה למען עבדך רבי עקיבא בן יוסף הנהרג על יחוד קדושת שמך, וחוסה על ישראל עמך"⁵⁰.

⁵⁰ כתב בספר בן איש חי (ש"ר פר' וילך, אות כ"ב) וז"ל: ובאמירת עשה למען וכו' שמוסיפים בסליחות, יוסיפו ביוה"כ בכל הסליחות שבכל התפילות לומר: "עשה למען עבדך עקיבא בן יוסף אשר נהרג על קדושת שמך". וע"ע בשו"ת תורה לשמה (סי' קס"א) שכתב: גם אני נוהג להוסיף ביוה"כ "אבינו מלכנו עשה למען עבדך רבי עקיבא בן יוסף אשר נהרג על קדושת שמך". כי ידוע שר' עקיבא תיקן אבינו מלכנו, וגם ידוע מן מדרש משלי שנהרג ביוה"כ. ע"כ.

ומנהגנו להוסיף כמו שכתב בבא"ח, אף שבמחזורי הספרדים הקדומים לא נדפסה תוספת זו. אך יש הבדל, שבנוסח לפנינו כתוב: "הנהרג על 'יחוד' קדושת שמך", ואילו בבא"ח כתב: "אשר נהרג על 'קדושת' שמך". וכמו כן מצינו בהמשך, שנוסח דידן הוא: "הרוגים ושרופים 'על יחוד' קדושת שמך", ובמועד לכל חי (סי' י"ט סל"ב) כתב לומר: "בעבור קדושת שמך". אבל מש"כ בתורה לשמה שיש להזכיר את רבי עקיבא באבינו מלכנו, לא נהגנו כן.

ובענין פטירת רבי עקיבא שכתב בתול"ש "וגם ידוע מן מדרש משלי שנהרג ביוה"כ". וכן כתב במנהגי "בית יעקב" להר"א מני, בדין אם אומרים א"מ בשבת, וז"ל: ואומר "אבינו מלכנו" וכו' אפילו חל בשבת, לפי שתקנת רבי עקיבא הוא "והוא נהרג ביום הכפורים" אפשר שיעלה זכרונו לטובה לנקום נקמתו בקרוב. צ"ב וכדלהלן.

הנה בילקוט שמעוני משלי (אות תתקמ"ד) איתא וז"ל: מעשה היה ברבי עקיבא שהיה חבוש בבית האסורים ורבי יהושע הגרסי תלמידו היה ומשמשו, ערב יום הכיפורים נפטר ממנו והלך לביתו. בא אליהו ז"ל ועמד על פתח ביתו [של רבי יהושע], אמר ליה: שלום עליך רבי! אמר לו: שלום עליך רבי ומורי. אמר לו: כלום אתה צריך. אמר לו: ומי אתה? אמר לו: כהן אני, ובאתי להגיד לך שרבי עקיבא מת בבית האסורים. מיד הלכו שניהם לבית האסורים, ומצאו פתח שער בית האסורים פתוח, ושר בית הסוהר היה ישן, וכל האסירים היו ישנים. והשכיבו את רבי עקיבא על המטה ויצאו. מיד נטפל אליהו ז"ל ונטלו על כתיפיו. וכשראה רבי יהושע כך, אמר לו לאליהו ז"ל, רבי! והלא אמש אמרת לי שכהן היית, וכהן אסור לטמא במת?! אמר לו: דיין רבי יהושע בני, חס ושלום! שאין טומאה בתלמידי חכמים, ואף לא בתלמידיהם. והיו מוליכין אותו כל הלילה, עד שהגיעו לאנטיפרס של קוצריין. כיון שהגיעו לשם, עלו שלש מעלות וירדו שלש מעלות, ונפתחה המערה לפניהם, וראו שם כסא וספסל ושלחן ומנורה, והשכיבו את רבי עקיבא על המטה ויצאו. וכיון שיצאו נסתמה המערה ודלקה הנר על המנורה. וכשראה אליהו כך, פתח ואמר: אשריכם צדיקים ואשריכם עמלי תורה ואשריכם יראי אלקים שגנוז וטמון לכם ומשומר לכם מקום בגן עדן לעתיד לבוא, אשריך רבי עקיבא שנמצא לך מלון עָרַב בשעת מיתתך. לכן נאמר אף ערכה שלחנה. ע"כ.

ממדרש זה משמע שתלמידיו לא היו אצלו בשעת מיתתו. ועוד משמע שמת מאליו בבית האסורים. ועוד משמע לכא' מדברי הילקוט שנפטר בערב יוה"כ.

ובאמת שהטור (סי' תק"פ) כתב: בחמשה בתשרי מתו עשרים איש מישראל ונחבש רבי עקיבא בן יוסף בבית האסורים ומת. ובשו"ע (שם, ס"ב) כתב רק ונחבש רבי עקיבא, ולא כתב 'ומת'. ובכה"ח (שם, סקט"ו) העיר על הטור, דמלשון המדרש בילקוט שמעוני הנ"ל מבואר שרבי עקיבא מת בערב יוה"כ. יעו"ש. וכבר העיר בזה המו"ל למנהגי "בית יעקב" הנ"ל.

אלא שמקור דברי הטור הם מבעל הלכות גדולות (סי' י"ח, הל' ט"ב ותעניות, ל"ט ע"ד). ושם כתוב: בעשרה בתשרי מתו עשרה אנשים מישראל ורבי עקיבא בן יוסף נחבש בית האסורים ומת. הרי שכתב לשון 'ומת'. ועוד שכתוב שם בעשרה בתשרי ולא בחמשה. וע"ש במגיה שכתב נדצ"ל 'בחמשה' כמו בטושו"ע. ועכ"פ צ"ע.

איברא שלעומת זאת, מצינו באוצר המדרשים (אייזנשטיין) עשרה הרוגי מלכות (עמוד 446) שכתב: הביאו את רבי עקיבא, וכשחבשו אותו בבית האסורים היה יהושע הגרסי משמשו, וכל יום ויום היה מכניס מים במדה, יום אחד מצאו שומר בית האסורים, א"ל היום מימך מרובים שמא לחתור קיר בית האסורים אתה מבקש, שפך חציים ונתן לו חציים. כיון שנכנס אצל ר"ע, א"ל תן לי מים לטול ידי, א"ל רבי כדי שתיה אינן מספיקין ולטול ידיך מספיקין? א"ל מה אעשה שאמרו רז"ל המזלזל בנטילת ידים נעקר מן העולם, מוטב לי שאמות מיתת עצמי (אחת) ואל אמות ב' מיתות. ואעפ"כ לא טעם כלום עד שנטל ידיו. וכשהוציאוהו להרגו זמן ק"ש היה, והיו מסרקין את בשרו במסרקות של ברזל, והוא היה מקבל עליו עול מלכות שמים. א"ל תלמידיו רבינו עד כאן? אמר להם בני! כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה 'ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך" אפילו הוא נוטל את נפשך, והייתי אומר אימתי יבא לידי ואקיימנו, ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו? האריך באחד ויצאה נשמתו באחד. יצתה ב"ק ואמרה אשריך ר"ע שגופך טהור ויצאה נשמתך באחד בטרה, ומזומן אתה לחיי העוה"ב. אמרו עליו, כשהיה חבוש בבית האסורים היה יהושע הגרסי משמשו, פעם אחת ערב יוה"כ עמד ונטל רשות מר"ע והלך לו לביתו, ופגע בו אליהו ז"ל ודפק בפתח ביתו, א"ל מי אתה, א"ל אני אליהו, א"ל ומה תרצה, א"ל באתי להודיעך שר"ע רבך מת, מיד הלכו שניהם כל הלילה עד שהגיעו לבית האסורים ומצאוהו פתוח ורב בית האסורים ישן וכל העם ישנים. באותה שעה נתחזק אליהו ונטפל לו ונשאו על כתפו, א"ל יהושע, רבי לא כהן אתה? א"ל אין טומאה בצדיקים ולא בחכמים ובתלמידים, וכשיצאו מבית האסורים היו כתות כתות של מלאכי השרת מספידין עליו ואומרים צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל (דברים ל"ג), והדרך מאירה לפניהם כזוהר הרקיע. וכו'. יעו"ש. וע"ע במדרש משלי (פ"ט). וע"ע בגמ' ברכות (סא:) ששם מובא ג"כ שהיו סורקין בשרו במסרקות של ברזל והיה קורא ק"ש וכו' אמרו לו תלמידיו עד כאן? וכו'. היה מאריך באחד ויצאת נשמתו באחד. וע"ע ירושלמי ברכות (פ"ט ה"ה). וע"ע באוצר המדרשים (אייזנשטיין) עשרה הרוגי מלכות (עמוד 441) וז"ל: ואחריו הוציאו את רבי עקיבא בן יוסף הדורש כתרי אותיות ומגלה פנים בתורה כמו שנמסרו למשה מסיני, וכשהוציאוהו להריגה בא מכתב לקיסר שמלך ערביא מתפשט בארצו והיה נחוץ ללכת וצוה לחבוש את ר"ע בבית האסורין עד שישוב מן המלחמה, וכשבא מן המלחמה צוה להוציאו, וסרקו את בשרו במסרקות של ברזל, ובכל

סריקה וסריקה שהיו סורקין היה אומר ר"ע: צדיק הוא ה' הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט, אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא. יצתה ב"ק ואמרה אשריך ר' עקיבא שהיית צדיק וישר ויצאה נשמתך בצדיק וישר. וכשנפטר בא אליהו הנביא זכור לטוב ונטלו על כתפו ונשאו חמש פרסאות, ופגע בו ר' יהושע הגרסי א"ל וכי אינך כהן? א"ל גופו של צדיק אינו מטמא, והלך עמו ר' יהושע הגרסי עד שהגיע למערה אחת יפה מאד, וכיון שנכנסו שם מצאו מטה יפה ונר דלוק, נטלו אליהו ז"ל דרך מראשותיו ור' יהושע דרך מרגלותיו והשכיבוהו על אותו מטה, והיו מלאכי השרת בוכים עליו שלשה ימים ושלשה לילות ואח"כ קברוהו באותה מערה. וביום שלמחרתו נטלו אליהו ז"ל והביאו בישיבה של מעלה לדרוש שם בכתרי אותיות והיו מתקבצות כל הנשמות של הצדיקים וחסידיהם לשמוע מדרשותיו. ע"כ. ועכ"פ מהמדרשים הנז' משמע שתלמידיו היו אצלו וידעו מכל הנעשה. ומבואר שמת ע"י מסרקות ולא מאיליו. וכ"ז דלא כמשמעות הילקו"ש.

ומצאתי בשער הפסוקים למהרח"ו (ספר הליקוטים פר' וישב, עה"פ והיה בכזיב בלדתה אותו) שכתב: ...עד שבא ג"כ יעקב אחר הדורות שהוא ר' עקיבא שהיה ניצוץ המשיח כמש"ה ואתה תשופנו עקב, ר"ל אחר זמן ישוך הנחש לך, וכך היה שנהרג, וכן עשרה הרוגי מלכות. ואותו החלק ששלט בו הנחש נהרג, ומה שהיה בו רחניות מת מיתת עצמו ובמערה ואליהו ז"ל עסק בקבורתו כמ"ש במדרש. ועם מה שכתבתי יתיישבו שני המדרשים. עכ"ל.

ובפרשת בשלח (עה"פ ויהי בשלח) כתב: וג"כ יובן בזה מעשה ר"ע ע"ה כשהרגו אותו שהוא אחד מעשרה הרוגי מלכות, כי לאדם גדול כמוהו איך שלט בו הריגה, ואע"פ שאמר שבא בגלגול לקבל עונשו שהיה מן עשרה שבטים. ובמק"א אמר שמת מיתת עצמו ובא אליהו ז"ל ונתעסק בקבורתו כמ"ש במדרש. ועם מש"כ יובן, כי על הימים הראשונים שהיה עם הארץ שלט בו המיתה. יעו"ש סודן של דברים. ומ"מ מדבריו נראה שבפשוטו יש סתירה במדרשים.

אלא שהגרי"ח בספרו בן יהוידע (ברכות ס"א:) כתב: שבאמת רבי עקיבא נתפס בתחילת חודש אלול, וכל יום היו סורקים בשרו במסרקות של ברזל, והיה קורא ק"ש, ובזמן הזה היו תלמידיו עימו, ואז שאלוהו עד כאן?! וזה כוונת הגמ' בברכות. ובערב יוה"כ נפרד ממנו רבי יהושע, שהוא היה משמשו וכנז' בילקוט, וגם מביא לו מים וכנז' במדרש. ומשום שביוה"כ אין אכילה ושתיה, לכן יצא רבי יהושע ולא היה צריך לחזור אליו, ולא ידע מה קורה עם רבי עקיבא. ולמחר שזהו יוה"כ, אז סרקו בשרו פעם נוספת, ונפטר באותה הסריקה. ולא נתנוהו לקבורה, והחזירו גופו של רבי עקיבא לבית האסורים. ולכן בא אליהו הנביא לר' יהושע להודיעו שנפטר רבי עקיבא, ובאו ולקחו אותו וקברוהו, כנז' לעיל בילקוט כל המעשה. ומש"כ בילקוט בא אליהו ואמר לרבי יהושע שרבי עקיבא 'מת בבית האסורים', היינו שגופו נמצא שם, אבל מיתתו היתה מחמת מה שסרקו בשרו. ונמצא לעולם שרבי עקיבא נפטר ביוה"כ. ומה שכתוב שבערב יוה"כ נפרד ממנו ר' יהושע וכו', ואז בא אליהו וכו' אין הכוונה שאליהו בא אצלו מיד, אלא למחר ביוה"כ. ועפ"ז מבואר מש"כ בתול"ש שבמדרש איתא שנפטר ביוה"כ.

תהילה לאברהם

כג. בגמר הסליחות, תחילה אומר חצי קדיש, ואח"כ תענו ותערתו וכו', ואח"כ תתקבל וכו', וחותם עושה "שלום" במרומיו, ולא עושה "השלום"⁵¹. ויש שחותמים עושה "השלום"⁵². ונראה שאם חל בשבת אומר עושה "השלום"⁵³.

תפילת שחרית

ז מ י ר ו ת

כד. פשט המנהג להוסיף מזמורים המדברים בענין היום, אחר מזמור יושב בסתר⁵⁴.

⁵¹ עי' בכה"ח (סי' תקפ"ב סקט"ו) שכתב: בכל עשרת ימי תשובה צ"ל אחר העמידה עושה 'השלום' וכו'. ועי' בסי' נ"ו (ס"ק ל"ח) שכתב, שאחר העמידה אומר עושה 'השלום', ואין אומרים כך בסיום הקדיש. אבל בקדיש תתקבל של חזרת שחרית ומנחה, שהקדיש קאי על תפילת י"ח של החזן, נראה די"ל עושה 'השלום'. יעו"ש. אמנם במחזור תפלת ישרים (מנצור) גם בקדיש תתקבל בשחרית ומנחה כתוב לומר עושה 'שלום'. ועי' בחזו"ע (עמ' פ"ב) שהביא בשם החמ"י שבקדישים אין משנים כלל, ואומרים עושה 'שלום'.

⁵² כן נדפס במחזור אהלי יעקב (מ"ז ע"ב), ובמחזור "עבודת השם".

⁵³ לפי האמור לעיל בדברי כה"ח, שתתקבל שאחר החזרה קאי על תפילת י"ח של החזן, ולכן אומרים 'השלום', א"כ כשחל בשבת יש לומר עושה 'השלום', שהרי ברכת מעין שבע חשיב כחזרת הש"ץ לדעת המקובלים וכמ"ש בכה"ח (סי' תפ"ז ס"ק כ"ב). כנלע"ד.

⁵⁴ הנה הטור (סי' תר"כ) כותב: שחרית אומרים פסוקי דזמרה כמו בשבת, ובספרד נוהגים להרבות במזמורים מעינינו של יום. ובאבודרהם (תפילות יוה"כ) כתב: שחרית קורין הזמירות כמו בשבת, ומוסיפין אחר יושב בסתר עליון שנים עשר מזמורים, יש מהם מענין היום, ויש מהם בעבור שהם מזמורים של בקשה ותחנונים הצריכים ליום. ואזיל ומני לכולהו. עיי"ש. וע"ע בספר המנהיג (הל' צום כיפור אות נ"ח) שכתב: המזמורים הנוספים ליום שנהגו בספרד מנהג כשר וטוב. ובשולחן גבוה (שם, מחודש א') הביא להנ"ל, וסיים: וכן מנהגנו להוסיף כל אלה המזמורים. ועיי"ש שדן במנין המזמורים. וכיון שהוספת המזמורים היא קודם אמירת ברוך שאמר, לא חששו משום הפסק כמו שחששו בענין הפיוטים, וכמו שיבואר לקמן (אות כ"ו). וע"ע בספר גאולי כהונה (מע' כ' אות ד') שכתב: פה בבית כנסת הכהנים ואיזה בתי כנסיות, נוהגים לומר אותם המזמורים הנוספים בזמירות שקודם ברוך שאמר. ויש בתי כנסיות פה שאינם נוהגים לאומרם. ועי' למר זקני צוק"ל בספרו שי למורא שכתב עליהם ביאור, ומזה נראה שגם שם נוהגים לאומרם. ע"כ. וכן נדפס במחזור בית הכפורת, אהלי יעקב (ועיי"ש בדף ע"ח), ובתפלת ישרים (מנצור). וכן המנהג הפשוט. וכ"כ בחזו"ע (עמ' שמ"ג). [ועייין שו"ת הרמ"ע מפאנו (סי' כ"ה)].

אלא שבכה"ח (סי' נ"א סק"ן, וסי' ס"ח סק"ד, וסי' קי"ב סק"ד) כתב: ומנהג בית אל יכב"ץ שאין מוסיפים שום מזמור או פיוט בר"ה או כיפור לא בזמירות ולא בחזרה של

כה. אחר ברוך שאמר אומרים "מזמור שיר ליום השבת"⁵⁵. ואין אומרים "מזמור לתודה"⁵⁶.

תפילת י"ח, אלא אומרים הזמירות של שבת דווקא וכו'. וכן ביו"ט אין מוסיפין המזמור ששייך לאותו יו"ט בתוך המזמורים שלפני ברוך שאמר. והמזמורים של שבת דוקא, אותם אומרים בין ביו"ט בין בר"ה בין יוה"כ. יעו"ש.

אמנם מה שנסתייע מיו"ט, גם בזה המנהג הפשוט הוא שאומרים מזמור השייך ליו"ט באמצע הזמירות וכנדפס בסידורים. וכ"ה בבא"ח (ש"ר ויגש סק"ו): ובכל קהילות ישראל נוהגים להוסיף ביו"ט מזמור של אותו יו"ט. אך החסידים בבית אל לא נהגו לאמרו. ע"כ.

וע"ע שו"ת זבחי צדק החדשות (סי' קנ"ג) וז"ל: פה עיר בגדאד יע"א הצבור אומרים אותם. ועוד מנהגם ביו"ט, מזמור השייך לאותו יו"ט האומרים אותו בערבית, חוזרים אומרים אותו אחר ואראהו בישועתי קודם מזמור שירו לה' שיר חדש, וכן ביום ר"ה. וחפשנו בספרי הפוסקים לראות אם הזכירו עשרה מזמורים אלו, וראינו בספר אבודרהם שהזכיר מזמורים אלו בסדר תפילת יוה"ך, וכתב בעבור שהם מזמורים של בקשה ותחנונים הצריכים ליום, נמצא דעל זה סומכים הצבור שמנהגם להוסיף מזמורים אלו. אבל אנחנו היחידים אין לנו לאומרים כיון שלא הוזכרו בדברי האר"י ז"ל. וכן העיד ידידינו מהרי"ח נר"ו שבקהל חסידים בית אל יכב"ץ אין אומרים אותם. וכן כתב בספר חמ"י וז"ל: וכן בשאר סדר הזמירות ליום הכפורים המזמורים אשר מוסיפין בסדר רננו צדיקים, היום הזה אין ראוי לאומרם, כי כל המזמורים אשר בסדר רננו, כולם באו בסדר המדרגות כמבואר בפרקי השבת באורך. אך ורק החכם עיניו בראשו לנהוג הדברים האלה בצניעה לעצמו ולא יראה את עצמו בפני המון העם או לשנות מנהג אנשי הקהל חלילה, כי זה גורם לעורר מדנים כהיום הזה וכו'. וכן בעניני הפיוטים שבין הזמירות לתפלת היוצר שגינה הדבר ה"ר ז"ל שמפסיקין דברים שעומדים ברומו של עולם וכו' יעו"ש. נמצאת למד שהצבור ישארו כמנהגם, רק היחיד אין לו לאומרם, ואם רוצה יאמר אותם קודם התפלה וכן מזמור הנוסף השייך לאותו יום כנ"ל. ע"כ. וע"ע במנהגי "בית יעקב" להר"א מני שכתב: והזמירות כסדר שבת קודש ממש. וע"ע בכתר שם טוב (ח"ו עמ' שנ"ב). ובמחזור חקת עולם הדפיס המזמורים, וכתב שיש נוהגים לאומרם.

⁵⁵ הב"י (סי' תר"כ) מביא דברי הכל בו שכתב: אומרים ברכות ופסוקי דזמרה כמו בשבת, לבד מפסוק "מזמור שיר ליום השבת" שלא יאמר אותו אם לא חל בשבת. ע"כ. וכתב ע"ז הב"י: ויש שאינם נמנעים מלאמרו ביו"ט וביום הכיפורים, משום דאינהו נמי שבתון איקרו. ועי' שו"ת התשב"ץ (ח"ב סי' רמ"ח) שכתב: יוה"כ שחל להיות בתוך השבת (היינו באמצע השבוע), בבית הכנסת שלנו נהגו לומר "מזמור שיר ליום השבת", וכן היה מנהג ברצלונא. אבל בבית הכנסת של אלחארה מתחילין "טוב להודות לה'", וכן היה מנהג מיורקא. ואתם עשו כמנהגכם. עיי"ש.

וע' שכנה"ג (סי' נ"א הגב"י סק"י) שכתב: ראיתי מנהג במקומות הללו שביו"ט מתחילין מ"טוב להודות לה'". אבל בקושטא בק"ק גרוש שהייתי מתפלל שם לא היו חוששים לזה והיו אומרים גם ביו"ט פסוק דמזמור שיר ליום השבת, ולא ראיתי מוחים. ועיי"ש מילתא

בטעמא. ובסי' תר"כ (הגב"י א') כתב: ועכשיו יש נוהגים ביו"ט וביוה"כ להתחיל מ"טוב להודות", ויש נוהגים לומר "מזמור שיר ליום השבת". ומ"מ ביוה"כ איכא טעמא שגם בו נאסרו כל איסורי שבת וכו'. וע"ע בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ח השמטות סי' כ"ב אות ה') שכתב: בשחרית בבוקר אחרי ברוך שאמר לא אומרים "מזמור לתודה" אלא תיכף מתחילים "מזמור שיר ליום השבת" כמו ביום שבת, וכמו שמסודר בסידור חקת עולם. ועי' בכה"ח (סי' נ"א ס"ק מ"ט, ובסי' תר"כ סק"ב).

אמנם במחזור בית הכפורת ואהלי יעקב כתבו, שיש נוהגים להתחיל מ"טוב להודות". ובשולחן גבוה (סי' תר"כ מח' א') כתב: מנהגנו להתחיל מ"טוב להודות", ואם אמר "מזמור שיר ליום השבת" לא משתבש. ובספר כתר שם טוב (ח"ו עמ' שנ"ג) כתב: מנהג ספרד אחר ברוך שאמר לומר "מזמור שיר ליום השבת" וכן אם חל יוה"כ בשבת. אבל אם חל בחול מתחילים מ"טוב להודות לה" וכן נוהגים בשאר יו"ט. ועיי"ש במקורותיו. ודו"ק.

⁵⁶ בב"י (סי' רפ"א) כתב: ומנהגינו לומר "מזמור לתודה" בחול ולא בשבת. ובכנה"ג (סי' נ"א הגה"ט) כתב: מנהג ספרד שבשבת ויו"ט אין אומרים "מזמור לתודה", זולת יו"ט של ר"ה, והטעם מפני שכתוב בו הריעו לה' כל הארץ. ויש מקומות שנהגו ג"כ לאומרו ביוה"כ מזה הטעם עצמו. [וע"ע בשכנה"ג סי' נ"א הגב"י סק"ח]. ובמחזור בית הכפורת ואהלי יעקב הדפיסו "מזמור לתודה", וכתבו שיש שנהגו לאומרו. ובספר כתר שם טוב (ח"ו עמ' שנ"ד) כתב: המנהג בכל ערי ספרד לומר מזמור לתודה אחר טוב להודות לה' בכל יום וביוה"כ. וכן בנתיבי עם (סי' נ"א ס"ט) כתב: ונוהגים לומר מזמור לתודה בר"ה ויוה"כ. ע"ש.

אולם המנהג הפשוט במקומותינו שאין אומרים "מזמור לתודה". ועי' כף החיים (פלאגי', סי' י"ב ס"ק י"ט) ושו"ת לב חיים (ח"ב ס"ס קכ"ה) שהביא תשובת ה"ר יו"ט דאנון שאין אומרים מזמור לתודה בר"ה ויוה"כ. והובא בשו"ת רב פעלים (ח"ג סי' ל"ח). וע"ע שו"ת זב"צ החדשות (סימן קמו) וז"ל: שאלת, בר"ה וביום הכפורים אומרים מזמור לתודה או לאו? תשובה: ז"ל מהרי"ח ידידינו נר"ו. בענין מזמור לתודה אעפ"י שאין אומרים אותו בשבתות ויו"ט, אפ"ה כתבו הפשטנים דאומרים אותו בר"ה וביוה"כ, הביאם בשלמי צבור (דף ס"ח ע"ג) ויהבי טעמא לפי שכתוב הריעו לה' כל הארץ. אמנם מהר"ח פלאגי' ז"ל הביא מכ"י של ה"ר יו"ט דנון, בעל ספר "כבוד יו"ט" שכתב, שבבית הכנסת שלו באזמיר יע"א, שהיה מתפלל שם בעל יד אהרן ז"ל, לא היו אומרים מזמור לתודה בר"ה וביוה"ק. ושמע אומרים, שעל פי הסוד יש לאמרו. ופקפק בזה, דבאמת בספרי הקדושים של האר"י ז"ל לא יזכר ולא יפקד זה, ומי שלבו נוקפו אמור לו צא ולמד ממדרש רבא הידוע בעיה"ק ירושלים ת"ו הנקרא בשם "בית אל" הנוהגים בתפלותיהם עפ"י כתבי האר"י זלה"ה מזמן ה"ר החסיד גדליה חיון, וה"ר החסיד הרש"ש ז"ל, ומעולם ועד היום לא אמרו מזמור לתודה לא בר"ה ולא ביוה"כ, וקל וחומר לשאר ימים טובים. ומעתה מי שם פה לאדם לומר כי על פי הסוד צריך לאמרו. ודי בזה. ע"כ דבר הרי"ט ז"ל. והוא היה כבר גם כן בעיה"ק ירושלים וקמסהיד בזה. ובאמת גם הסברא מוכרחת שכן הוא שאין לחלק בזה בין ר"ה ובין שבת ויו"ט. והטעם שאמרו הפשטנים הוא טעם פשטי ודרך דרש, ואינו מוטעם על פי הסוד. ומאחר שאין מנהג במדרש בית אל יכב"ץ לאומרו, לכן גם אין אנחנו אומרים אותו אעפ"י שהצבור אומרים

פ י ו ט י ם

כו. הפיוטים, כגון: "שופט כל הארץ" "שנאנים שאננים" ועוד, במקורם נתייסדו לאומרם קודם נשמת כל חי, וחלקם אחר נשמת קודם הקדיש⁵⁷. ויש מקומות

אותו כמנהגם ביום ר"ה. עכ"ל ידידנו מהרי"ח נר"ו. ומזה למדת שהיחיד אין לומר מזמור לתודה גם ביום ר"ה, הגם שהצבור אומרים אותו. ע"כ. וע"ע בישכיל עבדי הנ"ל, ובכה"ח (סי' נ"א סק"ן), וכן הוא במחזור תפלת ישרים (מנצור). וכ"כ בחזו"ע (עמ' שמ"ג). וע"ע בספר גאולי כהונה (מע' י' אות ז') שכתב: נוהגים שלא לומר בראש השנה ויום כפור "מזמור לתודה" בזמירות כמו בשאר ימים טובים. וכו'. יעו"ש. וכן במחזור חקת עולם כתב "מזמור שיר ליום השבת" והשמיט אמירת "מזמור לתודה".

⁵⁷ בשו"ע (סי' ס"ח) כתב: יש מקומות שמפסיקים בברכות ק"ש לומר פיוטים, ונכון למנוע מלאמרם משום דהוי הפסק. והשו"ע מיירי בפיוטים שאומרים אחר תחילת ברכת יוצר. ועל דרך זה תקנו הראשונים פיוטים לר"ה ויוה"כ לאומרם קודם נשמת, והם נקראים "רשות לנשמת". ויש הנאמרים קודם הקדיש, ונקראים "רשות לקדיש". ואף שמקום אמירתם הוא קודם ברכת יוצר, עדיין יש לחוש משום הפסק, שהרי ברוך שאמר נחשב כברכה ראשונה קודם הזמירות, וישתבח הוי ברכה אחרונה, ואסור להפסיק ביניהם. ועי' בשו"ת מקור ברוך (קלעי, סי' א') שעורר על מנהג הוספת פיוטים בבית חתן, וז"ל: וכן במזמורים ופיוטים, שאע"פ שמפסיקין במזמורים בין ברוך שאמר לישתבח, לא הוי הפסק, הואיל וכן נתקנו מעיקרא ביניהם לשיהא בהם ברכה תחילה וסוף, הם מטבע שטבעו חכמים ז"ל. אבל להוסיף עליהם מה שלא מצאנו בשום מקום, נקרא משנה ממטבע שטבעו חכמים ז"ל וכו'. ובשכנה"ג (סי' נ"א הגה"ט סק"ג) כתב על דבריו: אמר המאסף, לא מצאנו ידינו ורגלינו בפיוטים שאנו מוסיפים בחגים ובמועדים ראש השנה יוה"כ ובשמחת חתן וכלה ושבוע הבן, בין ברוך שאמר לנשמת, ובין נשמת ליוצר. וכבר ראיתי מן המהדרין שלא היו אומרים אותם הפיוטים בר"ה ויוה"כ מטעם הפסק. וכן שמעתי שהרב מהר"ד אגוזי ז"ל לא היה אומר ביוה"כ בחזרת התפילות והמוסף סדר קדושה לר"י הלוי ז"ל אלא היה מדלגן. אבל מנהג פשוט לאומרם. ע"כ. [וע"ע בשכנה"ג (סי' רפ"א הגה"ט סק"ה) שכתב: ובימי נערותי שמעתי מזקן ישיש ונשוא פנים אח זקנתי תמ"ך, קורא בסוף 'אלקים אלי אשחרך' שאומרים ביוה"כ וכו']. וע"ע בשולחן גבוה (סי' תר"כ מחודש ב') ז"ל: ומנהגנו לומר פיוטים בין פסוקי דזמרה לנשמת, ובין נשמת לקדיש וברכו. וכבר כתבתי בסי' תקפ"ד שאנשי מעשה נזהרים בזה לומר כל הפיוטים קודם ברוך שאמר, וכך קבלו מהרב נתן אשכנזי ז"ל המקובל האלקי. וכך היה נוהג אחריו כמוה"ר יוסף קובו ז"ל, וכו'. יעו"ש.

והרב חיד"א בספר טוב עין (סי' י"ח סקל"ה) הביא דברי הרב מהר"ד קורניאלדי, שסבר כי כל דברי השו"ע הנז' הם דווקא בפיוטים שהנאמרים אחר תחילת ברכת יוצר, אבל פיוט 'מי כמוך ואין כמוך' הנאמר בשבת זכור, שפיר לאומרם קודם נשמת, ויפה עשו הקהילות שממשיכים במנהגם לאומרם קודם נשמת. והרב החיד"א דחה דבריו, דהא גם בין ברוך שאמר לישתבח אין להפסיק, וטוב עשו הקהילות שביטלו אמירתו קודם נשמת וכן ראוי

שעדיין נוהגים כן⁵⁸. ויש שאומרים אותם קודם ברוך שאמר⁵⁹. והמנהג הפשוט לאומרם אחר חזרת הש"צ והסליחות⁶⁰. ויש שאין אומרים אותן כלל⁶¹.

לעשות. יעו"ש. וע"ע בכה"ח (סי' ס"ח סק"ד) שכתב: ומזה נשתרכב המנהג בערי ספרד שיש להם פיוטים קודם נשמת וקודם יוצר שאומרים אותם קודם ברוך שאמר.

⁵⁸ כן נדפס במחזור בית הכפורת, ואהלי יעקב (עיי"ש בדבריהם). וכמנהג המובא בשכנה"ג והשו"ג. וע"ע בשו"ת שמש ומגן (ח"א סי' מ"א) שכתב: מנהג מרוקו לומר הפיוטים במקומם, ואם רוב הקהל מתפללים בנוסח מרוקו שישארו במנהגם שהוא משובח ומפואר. וע"ע בשו"ת יחיה דעת (חזן, ח"א סי' י', וח"ג סי' ג'). ובספר מגן אבות (לבהר, עמ' פ"ז). ועי' בכתר שם טוב (ח"ו עמ' שצ"ז) אריכות בזה.

⁵⁹ כנז' לעיל בשולחן גבוה, ובכה"ח. וכ"כ במחזור תפלת ישרים (מנצור), שמנהג בגדאד לאמרם קודם ברוך שאמר. וע"ע בשו"ת זבחי צדק החדשות (סי' ל"ט) ז"ל: בענין הפיוטים של יוה"כ שנדפסו אחרי נשמת כל חי האם זה נקרא הפסק? תשובה: אנחנו בבית מדרשינו הנהגנו שקוראים את הכל לפני ברוך שאמר, אך בשאר בתי כנסיות קוראים אותה במקומה, והחזן שותק ולא קורא כלום רק הסומכים קוראים. ואני העני כשהייתי הולך לבית כנסת אחר לא הייתי קוראם. וכ"כ בשנית בסי' ק"ן בענין פיוטי ר"ה. וכ"כ מהר"א חמוי במחזור בית דין (לר"ה, דף ע'): טוב לומר הפיוטים קודם ברוך שאמר, וכן נוהגים בארצנו אר"ץ חל"ב, ומנהג נכון הוא. אלא שבדף ע"ז כתב, טוב לאומרם אחר חזרת העמידה. [וע"ע בדף פ"א]. ובמחזור בית הכפורת (ליוה"כ, דף קמ"ג) כתב כמה מנהגים בזה. ובדף קנ"ה (ע"ב) כתב הנכון הוא לומר פיוט 'שנאנים' קודם נשמת אחר השירה, וכן נוהגים בארצנו אר"ץ חל"ב. יעו"ש.

⁶⁰ עי' ברוח חיים (סי' תר"כ סק"ד) שהביא דברי ה"אבן עזרא" פירוש על קהלת, וכתב: וזה סמך לבתי כנסיות שמניחים הפיוטים עד אחר התפילה. וע"ע בארץ חיים (סטהון, סי' ס"ח) שהביא מש"כ השומר אמת (סי' ל"ד אות י"ז), דבעיה"ק צפת ת"ו נוהגים שאין מפסיקים בשום דבר מהתחלת פסוקי דזמרה עד אחר קדיש תתקבל, ואז אומרים פיוט מי כמוך ופיוטי ר"ה ויוה"כ. אכן סדר קדושה למהר"י הלוי אומרים ביוה"כ בתוך חזרת התפילות. יעו"ש. ושור"ר שבעל השומר אמת כתב בשו"ת שלו ויקרא אברהם (קונטרס מקום שנהגו, אות ג') וז"ל: ביוה"כ לא נהגו לומר סדר קדושה ממהר"י הלוי ז"ל הנדפס בכל המחזוריים. ואינו מחמת שלא רצו להפסיק בתוך החזרה שהרי הם מפסיקים בבקשות שקודם נשמת ויוצר, אלא שאנו בעונינו מקרוב בטלנו זה להניחם עד אחר קדיש תתקבל. ועין רואה בעה"ק צפת ת"ו שאין מפסיקין בשום הפסק מתחילת ב"ש זולתי בזה. וכו'. ע"כ. ובמחזור תפלת ישרים (מנצור) כתב, והמדקדקים אומרים אותם אחרי קדיש תתקבל של שחרית. וכ"כ בחזו"ע (עמ' ק"א) דהמנהג לאומרם אחר החזרה, וכן ראוי לנהוג. וע"ע ברית כהונה (מע' י' אות ט"ו) וז"ל: הבקשות הנדפסים קודם נשמת כל חי וקודם היוצר של ראש השנה ושל יום כפור, מנהגנו לאומרם אחרי החזרה כדי שלא לעשות הפסק מברוך שאמר לסוף העמידה.

ברכות קריאת שמע

כז. ברכה שניה של קריאת שמע פותחת ב"אהבת עולם" כמו בכל השנה⁶².

חזרת הש"צ

כח. קודם החזרה אומר הסומך או אחד מהקהל פיוט "ה' שמעתי שמעך" וכו'⁶³. ויש שאינן אומרים אותו אלא מתחיל הש"צ בחזרה ללא הפסק⁶⁴. ויש שאומרים

אולם פיוט 'האדרת והאמונה לחי עולמים' נהגנו לאומרו לפני ברוך שאמר (כשיש זמן שלא להפסיד התפילה בהנץ החמה), אע"פ ששאר הפיוטים נהגנו לאומרם אחר החזרה. וע' במחזור אהלי יעקב (לראש השנה, דף פ"ב) שכתב, שגם פיוט זה מקומו בין הפיוטים שאומרים בקדושה לשחרית יוה"כ. ומה שאומרים אותו קודם ברוך שאמר, הוא ע"פ מש"כ בפע"ח שהאדרת והאמונה יש בו פ"ח תיבות וזהו ראשו כתם פ"ז עם הכולל, וראוי לאומרו קודם ב"ש שיש בו פ"ז תיבות. יעו"ש. ובמחזור בית דין (לר"ה, ס"ט ע"ב) כתב: נמצא בספרים כתוב לאמר שבשעה שמתחילין לומר ברוך שאמר, אז מתחילין המלאכים למעלה לומר האדרת והאמונה וכו'. וזה הפירוש שהמלאכים אומרים האדרת בשו"ה עם ישראל, כי ר"ת ב'רוך ש'אמר ו'יהיה ה'עולם – בשו"ה. ולזה טוב לומר השיר הנשגב הזה. ע"כ.

⁶¹ עי' בכה"ח (סי' ס"ח סק"ד) שכתב: ובמדרש בית אל יכב"ץ שבתוך עיר קודשנו ירושלם תובב"א אין אומרים אותן הפיוטים כלל אפי' קודם ברוך שאמר לא אותם ולא זולתם. וכן במחזור חקת עולם השמיט לכל הפיוטים, ואף פיוט "האדרת והאמונה".

וע"ע במועד לכל חי (סי' י"ט סק"ן) ז"ל: בענין הפיוטים וסדר קדושות, הנה בעיר עוז לנו אזמיר יע"א אין כל הבתי כנסיות שוים בזה. דיש אומרים הכל על הסדר כנדפס במחזורים. ויש שאומרים אחר העמידה בין פיוטים בין קדושות. ויש אומרים קדושות במקומן ופיוטים אחר העמידה. ויש שאינן אומרים פיוטים כלל. וכל אחד אין לזוז ממנהגו. וכו'. [עי' ספר חסידים אות קי"ד].

⁶² בשו"ע (סי' ס"א) כתב: ברכה שניה 'אהבת עולם'. ובספר שלמי ציבור (צ"ב ע"א, אות יח) כתב: קבלתי בשם מהר"ם ווילנא ז"ל שביום הכיפורים יש לומר 'אהבה רבה' ודברים של טעם הן למביני מדע. והובא בשמו בשע"ת (שם, סק"א). וכ"כ בשנית בשלמי חגיגה (שכ"ב ע"א, אות ג'). [ושם כתוב בשם מהר"י ווילנא] והובא בקמח סלת (הל' יוה"כ סקל"ט). ובמועד לכל חי (סי' י"ט סק"ג). וכ"כ בחסד לאלפים (סי' ס' אות ג'). וברוח חיים (סי' תר"כ סק"ב) כתב: נ"ל הטעם שאמרו בתנא דבי אליהו ימים יוצרו וכו' לפי שהיתה שמחה גדולה לפני הקב"ה שנתנו באהבה רבה לישראל וכו'. וסיים: וכן אני נוהג, וכן ראוי לומר. ויותר נכון לומר: 'אהבת עולם רבה אהבתנו'.

אולם המגיה בחס"ל (הנ"ל) כתב: ופה עיה"ק ירושלים תובב"א אין נוהגים כן. [היינו כדברי הש"צ]. וכן בכה"ח (סי' ס' סק"א) כתב, שהעיקר לומר "אהבת עולם" בין בחול בין בשבת בין ביוה"כ. עיי"ש. וכן נדפס בכל מחזורי יוה"כ.

אותו קודם חזרת הש"ץ במוסף ולא בשחרית⁶⁵. ויש שנהגו שהש"ץ בעצמו אומרם⁶⁶.

ק ד ו ש ה

כט. נהגו לומר קודם 'נקדישך' סדר קדושות לר"י הלוי ועוד, המתחילות 'ובכן נקדישך מלך' וכו'. אולם אין נאמרים אלא ע"י הסומך, והש"ץ שותק⁶⁷. ויש שאין אומרים אותן כלל⁶⁸. ויש שנהגו שהש"ץ בעצמו אומרם⁶⁹.

⁶³ ע"י שו"ת זבחי צדק החדשות (סי' ל"ט) ז"ל: ובענין הפיוטים של הקדושה של יום כפור החזן לא יקראם אלא הסומך בלבד קוראם.

⁶⁴ בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ח השמטות סי' כ"ב אות ג') כתב: אמירת פיוטים קודם החזרה כגון "ה' שמעתי שמעך" וכו', לפי סודן של דברים אין להפסיק בין הלחש לחזרה. וכ"כ בסידור חקת עולם המסודר ע"פ מנהג החסידים בית אל (ע"י הרב החסיד ניסים עיני ז"ל), וז"ל: טוב לסמוך לחש עם חזרה. וכן אנו נוהגין בישיבת המקובלים בית אל החדשה שמחזין לחומות, שאין מפסיקין בשום פיוט לא בשחרית ולא במוסף. וע"ע במחזור בית הכפורת (קס"ח ע"ב, אות ג') שכתב: יש מקומות שאין אומרים פיוט "ה' שמעתי" וכו'. ויש שנוהגין לאומרה. ויש שהסומך אומר אותה והש"ץ שותק. והכל לפי המנהג. וע"ע נתיבי עם (בס"ס תרכ"ג) שכתב בענין תפילת נעילה שאומרים תהילה פיוט ה' שמעתי וכו' שבשחרית לא אומרים אותו כיון שע"פ הקבלה אסור להפסיק בין לחש לחזרה. וכו'. ע"ש.

⁶⁵ כן נהגנו בבית הכנסת "שושנים לדוד" עם הרה"ח המקובל ר' אברהם מונסה זצוק"ל. ובאמת שבמחזור חקת עולם כתב גם בשחרית וגם במוסף שיש נוהגים לאומרו, אלא שטוב שלא לאומרו שלא להפסיק בין לחש לחזרה. ושו"ר בנהר מצרים (הל' ר"ה, אות י"ג) שכתב: המנהג במצרים שהש"ץ אומר "ה' שמעתי שמעך" בתפילת מוסף קודם החזרה, ולא קודם החזרה בשחרית, מטעם הפסק בין לחש לחזרה בתפילת שחרית דצריכה סמיכות בין גאולה לתפילה, הוא הדין בחזרה דידה ג"כ אין מפסיקין, וכן עושים ג"כ ביוה"כ. ומנהגנו בירושלים לומר "ה' שמעתי" בשחרית ולא במוסף. ונהרא נהרא ופשטיה. יעו"ש.

⁶⁶ כ"כ בשו"ת שמש ומגן (ח"ג, סי' נ"ט וסי' פ"ה). וע"ע מש"כ בח"ג (סי' כ"ז).

⁶⁷ ע"י שו"ת זבחי צדק החדשות (סי' ל"ט) וז"ל: ובענין שאלתך בחזרת יוהכ"פ מי יקרא את הפיוטים, נלמדך שאת כל הפיוטים כמו "ובכך נקדישך מלך" וכו', "ובכן ולך תעלה קדושה" וכו', הכל יקרא הסומך. וכמו"כ בפיוטי מנחה ונעילה, וכך מנהגינו בכל העיר. וע"ע בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ח השמטות סי' כ"ב אות ג') שכתב: עכ"פ גם להפשטנים שאומרים 'ובכן נקדישך מלך' ושאר הפיוטים שבמוסף, ראוי שלא לאומרם הש"ץ בעצמו כי זה הפסק בתוך העמידה, אלא הסומך על ידו הוא יאמרם והש"ץ יעמוד וישתוק. וכ"כ בחזו"ע (עמ' שמ"ג). וכתב עוד, שאם אין סומך שיודע לאומרם, יכול הש"ץ לאומרם.

⁶⁸ הזכרנו לעיל דברי השכנה"ג (סי' נ"א הגה"ט סק"ג) שכתב: וכן שמעתי שהרב מהר"ד אגוזי ז"ל לא היה אומר ביוה"כ בחזרת התפילות והמוסף סדר קדושה לר"י הלוי ז"ל אלא

וידוי של ר' ניסים

ל. עי' לעיל בדיני סליחות של ערבית (אות כ"א) שיש שנהגו לאומרו בערבית. ובענין "נוסח הוידוי" עיין בהערה⁷⁰.

היה מדלגן. אבל מנהג פשוט לאומרם. ע"כ. ועוד הבאנו מש"כ במועד לכל חי (סי' י"ט סק"ן) ז"ל: בענין הפיוטים וסדר קדושות, הנה בעיר עוז לנו אזמיר יע"א אין כל הבתי כנסיות שוים בזה. די ש אומרים הכל על הסדר כנדפס במחזורים. ויש שאומרים אחר העמידה בין פיוטים בין קדושות. ועי' בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ח השמטות סי' כ"ב אות ג') שכתב: פיוט 'ובכן נקדישך מלך' שבתוך עמידת שחרית, וכן הפיוטים שבתוך מוסף, מדלגים אותם כמנהג בית אל שבעיר העתיקה, וכן נהגנו במדרש פורת יוסף לפני נפילת עיר העתיקה. ע"ש.

⁶⁹ הבאנו לעיל מש"כ בארץ חיים (סטהון, סי' ס"ח) שהביא מש"כ השומר אמת (סי' ל"ד אות י"ז) דבעיה"ק צפת ת"ו נוהגים וכו'. אכן סדר קדושה למהר"י הלוי אומרים ביוה"כ בתוך חזרת התפילות. יעו"ש. ומשמע שנאמרים ע"י הש"ץ. ושו"ר שבעל השומר אמת כתב בשו"ת שלו ויקרא אברהם (קונטרס מקום שנהגו, אות ג') וז"ל: ביוה"כ לא נהגו לומר סדר קדושה ממהר"י הלוי ז"ל הנדפס בכל המחזורים. ואינו מחמת שלא רצו להפסיק בתוך החזרה שהרי הם מפסיקים בבקשות שקודם נשמת ויוצר, אלא שאנו בעוניינו מקרוב בטלנו זה להניחם עד אחר קדיש תתקבל. ועין רואה בעה"ק צפת ת"ו שאין מפסיקין בשום הפסק מתחילת ב"ש זולתי בזה. וכו'. וכשאני לעצמי בבה"נ שאני מתפלל שם למעלה מעשרים שנה שאני אומרה. ואני אומר למי שיבא אחרי בב"ה הנקראת לישיבה ורוצה לבטלם עונו ישא ודינו עם הרב המחבר מהר"י הלוי זיע"א. ע"כ. וכ"כ בשו"ת שמש ומגן (ח"ג סי' נ"ט, פ"א, פ"ה. וח"ד סי' ט"ו). [וע"ע מש"כ בסי' כ"ז]. ובשו"ת יחווה דעת (חזן, ח"ג סי' ג' סק"ב) כתב, שאומרים אותם קודם התחלת החזרה.

⁷⁰ דע כי וידוי הגדול של ר' ניסים, הכוונה להקדמה שלפני עצם התחנון. דהיינו מתחילים "ריבוננו של עולם קודם כל דברי וכו'", "ריבוננו של עולם אם באתי לפרט את חטאי" וכו'. ובאמצע אומר "אבל אשמתי בתורתך בגדתי במצותיך וכו', והוא עצם הוידוי, וממשיך "ואם אתה דן אותי כמעשי" וכו'. וכך הוא בסידור רב עמרם גאון. וכן סידר במחזור חקת עולם. אלא שבדורות המאוחרים הוסיפו לומר וידוי ארוך, והוא: "אשמנו, אכלנו מאכלות אסורות, וכו'. בגדנו, ביטלנו תורתך וכו'". ומחמת כן השמיטו מתוך וידוי של רבינו ניסים, את נוסח הוידוי המקורי "אבל אשמתי בתורתך בגדתי במצותיך וכו'". ועי' במחזור אהלי יעקב (ק"ד ע"ב) שנתן את כל הקטע הזה בסוגריים. ופי' הטעם כדי שלא להכפיל הוידוי כמ"ש הפוסקים. [-עי' מועד לכל חי (סי' י"ט סק"א)]. וכ"כ במחזור בית הכפורת (קע"ז ע"א). וע"ע שו"ת זב"צ החדשות (סי' קנ"א) שכתב: בודוי שחרית או' ודוי הגדול. אחר הודוי או' תכף רבש"ע קודם וכו', מן "אבל אשמתי" וכו' עד תיבת "וכל עבירות רעות עשיתי" נמחק. וכ"כ בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ח השמטות סי' כ"ב אות ד'): ומדלגין 'אבל אשמתי'. ואחר הוידוי אומר אשמנו מכל עם וכו'. יעו"ש. ובמחזור תפלת ישרים (מנצור) השמיט לכל הקטע הזה. ובאמת שבספר 'כף אחת' להגאון חיד"א (סי' י"ט) מובא נוסח

ווידוי על הבסיס שיש לפנינו עם שינויים. ועי' בנוסחת מחזור בית הכפורת הנ"ל. וע"ע במחזור בית הכפורת (ע"ד ע"ב, אות ד') שכתב: טוב ונכון לכל ש"ץ המשרת בקהל עדתו להרגילם לומר ווידוי הגדול בכל תפילה וחזרה וכו'. עיי"ש בדבריו הנוקבים. וע"ע מש"כ בכתר שם טוב (ח"ו עמ' שס"ב).

ועי' בספר תיקון תפילה (דף כ"ז ע"א) לרבינו יוסף חיים זצוק"ל שכתב: בוידוי רבנו נסים ז"ל שאומרים בשחרית, ראיתי לתקן בו דבר אחד, והוא: כי אומר "מתוודה אני וכו' בקידה וכו' בכריעה בהשתחויה באימה ביראה ברעדה בפחד בחלחלה" וכו'. ונראה לי כי צריך לדלג כל זה, יען כי רבנו נסים ז"ל ודאי כאשר היה מתוודה היה מקיים כל מה שמוציא מפיו בוידוי שלו הנ"ל, אך מי שיודע בעצמו שאינו עושה כריעה והשתחויה בוידוי שלו גם לא תאחזנו אימה ויראה ופחד ורעדה וחלחלה, איך ישקר חס ושלום לפניו יתברך ויאמר שהוא מתוודה לפניו בכל אופנים אלו ואינו כן. לכן יותר נכון לדלג כל זה ויאמר כך "מתוודה אני לפניך ה' אלקי ואלקי אבותי על החטאים ועל העונות ועל הפשעים" וכו'. וידלג מן "בכפיפת ראש" עד "בחלחלה". כי אע"ג שיוכל לכוף כאגמון ראשו בוידוי שלו עתה, מ"מ מה בצע בזה אם שאר האופנים העיקרים חסרים ממנו. ע"כ. ולפי דרכנו למדנו שהיו אומרים אותו בשחרית כאמור בריש דבריו.

ועיין בשו"ת יחו"ד (ח"ד סי' ט', עמ' מ"ג בהערה) שכתב, שמה שנדפס בוידוי "ברוך הוא וברוך שמו לא ענינו בהזכרת הברכות" יש לדלג עליו, לפי שאינו חובה מעיקר הדין, ויש דס"ל דא"א כלל ב"ה וב"ש. יעו"ש. ולאור האמור מובן הענין, דנוסח פירוט החטאים אינו מר' ניסים. וכן בספר כף אחת הנ"ל לא כתוב קטע זה. ודו"ק. ושור' בחמ"י (ק"ץ ע"ב) שכתב: וכן יתוודה על שלא ענה בעת שמיעת הזכרת השם בברכת חבירו "ברוך הוא וברוך שמו" כי סודו גדול וכו'. ע"כ. ואפשר שמחמת כן כתבוהו בתוך הווידוי הארוך. [אף שהחמ"י לא כתב כן דווקא על ווידוי של רבנו ניסים, אלא שכתב שביזה"כ יתוודה על זה]. אבל אינו מנוסח ר' ניסים, ולא מנוסח החיד"א. [אף שדעת החיד"א שיש לענות ב"ה וב"ש גם בברכות שיוצא ידי חובה בשמיעתם].

והנה בסידור רב עמרם גאון שהוא מקור נוסח ווידוי דר' ניסים כתוב: "כי להכעיסך עשיתי". וכן הוא הנוסח בשו"ת מהרשד"ם (יו"ד סי' צ"א) "כי להכעיסך נתכוונתי". אולם הנוסח לפנינו במחזור אהלי יעקב, בית הכפורת ותפלת ישרים (מנצור) הוא: "אך לא להכעיסך נתכוונתי". וכ"כ במועד לכל חי (סי' י"ט ס"ק נ"ח): ויאמר 'לא להכעיסך נתכוונתי'. וכן ראיתי בספר אות אמת משום כי אין בדור הזה להכעיס. אך בקונטרס חידושי דינים לרבני ירושלים הנדפס בסוף שו"ת חיים וחסד (מוסאפיא, ח"א דף צ' ע"ב, אות ו') כתב: הייתי נמנע מלומר בוידוי ר' ניסים מה שאומר "כי להכעיסך נתכוונתי", ואמר לי כמהר"י כי אין להמנע, יען כי לא על עצמנו אנו מתפללים רק על כל ישראל כולו וכו'. ובמוסגר שם כתוב הג"ה: במחזורינו הנוסחא אך לא להכעיסך נתכוונתי. עיי"ש. ועכ"פ כבר נתפשט לומר: "אך לא להכעיסך נתכוונתי".

אבינו מלכנו

לא. אומרים "אבינו מלכנו" אף כשיוה"כ חל בשבת⁷¹. וי"א שכשחל בשבת אין אומרים אותו⁷².

הנוסח: אבל אני אויל ולא יודע וכו', חייב ולא זכאי, רשע ולא צדיק. כן הוא במקורות הנ"ל. ועי' חזו"ע (עמ' רע"ג) שכתב לומר 'כרשע' 'כחייב' משום שאמרו אל תהי רשע בפני עצמך, שמתוך כך אתה יוצא לתרבות רעה. יעו"ש.

וע"ע במועד לכל חי (סי' י"ט ס"ק נ"ד – ס"א) כמה תיקוני נוסחאות בוידוי זה.

⁷¹ בענין אמירת אבינו מלכנו בראש השנה. הב"י (סי' תקפ"ד) כותב: נוהגים בקצת מקומות לומר בר"ה אחר התפילה 'אבינו מלכנו חטאנו לפניך'. ונראה לי דשאר בקשות שאומרים באבינו מלכנו, אומרים בראש השנה. אבל 'חטאנו לפניך' וכן כיוצא בו דבר שיש בו הודאת חטא, אין אומרים, מהטעם שאין אומרים וידוי בר"ה. ע"כ. ובדרכ"מ (שם ס"ק"א) כתב ואין המנהג כדבריו. ועפ"ז פסק הרמ"א (שם, ס"א) וז"ל: ונוהגין לומר אבינו מלכנו על הסדר. וכוונתו שאין לדלג על אבינו מלכנו חטאנו לפניך. אולם אנו נוהגים כדברי הב"י לומר אבינו מלכנו ומדלגים 'חטאנו לפניך' וכיוצא. אמנם בספר מנהגי ארג"ל (אלג"ר, סי' א' אות א') כתב שמנהגם לומר בר"ה א"מ חטאנו לפניך.

ואם חל ראש השנה בשבת. הב"י (שם) מביא דברי הר"ן שסובר שכשחל ר"ה בשבת אין אומרים אותו. ובשו"ת התשב"ץ (ח"ב סי' רמ"ח) כתב: ובכל שבת, בין בר"ה בין ביוה"כ אומרים אבינו מלכנו, וכל שכן שבת בינתיים. וכן כתב בשנית (ח"ג סי' קע"ו): אבינו מלכנו המנהג לאומרו בין בר"ה בין בשבת בינתיים בין ביוה"כ. ואע"פ שהר"ן לא כתב כן, טועה היה במנהג מקומו כמו ששמענו מתלמידיו פה אל פה. וכל אלו הדברים תלויים במנהג. ע"כ. [ועי' בכנה"ג שהאריך בביאור דברי התשב"ץ. וע"ע בית דוד (סי' שפ"ד). יעו"ש]. ובדרכ"מ (שם, ס"ק"ב) העתיק דברי הריב"ש (סי' תקי"ב) שהביא בזה כמה מנהגים, וכתב: בברצלונה לא נהגו לאומרו, וכן המנהג באשכנז. ועפ"ז פסק הרמ"א (שם): ואם הוא שבת אין אומרים אותו. אך להלכה בדעת מרן אין לנו גילוי מפורש. ובכה"ח (שם, ס"ק"ח) כתב: ומרן ז"ל שלא כתב זה בשו"ע נראה משום שכתב בב"י בשם הרשב"ץ שכל הדברים האלו תלויים במנהג וכו' ע"כ הניח זה על המנהג, וע"כ לא הוצרך להעלותו על השולחן. ובשכנה"ג (שם, הגב"י ס"ק"ב) כתב שפשט המנהג שלא לאומרו בשבת. וכן כתב בפר"ח. ובשולחן גבוה (שם, ס"ק"ג) כתב, שבשאלוניקי יש קהילות שאומרים אותו ויש שאין אומרים וכו'.

אלא שבשער הכוונות כתב: מורי ז"ל לא רצה שיאמרו בשבת שבין ר"ה ליוה"כ ולא בב' ימים טובים של ר"ה א"מ חטאנו לפניך, א"מ מחול וסלח לכל עוונותינו וכיוצא וכו', שאין להזכיר חטא ועוון בר"ה. ובכה"ח (סי' תקפ"ב ס"ק"ז) כתב לדייק דמשמע ששאר האבינו מלכנו כן אומרים בשבת. וכן מנהג בית אל יכב"ץ ההולכים ע"פ דברי רבינו האר"י ז"ל לומר א"מ גם בשבת.

ולגבי יוה"כ. אף הר"ן דסבר שבר"ה שחל בשבת אין אומרים א"מ, מ"מ כתב שביוה"כ שחל בשבת אומרים אותו, שהוא גמר דין ואם לא עכשיו אימתי. ובב"י (סי' תרכ"ב) הביא דעות חולקות על דברי הר"ן. וסיים: ואנו אין לנו אלא כדברי הר"ן דמילי דסברא נינהו. ובדרכ"מ (סק"ד) כתב אנו נוהגים שלא לומר א"מ כשחל בשבת. ולכן בשו"ע (שם, ס"ג) פסק: אם חל בשבת, אומרים אבינו מלכנו. והרמ"א פוסק: ובמדינות אלו אין אומרים אבינו מלכנו. ועי' בשכנה"ג (סי' תר"ד הגב"י ה') שכתב: מנהגנו לומר אבינו מלכנו ביוה"כ שחל בשבת, זולת שבת בינתיים שאין אומרים אותו.

ועי' מועד לכל חי (סי' י"ט סק"ס"ג) שכתב: יאמר א"מ אפילו שחל בשבת, ואפי' אין הקהל אומרים אותו הוא יאמר בינו לבין עצמו. וע"ע בשו"ת תורה לשמה (סי' קס"א). וע"ע בחמ"י (דף ר"ח) לא ימנעו מלומר אבינו מלכנו אפי' חל יוה"כ בשבת כי כן עיקר. וכ"כ במנהגי "בית יעקב" להר"א מני: ואומר אבינו מלכנו וכו' אפילו חל בשבת לפי שתקנת רבי עקיבא הוא והוא נהרג ביום הכפורים אפשר שיעלה זכרונו לטובה לנקום נקמתו בקרוב.

והנה בהל' ר"ה כתב הב"י שאין לומר א"מ חטאנו לפניך וכו', שאין להזכיר חטא בר"ה. וסברא זו לא שייכת ביוה"כ שכולו יום הזכרת חטא ועון, ולפיכך אף חל יוה"כ בשבת יאמרוהו בשלמותו. וכ"מ מלשון שער הכוונות הנ"ל ז"ל: מורי ז"ל לא רצה שיאמרו בשבת שבין ר"ה ליוה"כ, ולא בב' ימים טובים של ר"ה וכו'. משמע שביוה"כ אפי' אם חל בשבת יאמר אף חטא ועון. וכן נדפס במחזורים. ושור"ר שכ"כ בנתיבי עם (ס"ס תרי"ט). ופשוט. אלא שבמחזור חקת עולם השמיט באבינו מלכנו כל עניני חטא ועון, והדפיס כמו בראש השנה.

ואגב אזכיר, כי במחזור כפור תמים כתוב: "אבינו מלכנו חטאנו לפניך רחם עלינו". וכ"ה במחזור תפלת ישרים (מנצור). וכ"כ בשו"ת זבחי צדק החדשות (סי' קנ"א) שכצ"ל. אך במחזור אהלי יעקב כתוב: "אבינו מלכנו חטאנו לפניך" בלא תוספת של רחם עלינו. ושור"ר בנתיבי עם (סי' תרכ"ב ס"ג) שכתב: ישנם שמוסיפים ואומרים: חטאנו לפניך רחם עלינו. ואין דעת חכמים נוחה מהם, שכוונתנו להודות על אשמתנו כדכתיב והתוודה על חטאתו, ואין זה המקום לבקש רחמים. ע"כ.

⁷² עי' בשולחן גבוה (סי' תקפ"ד סק"ג) שכתב: בשאלוניקי יש קהילות שאומרים אותו, ויש שאין אומרים אותו אפי' ביוה"כ שחל בשבת. וכפי הנראה מדבריו סמך המנהג הוא מש"כ בריב"ש (סי' תקי"ב): המנהג הטוב והישר בעיני הוא מנהג ברצלונה שלא לאמרו כלל בשום שבת אף ביוה"כ. וע"ע שו"ת זב"צ החדשות (סי' קנ"א) שכתב: אם חל יוה"ך בשבת אין אומרים אבינו מלכנו, אלא אחר החזרה אומר יהי שם ה' וכו', וחצי קדיש ומתחיל סליחות. וע"ע בכה"ח (סי' תרכ"ב סק"ה) שכתב: גם בספרד יש מקומות שאין אומרים א"מ בשבת. יעו"ש. [וק"ק שבמקורותיו אין ראיה שגם ביוה"כ שחל בשבת לא היו נוהגים לאמרו רק בשבת שבנתיים או בר"ה שחל בשבת.]

פתיחת ההיכל

לב. יש שנהגו לומר נוסח: הריני מקבל קבלת התורה וכו' והריני מקבלה מחדש וכו'.⁷³

תפילת מוסף

חזרת הש"צ

לג. קודם החזרה, יש נוהגים לומר פיוט "ה' שמעתי", ע"י הסומך או הקהל.⁷⁴
 לד. יש אומרים שצ"ל "ושם נעשה לפניך וכו' את 'מוספי' יום הכיפורים הזה"⁷⁵.
 ויש אומרים שצ"ל את 'מוסף' יום הכיפורים הזה.⁷⁶ אלא אם חל בשבת שאז לכו"ע צ"ל "את 'מוספי' יום השבת הזה ויום הכיפורים הזה".

⁷³ כן נדפס במחזור חקת עולם ותפלת ישרים (מנצור). ומקורו מהחמ"י. אלא שבחמ"י כתוב לאומרה גם במנחה, ובחקת עולם ותפלת ישרים (מנצור) כתבו הנוסח רק בשחרית. וראיתי בתי כנסיות שלא נהגו לאומר.

⁷⁴ נתבאר לעיל בחזרת שחרית (אות כ"ח).

⁷⁵ הגאון ר' יוסף חיים בספרו בן איש חי (פר' וילך אות כ') כתב: אפילו חל יוה"כ בחול, הנהיג עטרת ראשי הרה"ג מו"ז ר' משה חיים זלה"ה פה עיר בגדאד לומר "את מוספי" בלשון רבים. ועי' חקרי לב דף צ"ז מש"כ בזה. ע"כ.

וז"ל שו"ת חקרי לב (סי' נ"ד): גם בכיפור איכא ב' שעירים מלבד שעיר עזאזל כדכתיב בפרשת פנחס ושעיר חטאת אחד מלבד חטאת הכיפורים, וע"כ בהני אומרים את מוספי. ע"כ.

ועי' שו"ת זבחי צדק החדשות (סי' ל"ט) וז"ל: ומה ששאלת אם חל יוה"כ פ' ביום חול, כיצד יקראו "מוסף" או "מוספי". נלמדך שבכל הפוסקים ז"ל ובכל גלילות ישראל קוראים את "מוסף". אך זה כשלושים שנה הנהיג הרב ר' משה חיים ז"ל לומר את "מוספי", ושאלנו אותו מה הטעם לכך? והשיב, דאע"פ שלא מוזכר בפוסקים לומר "מוספי", מ"מ כך צריך לומר, מכיון שיש מוסף נוסף מלבד המוסף הרגיל של כל יום, שיש שעיר החטאת הנעשה בפנים כידוע, וממילא יש שני מוספים. ומאותו יום התחילו לקרוא "מוספי" כפי הנהגת מורינו הרב זיע"א. עתה אם ברצונך לקרוא "מוסף" כמנהג כל ישראל, הרשות בידך. ואם רצונך לקרוא "מוספי" כמנהגינו, הרשות בידך. ודעבד כמר עביד ודעבד כמר עביד. ע"כ. ובסי' קנ"א כתב בפשיטות: צ"ל "מוספי" בין בחול בין בשבת. יעו"ש.

ובשו"ת לב חיים (פלאגי" ח"ג סי' קל"ז) כתב כי מנהג שאלוניקי לומר "מוספי" ויש להם סמך מנוסח הרמב"ם בסדר תפילות השנה. עוד כתב דקי"ל (סי' תקצ"א ס"ג) שבראש השנה אומר את "מוספי" אף ביום השני. ובשלמא יום א' יש בו מוסף ר"ח בנוסף על מוסף יו"ט של ר"ה, אבל יום ב' אינו ר"ח, וע"כ משום דקורבנותיו המוזכרים בחומש הפקודים הם רבים. וא"כ ה"ה ליוה"כ. ע"ש.

לה. כשאומר הש"ץ: "והכהנים והעם היו כורעים ומשתחוים" וכו', נוהגים כל הקהל לכרוע על הארץ⁷⁷, ויזהרו ליתן חציצה בינם לבין הקרקע⁷⁸. והחזן אינו כורע רק כופף קומתו⁷⁹. ויש שנהגו שגם הש"ץ כורע, רק יזהר שלא יעקור רגליו⁸⁰.

ועפ"ז כתבו במחזור כפור תמים ותפלת ישרים (מנצור) לומר את "מוספי" ויכוין לכלול גם מוסף שבפנים. ע"כ. ועי' בכה"ח (סי' תרכ"א ס"ק כ"ז) שכתב: וא"כ היכא דנהוג נהוג. ע"ש.

⁷⁶ הנה בשו"ת לב חיים הנ"ל, כתב המעתיק שמנהג אומיר לא שמענו ולא ראינו ולא ספרו לנו אבותינו שהיו נוהגים לומר את "מוספי" כשחל יוה"כ בחול. ואף הגר"ח פלאג'י בספרו רוח חיים (סי' תרכ"א סק"א) כתב: כשחל בחול אומר את "מוסף" וכמ"ש בסידור רומאניאה מהרב מוהר"א ירושלמי ז"ל וכו', ולא כמו שכתוב בסידורים לומר את "מוספי" גם בחול, דליתא להא כלל וכו'. ושוב כתב בספרו מועד כל חי (סי' י"ט ס"ק ע"ז): עיין בספרי הקטן רוח חיים שהעלתי דבחול לא יאמר את "מוספי". ועוד כתבתי בתשובה לעמוד על מנהג שאלוניקי דיש בתי כנסיות שאומרים את מוספי גם בחול וכו'. ע"ש.

ועי' בשו"ת מנחת הח"ג לר' חנניה שבתי (ח"ב סי' ב') שכתב: מנהג אבותינו ורבותינו הקדמונים לומר בכל המוספים של ר"ח שבת וי"ט ובכללם גם יוה"כ את "מוסף" היכא דחל בחול. וכו'. אלא שבתשובה ההיא נסתפק בענין ש"ץ שטעה ואמר "מוספי" כשחל יוה"כ בחול, אם צריך להחזירו. והעלה דיצא יד"ח, ונסמך על דברי החק"ל והבא"ח הנ"ל, דעכ"פ גם למנהגם שלא נהגו כסברת הבא"ח, מ"מ בדיעבד יצא. ע"ש.

ושאלה זו שלח הרב הנ"ל לר' בן ציון מאיר חי עוזיאל, ותשובתו נדפסה בשו"ת משפטי עוזיאל (תנינא סי' ע"ה) והשיב לו: דלכתחילה אין לשנות המנהג, ואף החק"ל כתב ליישב דעת הרמב"ם אבל אנו לא נוהגים כהרמב"ם בנוסח תפילת המוספים מימלא גם לדברי החק"ל אנו צריכים לומר את "מוסף". ולכן בש"ץ שטעה יש להחזירו בתוך כדי דיבור אבל דיעבד יצא יד"ח. ע"ש. [וע"ע בשו"ת אורים גדולים (סי' ד', לימוד כ"א)]. וע"ע בשו"ת יחו"ד (ח"א סי' ס"ב), והליכות עולם (ח"ב עמ' רס"ד), וחזו"ע (עמ' שנ"א), שהעלה כדבריהם שצ"ל את "מוסף". וכן הוא במחזור חקת עולם, ואהלי יעקב ועבודת השם.

⁷⁷ כתב הרמ"א (ס"ס תרכ"א): ונוהגין ליפול על פניהם כשאומרים והכהנים והעם, וכו'. והוא ע"פ הראב"ה שהובא בטור, והמרדכי במס' יומא. יעו"ש. ובשו"ת הלכות קטנות (ח"ב סי' פ"א) כתב: מה שכורעים העם כשש"ץ אומר והכהנים והעם, אם יש טעם. מהא דאמרינן שאין לעמוד בקדושה של יוצר משום דהוי סיפור למה שאומרים המלאכים וכו', היה נראה שאין צורך. אלא שבב"י מביא שכורעים, וכן נהגו ואין לשנות. ע"כ. ועי' בט"ז (סי' קי"ג סק"ד): מ"ש במוסף יוה"כ והכהנים והעם וכו' היו כורעים וכו' ואפ"ה כל הקהל כורעים אע"פ שאינו על עצמן, שאני התם שאנו עושין לזכר, שאנחנו עכשיו מדמין נפשינו במקום הכהנים בזמן שב"ה קיים. והובא באחרונים שם. ובקמח סלת (דף קמ"ח ע"ב, הל' מ"ט).

אמנם בכתר שם טוב (ח"ו עמ' שפ"ח) כתב, שהספרדים בלונדון ואמ"ד אינם שוחים, לא הש"ץ ולא הציבור. יעו"ש. וע"ע בספר גאולי כהונה (מע' כ' אות ג') שכתב: אין אנו נוהגים

לנפול על פנינו כשאומרים והכהנים והעם וגו'. ועיין במגן אבות (לבהר, עמ' ש"י) שכתב: לא נוהגים לכרוע בשעה שאומרים 'והכהנים והעם' אלא משתחוהו עד שיתפקקו החוליות שבשדרה וסגי. ובמקורות כתב, שכן נהגו בהרבה קהילות המערב. [וכ"כ שם בקונטרס הערות בשם הרה"ג אברהם עמאר (עמ' תי"ח), והרה"ג יעקב בנאים (עמ' תכ"ח אות צ"ו)].

כתב המהרש"ם ב"דעת תורה" (סי' תרכ"א ס"ד ד"ה ונוהגים): גם כשחל יוה"כ בשבת נופלים ע"פ וכורעים. כ"ה בסידורים ישנים. ובקצת מקומות אין נוהגים כן. עיי"ש. ובאשל אברהם (בוטשאטש, שם) כתב: העולם נוהגים שלא ליפול על פניהם ביוה"כ שחל בשבת"ק. ונתן טעם לדבר. והובא בליקוטי מהרי"ח. ועי' בחזו"ע (עמ' שנ"ד) שדחה דבריו. וע"ע בחכמת שלמה למהר"ש קלוגר (סי' תקצ"ב).

⁷⁸ בדרכ"מ (סי' תרכ"א סק"ו) הביא דברי המרדכי במס' מגילה, דנוהגים ליתן עשב בבית הכנסת להפסיק בינו ובין הרצפה משום דאסור לשטוח אפיים על הרצפה, או יחוץ בטליתו. וכ"כ במנהגים שכן נהגו בברי"ן. ונופלים על פניהם ממש, וכן נוהגים בכל מקום. ע"כ. וע"ע בדרכ"מ הארוך (ריש סי' קל"א).

וברמ"א (סי' קל"א ס"ח) כתב: וכן אסור לכל אדם ליפול על פניו בפשוט ידים ורגלים, אפי' אין שם אבן משכית [הגהות אשירי סוף פ' תפלת השחר וריב"ש סי' תי"ב]. אבל אם נוטה קצת על צדו, מותר אם אין שם אבן משכית. וכן יעשו ביוה"כ, כשנופלין על פניהם, אם יציעו שם עשבים כדי להפסיק בין הקרקע, וכן נוהגין [מרדכי]. ע"כ. ובמ"א (שם סק"ב) כתב: ובקצת ספרים הגיהו "או יציעו שם עשבים" והכוונה שע"י שחוצץ בעשבים א"צ הטיה. וסיים: וכן עיקר. ועוד כתב שם, דבראש השנה א"צ עשבים דאין נופלים על פניהם רק כורעים ומשתחוים בעלינו, אבל ביוה"כ נופלים על פניהם בסדר עבודה. יעו"ש. וע"ע בחיי אדם (כלל קמ"ה סעי' ל"ה), ובמשנ"ב (שם, ס"ק מ"ד), ובשעה"צ (ס"ק מ"ד).

וכתבו עוד האחרונים הנ"ל, שאם אין לו עשבים יפסיק בטליתו או בדבר אחר. וכן כתב במועד לכל חי (סי' י"ט סק"פ): כשנופלים על פניהם יכסה פניו בטלית וכו'. ועי' בסי' י"ח (ס"ט) שכתב בשם השל"צ ליתן מחצלאות או מצעות, ושמור"ם כתב ליתן עשבים. עיי"ש. ועי' בכתר שם טוב (ח"ו עמ' שפ"ח) שכתב: אנו בני ספרד, לא נהגו בשום מקום לשטוח עשבים ברצפה ביוה"כ, משום שכל הבתי כנסיות הרצפה מכוסה במחצלאות או טפכנים וזה מפסיק בינו לבין הרצפה ודיו. יעו"ש. וכ"כ בחזו"ע (עמ' שנ"ג) שאין לכרוע על הרצפה אא"כ יש שם שטיחים או מחצלאות. ובפסקי תשובות (סי' קל"א אות כ"ז) כתב בשם הלבושי מרדכי (ח"א סי' כ"ד) דשטיחים ע"ג הקרקע לא מהני, כיון שדרך להשאירם ע"ג הקרקע בקביעות. ע"ש. [ועי' נהר מצרים (הל' יוה"כ סקי"א) שכתב: מצוה רבה לפרוס מחצלאות כדי שיעמדו עליהם יחפי הרגלים בלי מנעלים וכו'].

⁷⁹ בשו"ת הריב"ש (סי' של"ב) כתב: מה שראית ענין רע ומר שבצום כפור בתפילת מוסף כשמגיע להכהנים והעם וכו' שליח ציבור עוקר את רגליו ויורד מן התיבה ובא עד ההיכל ושם משתטח ונופל על פניו וזה נראה בעיניך מנהג בורות וכו'. גם אני כך דעתי שאין ראוי לעשות כן וכו', והחזנים העושים כן הוא דרך יוהרא ומחסרון ידיעה. ע"כ. עפ"ז פסק הרמ"א

לו. כשאומר "חטאו עוו פשעו", יש שמכים על לבם, כמו שעושים באמירת וידוי⁸¹.

(ס"ס תרכ"א) וז"ל: אבל ש"צ אסור לעקור ממקומו בשעת התפלה כדי ליפול על פניו, ויש למחות ביד העושים כן.

ובלבוש (שם, ס"ו) כתב: אבל כבר פשט המנהג שגם הש"ץ נופל על פניו. ובט"ז (שם, סק"ג) פירש לפי דס"ל דהליכה לא הוי הפסק. ובאליה זוטא (שם, סק"ה) כתב: מ"מ יראה הש"ץ שלא יעקור רגליו רק יעמוד בתחילה קצת רחוק מן התיבה. וכן נוהגין. וכן כתב במט"א (שם, סט"ו), ובמועד לכל חי (סי' י"ט סקפ"א). ובמשנ"ב (שם, סקט"ז) כתב: וכעת פשט המנהג שנותנין 'סטנדר' לפני הש"ץ ובסדר העבודה מסלקים אותו מלפניו, וע"י כן אינו עוקר רגליו. יעו"ש. ובכה"ח (שם, סקל"א) כתב: ויש שאין נופלין על פניהם ע"ג הקרקע, רק ע"ג התיבה כדי שלא לעקור רגליהם. וכל מקום לפי מנהגו. ע"כ. ועי' שמש ומגן (ח"ג סי' נ"ז אות ז') שכתב: בימי קדם אני זוכר שהרב מו"א זצ"ל היה עומד רחוק מעט מן התיבה ועושין לו מזרון לפניו שנופל עליו. אבל היום לא ראיתי נוהגין כן. וכו'. ומוכרח לזוז רגליו, רק שוחין על הבימה, וכן אני עושה. יעו"ש. ובמחזור עוד יוסף חי (מזרחי) כתב: והחזן המנהג שאינו משתחוה עם הקהל על הרצפה שאסור לו לזוז ממקומו בשעת החזרה, אלא עומד בתחילת תפילת החזרה רחוק מעט מן התיבה ומשתחוה על התיבה כשהוא עומד. וכן שמעתי שנהג הגאון רבי בן ציון אבא שאול זצ"ל, וכן נוהג מופת הדור הגאון רבי עובדיה יוסף שליט"א. וכן אמר לי המקובל רבי שמואל דרזי שליט"א שראה לכל החזנים מהדור הקודם שלא כרעו על הרצפה, וכן ראוי לכל החזנים לנהוג. עכ"ל.

⁸⁰ נתבאר לעיל. ועי' נהר מצרים (הל' יוה"כ סקי"ח) שכתב: והש"ץ כורע במקומו בתיבה ואינו עוקר רגליו. ומנהג יפה הנהגתי בכמה קהילות אשר נמצאתי בהם ביוה"כ, שהקהל עומדים על רגליהם כל סדר עבודה כולה, ע"י דברי כיבושין שמנהגי לומר קודם חזרת המוסף, להודיע לקהל כמה היתה גדולת האומה ביום הזה בהיות בית מקדשנו בנוי, וכמה חסרנו טובה בעוננו עתה, ולב הקהל יהיה למים ונהרי דמעה יזלו עיניהם, וע"כ עומדים בסדר העבודה לזכרון בית מקדשנו. שהרי כל ישראל שהיו במקדש היו עומדים על רגליהם כל היום כולו, מאז הבוקר עד צאת יוה"כ, וא"כ לעמוד שעת העבודה הלא מצער היא וכו'. יעו"ש.

⁸¹ כתב הט"ז (או"ח סי' קי"ג ס"ק ד') וז"ל: וכן במוסף יוה"כ בעבודה "חטאו עוו פשעו בני ישראל" אנו מדמין עצמנו כאילו אנחנו אותן בית ישראל ומתחרטים על עוונותינו, ושפיר עבדו אותן המכים על לבם כדרך שעושין באומרם אשמנו. וראיתי קצת מליזים ע"ז וכו' שלא קאי על עצמנו, ולא כן הוא. וכו'. יעו"ש. וכ"כ בשו"ע הרב (שם, ס"ג) ויפה עושים המכים על לבם כדרך שעושים באומרם אשמנו. והובא כ"ז בכה"ח (שם, סקט"ו). וכ"ה בשלמי חגיגה (סי' ז' אות ח', שכ"ב ע"ב). ובקמח סלת (דף קמ"ח ע"ב, הל' מ"ט). ובמועד לכל חי (סי' י"ט סקפ"ב) כתב: הנוהגים להכות באגרופ וכו' אין למחות בידם. כ"כ הט"ז. יעו"ש. וע"ע במ"א (סי' תר"ז סק"ג) שכתב בדיני וידוי בערב יוה"כ, שמתוודה יכה באגרופ על החזה וכו'. ובהגהות חת"ס כתב ע"ז: ועי' ט"ז כשאומרים בסדר עבודה וכו' נכון להכות על הלב. עיי"ש.

תהילה לאברהם

לז. הנוסח הוא: "כשהיו שומעים 'את שם המפורש' יוצא מפי כה"ג וכו'⁸². ויש אומרים כשהיו שומעים 'את השם הנכבד והנורא, מפורש יוצא' מפי כה"ג וכו'⁸³.

תפילת מנחה

פרשת העקידה

לח. כשיש שהות אומרים סדר עקידת יצחק⁸⁴, כפי מה שסידר החיד"א⁸⁵. ויש שנהגו לומר פיוט 'עת שערי רצון'⁸⁶.

אמנם בכה"ח (סי' תקפ"ד סק"ה) הביא דברי המטה אפרים, שאף האומרים אבינו מלכנו חטאנו לפניך כשחל ר"ה בשבת, מ"מ אין להכות באגרוף על החזה. וכתב ע"ז הכה"ח: ובלא"ה אין מקום להכאה באגרוף וכו' לפי סודם של דברים אלא דווקא באמירת הוידוי שהוא על סדר א' ב' כמבואר במקומו. ע"כ. וכן כתב עוד בהדיא על נידון דידן (סי' תרכ"א ס"ק כ"ח): מיהו לפי סודן של דברים א"צ להכות על הלב רק באמירת אשמנו בגדנו שהוא על סדר א' ב' יעו"ש. וצ"ע מדוע בסי' קי"ג שהביא דברי הט"ז לא העיר כלום.

⁸² כן הוא הנוסח בסדר רב עמרם גאון, ובתשלום אבודרהם (נדפס מחדש בסוף האבודרהם). ובספר מלאכת עבודת הקודש (לר' משה ניגרין, שאלוניקי שכ"ח), ובחמ"י (עמ' רכ"א). וכן הוא במחזור כפור תמים, ומחזור אהלי יעקב, ותפלת ישרים (מנצור).

⁸³ הנוסח הזה שמעתיו מאחד החזנים, וראיתי שכן הוא הנוסח במחזור חקת עולם. ועוד הוזכר בביאורים שבמחזור אהלי יעקב (דף קמ"א), וכתב שהוא ע"פ לשון הכתוב בחומש דברים. ועי' מטה משה (אות תתעו). ועי' בכתר שם טוב (ח"ו עמ' שפ"ו). ודו"ק.

⁸⁴ הטעם שעקידת יצחק היתה ביוה"כ בשעת המנחה.

ובאמת דעת הרב חיד"א שבכל השנה ראוי לומר פרשת העקידה קודם תפילת מנחה, וכמ"ש"כ בברכי יוסף (סי' א' שירי ברכה סק"ג) וז"ל: פרשת העקידה יש מי שכתב לאומרה גם בתחילת סדר תפילת מנחה וכן נוהגים קצת. וכן בחיבורו קשר גודל (סי' כ"ד אות י"ד) כתב: בתפילת מנחה טוב לומר העקידה עד והארץ אזכור. גם הרב שלמי ציבור (דף קס"א ע"ב, אות ד') כתב וז"ל: כתב הרב "שתי ידות" אני תרתי בליבי וראיתי כי הזמן היותר ראוי לומר פרשת העקידה הוא בזמן המנחה וכו'. ע"כ לשון הרב שתי ידות. ואנכי הצעיר שמעתי שכן היה מנהג בקושטנדינא יע"א, וביטלו הרב כמוהר"ר חיים אלפאנדרי זלה"ה. ע"כ דברי השל"צ. ודברי ה"שתי ידות" הובאו בחסד לאלפים (סי' רל"ד ס"א) בהגהה. וכן הוא בקמח סלת (הל' מנחה, ס"ב ע"א). וכן הובא ברוח חיים (פלאגי, סי' א' אות כ"ז), וכתב שכן מבואר בזוהר פר' ויצא, שהעקידה היתה בין הערבים. וכ"כ בספרו כף החיים (סי' י"ט אות י"ט): הזמן היותר נאות וכו' הוא בתפילת מנחה. ולפחות האנשים שיש להם פנאי יזהרו להתחיל מפרשת העקידה. יעו"ש. אך רבינו הגרי"ח בספר עוד יוסף חי (פר' ויקהל אות ב') הסכים שאין ראוי לומר פרשת העקידה בשעת המנחה. עיי"ש טעמו. וע"ע בשו"ת יין הטוב (סי' נ"א ונ"ב).

והנה אף החולקים הנ"ל מודו שעקידת יצחק היתה בשעת המנחה. אבל אם העקידה היתה במנחת יוה"כ או ביום אחר, יש סתירה בזה.

דהנה בילקוט ראובני (סוף פרשת וירא), וברקאנטי (ס"פ וירא), ובכלי יקר (ר"פ אחרי מות), וברמ"ע מפאנו בספר עשרה מאמרות (מאמר אם כל חי ח"ג פל"ב), וכן בחמדת ימים (עמ' רכ"ב) כתבו, שהעקידה היתה במנחת יוה"כ. אך בשיבולי הלקט (סי' רפ"ח), וספר תניא (סי' ע"ד), והרוקח (סי' ר'), ובאבודרהם (הל' ר"ה), כתבו שהעקידה היתה ביום ראש השנה, ולכן קורין פרשת העקידה בס"ת ביום הזה.

ועי' ביאור הרד"ל על פרקי דר' אליעזר (פל"א אות מ"ד) שהביא דברי הרקאנטי הנ"ל, וכתב שאין זה דבר מוסכם, כי באגדה ויקרא משמע שהעקידה היתה בתשרי, ובאגדת שמות משמע שהיתה בניסן. ועי' מטה יהודה (עיאש, סי' תקפ"ד סק"ג) שכתב, כי בזוהר ויקרא מוכח שהעקידה היתה בר"ה. אלא שבחמ"י כתב שהיה זה ביוה"כ וסמך דבריו מזוהר ויצא. ונשאר בצ"ע על סתירת המאמרים. והרב חיד"א במחזיק ברכה (קונטרס אחרון סי' תקפ"ד סק"ב) יישב קושיית המטה יהודה כי דברי הזוהר ויקרא אינם כפשוטם. והובא בכה"ח (שם, סקט"ז), עיי"ש שפירש הדברים.

ועיין שירי טהרה (מע' ע' אות כ"ח) אחר שהביא הסתירה בזה כתב: וע"כ לא ידענא אמאי לא חשו בסדר תפילות מדבר לקב"ה בנוכח משום דובר שקרים ח"ו לחד מ"ד. יעו"ש. וע"ע בשו"ת יין הטוב (סי' נ"א) שהרב רחמים ניסים העלה דאף שנוהגים לומר פרשת העקידה במנחת יוה"כ, מ"מ אין לומר בתפילה 'שנעקד ביום הזה'. וכן כתב בנו הרב יצחק ניסים (סי' נ"ב).

⁸⁵ בספר כף אחת (אות ח'). ועי' בחמ"י (הנ"ל) שכתב: ראוי לקרות בעת המנחה פרשת העקידה בבכי ובכוונה גדולה. וכו'. וכן נהגו רבים מאנשי מעשה לאומרה בכנופיא בעשרה בכוונה ובדקדוקיה ובטעמיה. ועי' מועד לכל חי (סי' י"ט ס"ק פ"ז) שכתב: במנחה יקדים לומר פרשת העקידה. וכ"כ במחזור כפור תמים (קצ"ט ע"ב) ז"ל: וכן נהגו רבים מאנשי מעשה לאומרה קודם מנחה, וכן נהגנו פה בגדאד יע"א לאומרה עם היה"ר שסידר הגאון החיד"א. וכ"כ בכף החיים (סי' תרכ"ב סק"ד). וכ"כ בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ח השמטות סי' כ"ב אות ו'). וכ"כ בנתיבי עם (סי' תרכ"ב ס"א): מנהגנו לקרוא פרשת העקידה עד והארץ אזכור קודם תפילת מנחה, שהוא דבר בעתו. וכן כתב הרב רחמים ניסים (בשו"ת יין הטוב סי' נ"א) וז"ל: פה עירנו בגדאד לא ראיתי מי שנוהג לומר פר' העקידה במנחה, חוץ מיוה"כ שמנהגנו לאומרה גם במנחה. וכן נדפס במחזור חקת עולם ותפלת ישרים (מנצור). וכ"כ בחזו"ע (עמ' שנ"ד).

⁸⁶ עי' בנהר מצרים (הל' יוה"כ אות טו"ב) שכתב: מנהג יפה ונעים נוהגים בקצת קהילות שבעת פתיחת ההיכל במנחת יוה"כ אומרים תכף הפזמון 'עת שערי רצון' אשר כולו מדבר מענין עקידת יצחק אשר רז"ל הגידו שנעקד יצחק ביוה"כ בשעת המנחה. וכו'. והמערער ע"ז דבריו מהבל ימעטו. עיי"ש. וע"ע ברית כהונה (מע' כ' אות י"ד): ביה"כ קודם מנחה ראיתי

פ י ט ו ם ה ק ט ו ר ת

לט. יש שנהגו לומר סדר עבודת התמיד של בין הערבים, כי חביבה מצוה בשעתה⁸⁷.

ו א נ י ת פ י ל ת י

מ. במנחה קודם הוצאת ס"ת, אין אומרים פסוק: "ואני תפילתי לך ה' וגו'", ואפי' אם חל יוה"כ להיות בשבת⁸⁸. ויש שאומרים אותו כשחל יוה"כ בשבת⁸⁹.

נוהגים בבהכ"נ הנז' שאומרים עת שערי רצון וגו', ופרשת העקידה, ואח"כ התפילה שתקן ה' חיד"א ז"ל ואח"כ מתפללין מנחה. וע"ע במגן אבות (לבהר, עמ' שי"א ותכ"ח).

⁸⁷ כן נדפס במחזור חקת עולם ותפלת ישרים (מנצור), ומקורו מהחמ"י (רכ"ב ע"ב), שהעתיקו מהרמ"ע מפאנו כמ"ש שם. וכן הדפיס במחזור כפור תמים, וכתב: והוא מסודר מהרמ"ע מפאנו ז"ל. אמנם במחזור אהלי יעקב לא הביא זה כלל.

⁸⁸ הטור (סי' תרכ"ב ס"א) כתב: ויראה לי שאין לומר ואני תפילתי ואפי' כשחל בשבת. כי מה שאומרים אותו במנחה בשבת, הוא ע"פ המדרש: כשאומות העולם שותין ומשתכרין יושבים ומנגנים, ואני לא כן ואני תפילתי לך ה' וכו'. וזה לא שייך ביוה"כ שאין בו אכילה ושתייה. לאפוקי ממנהג טוליטולא שאומרים אותו ואפי' כשחל בחול. וכ"פ מרן בשו"ע (שם) וז"ל: למנחה אומר אשרי ובא לציון. ואין אומרים "ואני תפילתי" אפילו אם חל להיות בשבת. וכ"כ בסידור יעב"ץ (אות ה'), וכ"פ בשו"ע הרב (שם, ס"ג), ובמט"א (שם, ס"א). וכ"כ במחזור אהלי יעקב (קע"ו ע"ב). וכ"נ ממחזור תפלת ישרים (מנצור).

והנה מהר"א חיון בשלמי חגיגה (שכ"ג ע"א, אות ט') כתב: א"א ואני תפילתי ואפי' כשחל בשבת וכ"כ בספר נגיד ומצוה ע"פ הסוד. אבל בספר חמ"י כתב דע"פ הסוד יש לאומרו. והובא כ"ז בקמח סלת (קמ"ט ע"א, סק"ן). ורהיטת לשונו משמע שאף ביוה"כ שחל בחול צריך לאומרו. אך בחמ"י (דף רכ"ב ע"א) מבואר שכוונתו על יוה"כ שחל בשבת. וז"ל בקיצור: הנה מבואר טעמו של דבר שתיקנו לומר אותו במנחת שבת, ומכ"ש כשחל להיות שבת ויוה"כ שהוא יותר שעת רצון שראוי לאומרו. ואף שהפוסקים כתבו שלא לאומרו במנחת יוה"כ ואפי' כשחל בשבת, הם כתבו ע"פ הפשט וכו'. אמנם ע"פ סודן של דברים, בשבת ויוה"כ שהוא יותר שעת רצון ראוי ונכון לתקן לאומרו, ולא יאבד טובה הרבה וכו'. ונכון לאומרו כל איש הירא בינו לבין עצמו וכו'. והרב מהרח"ו כשחל יוה"כ בשבת היה אומר במנחה בעמידה מי כמוך אב 'הרחמים' וכו', והאומר אב הרחמים במנחת יוה"כ בשבת, ואינו אומר ואני תפילתי, טועה מדרך השכל ולא הוזה מדותיו כנודע למעמיק בשרשן של דברים. ע"כ דבריו.

וע"ע במועד לכל חי (סי' י"ט סקפ"ח) שכתב: אין לומר ואני תפילתי ואפי' כשחל בשבת. נגיד ומצוה וכו', ועיין למר חמ"י. ע"כ. ונראה שדעתו שאין לאומרו. אך בספרו רוח חיים (סי' תרכ"ב סק"א) כתב: ולפי פשט דברי הזוה"ק באידרא רבה דתיקנו לאומרו במנחה

אמירת קדיש למפטיר

מא. המפטיר במנחה לא יאמר קדיש אחר הקריאה⁹⁰, אלא יתחיל מיד לברך ברכות הפטרה כנוסח ברכות הפטרה שבשחרית⁹¹. ויש מי שכתב שצריך לומר חצי קדיש אחר שקרא הפטרה⁹².

בשבת שהוא עת רצון הרי יותר ויותר הוי ביוה"כ. וכ"כ החמ"י. וכ"כ בספר אמת ליעקב דק"ב ע"ג. וכן נראה לי עיקר. ע"כ. ודבריו סתראי נינהו.

ובכה"ח (סי' תרכ"ב סק"ב) אחר שהביא דברי הרו"ח הנ"ל כתב, שהאמת ליעקב סיים בסוף דבריו "והבוחר יבחר". ומנהג חסידי בית אל שאין לאומרו, משום דסדר כוונות התפילות של יוה"כ אינם כשבת, בין כשחל בחול בין כשחל בשבת כנודע. ובסי' רצ"ב (סק"ז) כתב הכה"ח בשם מהר"י צמח בהגהות פע"ח, שאין לומר ואני תפילתי כשחל יוה"כ בשבת. [והוא המחבר נגיד ומצוה]. וכ"כ בנתבי עם (תרכ"ב ס"א) שמנהג ירושלים שלא לאומרו. וכן העלה בחזו"ע (עמ' שנ"ו). וע"ע בהערות המו"ל ספר שלמי חגיגה (עמ' ש"כ) שכתב, שבספר עטרת צבי (זידיטשוב, פר' תרומה) הביא ראיות להנגיד ומצוה. וכ"מ ממנהגי בית אל שהובאו בריש ספר דברי שלום. וכן במחזור חקת עולם כתב שלא לאומרו (אף שסידר המחזור ע"פ החמ"י).

⁸⁹ כנ"ל בשם החמ"י והרו"ח. וכ"כ במחזור כפור תמים (ר"ח ע"א): אם חל בשבת אומר ואני תפילתי. ע"כ. וע"ע בספר מנהגי ארגיל (אלג'יר, סי' א' אות ב') שכתב: גם ביוה"כ שחל בשבת אומרים ואני תפילתי, ונוהגים בזה דלא כהשו"ע ע"פ סברת התשב"ץ זלה"ה. ועי' בנוה שלום (חזן, דיני יוה"כ אות י"ג) שכתב: נראה שיותר יש לסמוך על ספר נגיד ומצוה. [שהעלה שלא לאומרו]. אך הרב הגדול בס' רוח חיים העלה לעיקר לאומרו כי הוא יותר עת רצון. ובכך אין למחות במי שאומר אותו. ע"כ. [ולא הזכיר כי בספרו מל"ח סתם דלא כמ"ש בספר רו"ח. ואפשר דס"ל דבתרא עיקר]. וע"ע במנהגי "בית יעקב" להר"א מני שכתב: ואם חל בשבת קודש אומרים ואני תפילתי. והמו"ל שם כתב: ועי' בסידור הרש"ש להיר"א עמוד (674) שכתב שבשנת תרל"ו אמרו. ועיין שם עוד עמ' (245) ועמ' (679). ועיין בשמן ששון (חלק ג' דרוש ו' דר"ה אות מ'). ומעשה נסים (עמ' ק"כ). ע"כ.

⁹⁰ בספר חמ"י (רכ"ד ע"ב) כתב: ואין לומר קדיש, והנוהגים לומר קדיש בין קריאת ס"ת להפטרה טועים. ומוכח מהרמב"ם דאף במנחת יוה"כ דאיכא הפטרה אומרים קדיש אחר חזרת ס"ת להיכל. וכתבתי זה יען הרבה שלוחי ציבור טעו בזה. ע"ש. ועי' שלחן גבוה (סי' תרכ"ב סק"ה) שכתב: והמנהג שלא לומר קדיש אחר קריאת ס"ת במנחה כמ"ש הרוקח וכו'. ע"ש.

ובשו"ת שדה הארץ (סי' כ"ח) כתב, כי חכמי ירושלים נסתפקו בזה, והרבנים שליחי הציבור אמרו כי מימיהם לא אמרו קדיש. והוא ז"ל העלה שיש לומר קדיש, וכתב כן בדעת הרמב"ם (דלא כחמ"י הנ"ל). אלא שסיים: כתבתי להלכה ולא למעשה אם יסכימו הרבנים יצ"ו. ע"כ. אך בספר עיקרי הד"ט (סי' ל"א ס"ק כ"ב) כתב בשם השדה הארץ הנ"ל, כי

אבינו מלכנו

מב. אחר חזרת הש"ץ אומרים "אבינו מלכנו", אף אם חל יוה"כ בשבת⁹³.

במנחת יוה"כ יש לומר קדיש אחר קריאת התורה קודם שיפטירו, שכן מוכח לישניה דהרמב"ם וכו'. ע"ש.

והרב היפה ללב (סי' תרכ"ב סק"ב) תמה על דברי העיקרי הד"ט, האיך כתב כן, הלא השדה הארץ העיד בשם החכמים שלא היו אומרים קדיש, ואף הוא תלה תשובתו בהסכמתם. ע"ש. וע"ע מועד לכל חי (סי' י"ט סק"ץ). והביא דבריו בכה"ח (סי' תרכ"ב סק"ב) וסיים: וכ"ה המנהג שא"א קדיש. ובנתיבי עם (שם, ס"ב) כתב: מנהגנו שלא לומר קדיש, ודלא כשדה הארץ. כה"ח. ע"כ. וע"ע שו"ת אור לציון (ח"ג פ' כ"ט אות כ"ג בהערה) שכתב שאין לומר קדיש בהפטרה של מנחה. יעו"ש. וע"ע בליקוטי מהרי"ח שכתב: עי' בכל בו שי"א קדיש, ומהרוקח והמרדכי מבואר שא"א קדיש עד חזרת ס"ת, וכן נראה מסתימת כל הפוסקים וכן המנהג. ע"ש.

וע"ע שו"ת בית דינו של שלמה (סי' א'), ושו"ת ויקרא אברהם (קונ' אמר שומר ס"ק נ"ז), ושדי חמד (ח"ט, מע' יוה"כ סי' ב' ס"ק ט"ז). וכן כתבו במחזור כפור תמים, חקת עולם, אהלי יעקב, תפילת ישרים (מנצור), ועבודת השם, שאין לומר קדיש. והקדיש שאומר הש"ץ קודם העמידה עולה גם לס"ת וכמו במנחת שבת.

⁹¹ מרן בסי' תרכ"ב (ס"ב) כתב: השלישי מפטיר ביונה. ואם חל בשבת מזכיר בה של שבת וחותם בשל שבת. ומוכח דס"ל דגם במנחה אומר "על התורה ועל העבודה" וכו'. דשם הוא מקום הזכרת שבת. אך הרמ"א הגיה וכתב: וא"א "על התורה ועל העבודה" במנחה. ע"ש. ומנהג הספרדים בזה כדעת מרן. וכ"ה במחזורים. ועי' שו"ת באר עשק (סי' צ"ח), וביד אהרן (ריש סי' תרכ"ב). ובחזו"ע (עמ' שנ"ח). וע"ע נפש חיה (מרגליות). ואשל אברהם (בוטשאטש, סי' תרכ"ב). ובכתר שם טוב (ח"א עמ' שפ"ז, וח"ו עמ' שע"ב).

אולם בספר מנהגי ארג"ל (אלג'יר, סי' א' אות ו') כתב: ביוה"כ במנחה נוהגים שלא לומר בהפטרת מנחה של יוה"כ "על התורה" וכסברת ההג"ה, אע"פ שאין כן בתשובת התשב"ץ (ח"ג סי' ש"ך). ע"ש.

⁹² בחזו"ע (עמ' שנ"ח) כתב בפסק ההלכה, שיאמר העולה חצי קדיש אחר ברכות ההפטרה. ובמקורות כתב שיש לדקדק מהריב"ש שכתב: שאם יאמר העולה קדיש לא יוכל הש"ץ לומר קדיש שנית קודם העמידה. מימלא למנהגנו שאומרים "מזמור לדוד" בשעת חזרת ס"ת להיכל קודם העמידה, שפיר יוכל לומר קדיש על אותו מזמור. ואה"נ במקום שלא אומרים המזמור לא יאמר העולה ח"ק. [ובאמת שבמחזורים כתוב לומר מזמור זה רק אם חל יוה"כ בשבת.] וע"ע שם במקורות שציין להרבה פוסקים דס"ל שאין לומר ח"ק. ונראה מלשונו שכן דעתו שאין לומר ח"ק. וצ"ע.

⁹³ נתבאר לעיל בדיני תפילת שחרית (אות ל"א).

צדקתך

מג. כשחל יוה"כ בשבת אומרים "צדקתך"⁹⁴ אחר אמירת אבינו מלכנו⁹⁵. ויש נוהגים שאין אומרים אותו⁹⁶.

⁹⁴ כ"כ הטור (סי' תרכ"ב). וכ"פ בשו"ע (שם, ס"ג). והוא ע"פ מש"כ הר"ן, שהמנהג לאומרו לפי שהוא יום עינוי. וע"ע בשו"ת התשב"ץ (ח"ב סי' רמ"ח) שכתב: אבל צדקתך אין אומרים בשבת של ראש השנה לפי שהוא ראש חודש, וצדקתך הוא צידוק הדין של משה רבינו ע"ה. אבל ביוה"כ שחל להיות בשבת אומרים צדקתך. והרמ"א כתב: במדינות אלו אין אומרים צדקתך.

ועי' נתיבי עם שכתב, שבמנהגי בית אל כתוב שא"א צדקתך כשחל ר"ה בשבת. ודייק מדפירש בר"ה ושתק בדין יוה"כ שחל בשבת, ש"מ שמנהגם היה לאומרו. וע"ע כתר שם טוב (ח"א עמ' תנ"ח). וכן במחזור חקת עולם כתב לומר "צדקתך" אם חל יוה"כ בשבת.

⁹⁵ כתב בשכנה"ג (סי' תרכ"ב הגה"ט סק"א) וז"ל: כתבתי בתשובה חלק או"ח סי' קל"ו, דמכח הסברא נראה דצריך לומר צדקתך ואח"כ לומר אבינו מלכנו, דתדיר ושאינו תדיר תדיר קודם. מ"מ ראוי להקדים אבינו מלכנו ואח"כ צדקתך. והטעם דאבינו מלכנו מעין תפילה הוא, ולכן יש להסמיך תפילה לתפילה. ועוד דיותר יש שייכות בעשרה ימים אלו לאבינו מלכנו מצדקתך. ועוד דהכא יש יתרון לאינו תדיר [והוא האבינו מלכנו] מלצדקתך, דהאבינו מלכנו אומרים שחרית ומנחה, וצדקתך רק במנחה וכו'. וכן העיד החכם השלם כמה"ר גרשום מוטאל שכן נוהגים בשאלוניקי להקדים אבינו מלכנו לצדקתך. ע"כ.

והנה תשובותיו בספר בעי חיי חלק או"ח לא זכינו לראותו. אבל או"ח ח"ב זכינו שיצא לאור. ושם בסי' נ' כתב לחזק דבריו בתשובה ח"א ובשכנה"ג הנ"ל, שיש להקדים אבינו מלכנו ואח"כ צדקתך. והוסיף, שכן הוא בהדיא בכל בו ובספר העיתים ובספר המנהיג. וסיים: שישו בני מעיי שכיונתי אל האמת. וע"ע בברכי יוסף (סי' תרכ"ב סק"א) שהקשה על סברתו, מ"מ סייעו מדברי בעל העיתים. ושור"ר שבחמ"י (רכ"ה ע"ב) כתב ג"כ כדברי השכנה"ג ומאותם הטעמים. יעו"ש.

דברי השכנה"ג הובאו להלכה בספר שלמי חגיגה (שכ"ג ע"א, ה"ט), ובקמח סלת (קמ"ט ע"א הל' נ"א). וע"ע במחזור בית דין (לראש השנה, דף קס"ו) ומחזור אהלי יעקב (קע"ז ע"א). וכן בשולחן גבוה (סי' תרכ"ב סק"ז) אחר שהביא דברי השכנה"ג סיים: וכן מנהגנו. והובא בנתיבי עם. וכ"כ בחזו"ע (עמ' שס"א). אך בספר נוה שלום (חזן, הל' יוה"כ אות י"ב) אחר שהביא דברי השכנה"ג סיים: ויש נוהגים לומר צדקתך קודם. עיי"ש.

⁹⁶ עי' בכה"ח (סי' תרכ"ב סק"ד) שכתב: גם במדינות ספרד יש מקומות שאין אומרים אותו. ובשו"ת זבחי צדק החדשות (סי' קנ"א) כתב: ואם חל בשבת אומר יהי שם דווקא, ואין או' צדקתך ולא אבינו מלכנו. וכ"ה במנהגי "בית יעקב" להר"א מני. וכן במחזור כפור תמים (דף רכ"ח) השמיט לגמרי פסוקי "צדקתך", וכן הוא במחזור תפלת ישרים (מנצור). וע"ע ביפה ללב (ח"ב סי' תרכ"ב סק"ג ד') שתמה על דברי השו"ע שפסק לאומרו, והלא בט"ב

ע ל י נ ו ל ש ב ח

מד. בסיום תפילת מנחה אומר חצי קדיש, תענו ותעתרו, ותתקבל. ואח"כ אומרים "עלינו לשבח"⁹⁷. ויש שאין אומרים "עלינו לשבח"⁹⁸.

תפילת נעילה

א ל נ ו ר א ע ל י ל ה

מה. תפילת נעילה פותחת בפיוט "אל נורא עלילה". ואומר 'פְּשַׁעַת' הנעילה⁹⁹. וי"א שבשני הבתים האחרונים 'תזכו לשנים רבות' וכו' 'מיכאל שר ישראל' וכו' יאמר 'מְשַׁעַת' הנעילה¹⁰⁰.

א"א אותו לפי שנקרא מועד כ"ש יוה"כ שהוא בכלל אלה מועדי ה'. ועיין בשמן ששון (חלק ג' דרוש ו' דר"ה אות מ'). [ומסידור הגר"מ אליהו נראה שפוסק שלכתחילה יש לאומרו].

⁹⁷ במחזור כפור תמים, אהלי יעקב, חקת עולם ותפלת ישרים (מנצור) הדפיסו לומר עלינו לשבח. אבל אין אומרים מזמור ויהא שלמא, רק מיד אחר קדיש תענו אומר עלינו לשבח. ועי' בהערה הבאה.

⁹⁸ בספר בתי כנסיות (סי' תרכ"ב סק"א) הביא מכת"י מו"ז ה"ר שלמה בן עזרא: מנהג אבותינו ביוה"כ במנחה שלא לומר אחר ח"ק ותענו ותתקבל, שום מזמור ולא שום קדיש ולא עלינו לשבח. ועתה חדשים מקרוב באו שלוחי ציבור רוצים לנהוג לומר מזמור אחד וקדיש יהא שלמא ועלינו לשבח. ולפום ריהטא היה נראה לעשות כך בפרט אנו בני ספרד שנהגו לומר עלינו לשבח בכל השנה במנחה. ועתה מצאתי סמך למנהג אבותינו בספר המנהיג וכו' וסומך תפילת נעילה לתפילת מנחה כהפלגת מוסף לתפילת שחרית וכו'. וע"פ הדברים האלה לא הנחתי לש"ץ שלנו לומר אחר קדיש תענו ותפילת מנחה שום דבר, אלא שיסמוך תפילת מנחה לתפילת נעילה. ונמצא שם החכם השלם כה"ר יעקב פג'ון יצ"ו שהוא תושב העיר רבתי עם שאלוניקי יע"א והעיד שכך עושים בשאלוניקי וכו', והיה שם החכם השלם הישיש כה"ר יוסף צרפתי הי"ו שהוא ג"כ תושב שאלוניקי והודה לדבריו, וע"ז חזרנו למנהגנו וכו'. יעו"ש.

⁹⁹ במחזור כפור תמים, חקת עולם ותפלת ישרים (מנצור) כתבו לומר: 'פְּשַׁעַת' הנעילה. ופירש בכפור תמים: קודם שננעלים שערי העליון תכניס תפילתנו תקובל ברצון. וכתבו כן בכל הבתים.

¹⁰⁰ בספר מועד לכל חי (סי' י"ט אות צ"ח) כתב: בדיצה ובצהלה הה"א בחולם. ויאמר 'משעת' הנעילה. וכן בסיום בית אחרון יאמר 'מְשַׁעַת' הנעילה. והובא בכה"ח (סי' תרכ"ג סק"ה). והכוונה שדיצה וצהלה יהיה משעת הנעילה ואילך, וכן בשרו נא הגאולה יהיה משעת הנעילה ואילך, ולא רק בשעת הנעילה. משא"כ בשאר הבתים שאנו מבקשים על מחילה ועל חתימה, בהם שייך לומר בשעת הנעילה.

אבינו מלכנו

מו. בנעילה אחר החזרה אין אומרים "אבינו מלכנו", אלא אומר חצי קדיש, ואח"כ מתחילים לומר סליחות¹⁰¹.

סליחות

מו. נוהגים לפתוח הסליחות של נעילה בבית המתחיל "זכור בניך בארץ" וכו'¹⁰², ואין מתחילים מתחילת הפיוט "שבט יהודה בדוחק"¹⁰³. ויש שנהגו להתחיל "משבט יהודה בדוחק"¹⁰⁴. ויש פותחים ב"זכרון לפניך בשחק"¹⁰⁵ [סוף פיוט "אם אפס"]. ויש שנהגו לפתוח ב"אתאנו לחלות פניך"¹⁰⁶.

רחמנא אדכר לך

מח. גם בתפילת נעילה, אחר אמירת "רחמנא אדכר לך" וכו', עונים "בדיל ויעבור"¹⁰⁷. ויש שנהגו לענות "אמן"¹⁰⁸.

¹⁰¹ כתב הב"י (ס"ס תרכ"ג) בשם המדרכי: בתפילת נעילה אין אומרים אבינו מלכנו. והדרכ"מ כתב: ואין נוהגים כן. ומרן בשו"ע לא כתב כלום. אבל הרמ"א (שם, סעי' ה') כתב: ואומרים אבינו מלכנו. וע' בשכנה"ג (שם, הגב"י סק"ד) שכתב: מקור המנהג שכתב הדרכ"מ הוא ממהר"ם מרוטנבורג. יעו"ש. ובשולחן גבוה (שם, סק"ט) כתב על דברי הרמ"א: מנהגנו שלא לאומרו בנעילה. וכ"כ במועד לכל חי (סי' י"ט ס"ק ק"ב): המנהג הפשוט שלא לומר אבינו מלכנו בנעילה. וע"ע בכה"ח (שם, ס"ק כ"ה) שכתב שבסידורים של בני ספרד אין כתוב א"מ בנעילה. וע"ע נתיבי עם שכתב: בירושלים לא נהגו לאומרו. ע"כ. וירושלים לאו דווקא. וכן הוא במחזור כפור תמים, אהלי יעקב, חקת עולם ותפלת ישרים שלא הדפיסו כלל אבינו מלכנו בנעילה.

¹⁰² כן הוא במחזור כפור תמים ותפלת ישרים (מנצור). ועיין חזו"ע (עמ' שע"ב).

¹⁰³ כ"כ במועד לכל חי (סי' י"ט ס"ק ק"ב) וז"ל: בסליחות נעילה לא יתחיל שבט יהודה בדוחק וכו' כי אינו שעה לזה. והרב מו"א היה גוער להש"ץ בזה. וכ"כ במחזור כפור תמים ותפלת ישרים (מנצור).

¹⁰⁴ כן הוא במחזור אהלי יעקב, וחקת עולם. וכ"כ במגן אבות (לבהר, עמ' שי"ב).

¹⁰⁵ כ"כ בחזו"ע (עמ' שע"ב).

¹⁰⁶ כ"כ במועד לכל חי הנ"ל: אלא יתחילו באתאנו לחלות ויאמר אבוא כעני שואל וכו'.

¹⁰⁷ כן נראה דעת הויקרא אברהם דלהלן. וכ"כ להלכה בשו"ת שמש ומגן (ח"ד או"ח סי' ט"ו סק"י). ובחזו"ע (עמ' שע"ב). וכ"ה במגן אבות (לבהר, עמ' שי"ב, תי"ח, תכ"ח, תל"א). וכ"ה במחזור כפור תמים, אהלי יעקב ותפלת ישרים, וכ"נ ממחזור חקת עולם.

¹⁰⁸ בשו"ת ויקרא אברהם (אדאדי, קונטרס מקום שנהגו, קכ"ב אות ד') כתב: בעה"ק צפת ת"ו באמירת רחמנא בנעילה, במקום שעונין הקהל בדיל ויעבור, עונין אמן בלבד. וכ"ה

סיום הסליחות

מט. בסוף הסליחות של תפלת נעילה, אומרים פסוק "שמע ישראל" פעם אחת, ואח"כ "ברוך שם כבוד" וכו' פעם אחת¹⁰⁹, ואח"כ אומרים פסוק: "ה' הוא

בהושענא רבא. וכן שמעתי מהרב אבר"ך זלה"ה שכן ראה להרב חיד"א בעוב"י ליוורנו בהושע"ר. וצריך לדעת דבשלמא בהושע"ר ניחא וכו', אבל בנעילה למה? הרי אנו אומרים בה ג"פ ויעבור בפועל. ע"כ. וע"ע במגן אבות (לכהר, עמ' תל"ג) שכתב, מנהג העיר ראבט לענות 'אמן'.

¹⁰⁹ כתב הסמ"ג (לאוין ס"ס ס"ט) וז"ל: וקבלתי ממורי רבינו יהודה בר רבי יצחק, אחר שהשלים תפילת נעילה אומר קדיש, ואח"כ ז' פעמים "ה' הוא האלקים", לפי שהשכינה עולה למעלה משבעה רקיעים. ואח"כ "שמע ישראל" פעם אחת ומיד תוקעין משום דכתיב: "עלה אלוקים בתרועה ה' בקול שופר" (תהילים פמ"ז פס' ו'). ובהגות הסמ"ק (רכ"א סק"ה) כתב: בליל מוצאי כיפור רגילים לומר "ה' הוא האלקים" ז' פעמים, י"א אותם קודם תקיעה, ויש אומרים אותם אחר התקיעה, וכן נראה, שהרי אומר אותו לסימן סילוק שכינה שמסתלק ועולה עד לרקיע השביעי, וכתיב: "עלה אלוקים בתרועה" אלמא לאחר תקיעת השופר הוי העלאה וסילוק. ע"כ. והובא כ"ז בב"י (סי' תרכ"ד).

ובדרכ"מ (סי' תרכ"ג סק"ב) הביא דברי מהרי"ל (סדר נעילה): בסיום הנעילה אומר הש"ץ פס' שמע ישראל פ"א והציבור עונים אחריו פ"א. ואומר "ברוך שם כבוד" ג' פעמים. ואומר הש"ץ "ה' הוא האלקים" והציבור אחריו, עד שבע פעמים לש"ץ ושבע פעמים לציבור. ואח"כ אומר קדיש ותוקעים. עיי"ש.

מין בשו"ע (סי' תרכ"ג ס"ו) כתב: בסוף הסליחות אומרים שבע פעמים "ה' הוא האלקים" ותוקעים תשר"ת. הרי שכתב בפשיטות שאמירת הפסוקים קודם לתקיעה. וכ"כ בשולחן גבוה (סי' תרכ"ג סק"י): ומנהגנו לומר ז"פ ה' הוא האלקים קודם תקיעה, וקודם זה אומרים שמע ישראל פ"א הש"ץ, וחוזרים ואומרים אותו הציבור.

ועי' במחזור אהלי יעקב (עמ' ר"י) שכתב: מה שאומרים פס' שמע ישראל ובשכמל"ו בסיום הסליחות, נראה שהוא כטעם שמתחילים התורה ביום שמחת תורה תיכף אחר סיומה, שלא ימצא מקום פטור ופתח לשטן לקטרג כמ"ש הפוסקים, אף הכא תיכף אחר גמר הדין והחתימה מקבלים עול מלכות שמים הן לטוב הן למוטב. ע"כ.

הרמ"א (שם) מוסיף: ואומר פ"א שמע ישראל וג"פ בשכמל"ו. [ועי' ט"ז סי' ס"א סק"ד]. וטעם הדבר שנהגו לומר בשכמל"ו ג"פ, כתב המטה משה (אות תתפ"ג), שהוא כנגד כהנים ליום וישראלים. ועוד ע"ש הפסוק ה' מלך — קודם שנברא העולם, ה' מלך — בעה"ז, ה' ימלוך — לעתיד.

אולם בשכנה"ג (סי' תרכ"ד הגב"י סק"א) הביא דברי הדרכ"מ שאומרים בשכמל"ו ג"פ, וכתב ע"ז: ואין אנו נוהגים כן. וכ"כ בספר נתיבי עם (סי' תרכ"ג ס"ו) שמנהגנו לומר בשכמל"ו פ"א. וע"ע בכה"ח (סי' תרכ"ג סק"ל) שכתב: ע"כ יש נוהגים שאין לאומרו כ"א

תהילה לאברהם

האלקים ה' הוא האלקים" (מלכים א', פי"ח פס' ל"ט) שבע פעמים¹¹⁰, ואח"כ אומרים פסוק: "קראתי בכל לב ענני ה' חקיך אצורה" (תהילים, פ' קי"ט פס' קמ"ה) שבע פעמים¹¹¹. ויש שנהגו בהיפך, תחילה אומרים ז"פ "קראתי בכל לב", ואח"כ ז"פ

פעם אחת. וכן נדפס במחזורים כפור תמים, אהלי יעקב, חקת עולם, ותפלת ישרים (מנצור), ועבודת השם. וכן המנהג שאומר הש"ץ פס' שמע ישראל פ"א ואחריו כל הקהל פ"א, ואומר בשכמל"ו פ"א ואחריו כל הקהל פ"א.

¹¹⁰ לעיל הזכרנו דברי מרן בשו"ע (סי' תרכ"ג ס"ו) שכתב: בסוף הסליחות אומרים שבע פעמים "ה' הוא האלקים" וכו'. וע"ע בשו"ע סי' ס"א (סעי' י"ב). והנה בשו"ת באר עשק (סי' צ"ח) נשאל: מה שנהגו לומר קודם תקיעת שופר מוצאי יום הכיפורים פסוק "ה' הוא האלקים" ז"פ, אם נכון לומר "ה' הוא האלקים" ז"פ לבד, או ז"פ "ה' הוא האלקים ה' הוא האלקים" כפי הפסוק, שהוא י"ד פעמים "ה' הוא האלקים". והשיב: נלע"ד כי יותר נכון לומר ז"פ "ה' הוא האלקים" בלבד. ע"ש טעמו.

אמנם בספר יד אהרן (סי' תרכ"ד הגב"י) כתב על דבריו: ליתא לע"ד, עיין שם שאין בדבריו הכרח. ומהרח"ו זצוק"ל כתב בספר נגיד ומצוה שיש לומר י"ד פעמים "ה' הוא האלקים". ע"כ. וכ"כ ביפה ללב (ח"ב סי' תרכ"ג סק"ב) בשם הנגיד ומצוה.

וכן הוא בשער הכוונות (ק"ב ע"ג): וז"ס מה שנהגו לומר אחר תפילת נעילה ז"פ "ה' הוא האלקים" והש"ץ אומר פ"א והקהל עונים אחריו, וכן עד ז' פעמים. ואע"פ שאנו כופלים בכל פעם "ה' הוא האלקים ה' הוא האלקים" לפ"א תחשב וכו', ונמצא כי י"ד פעמים "ה' הוא האלקים" אינם רק ז"פ בלבד. ע"ש. והובא בכה"ח (סי' תרכ"ג ס"ק כ"ח). וע"ע במחזור אהלי יעקב (עמ' ר"י) שכתב, שכן הוא בסידור האר"י וכן בסידור ר"י קאפיל. ע"ש.

¹¹¹ במחזור אהלי יעקב (עמ' ר"י) כתב: מה שכתוב לומר פסוק "קראתי בכל לב" ז"פ, לא מצאתי כעת מקורו. אולם מנהג זה מובא בשכנה"ג (סי' תרכ"ד הגב"י סק"ב) וז"ל: מנהג בקצת מקומות בכל פעם שאומר "ה' הוא האלקים" אומרים אחריו "קראתי בכל לב" וכו'. ונ"ל הטעם משום דיש בפסוק זה ז' תיבות, והוא תפלה ותחינה לקב"ה ששואל ממנו שקראו בכל לב שיענהו כנגד ז"פ שאומרים ה' הוא האלקים. ושמעתי טעם אחר שאין אומרים אותו כי אם ששה פעמים, אבל בפעם האחרונה אין אומרים אותו, ונמצא שהם י"ג פעמים, שבעה פעמים "ה' הוא האלקים" וששה פעמים "קראתי בכל לב" כנגד תיבות ד"והוא רחום יכפר עון". ע"כ. והובאו דבריו בשולחן גבוה (שם, מח' א') וכתב ע"ז: ובמקומינו נהגו לומר י"ג פעמים "קראתי בכל לב" אחר שאומרים "ה' הוא האלקים".

ועכ"פ מלשון השולחן גבוה נראה שתחילה אומרים "ה' הוא האלקים" ואח"כ אומרים הפסוק "קראתי בכל לב". וכן סידר במחזור תפילת ישרים (מנצור) לומר ז"פ "ה' הוא האלקים" ואח"כ ז"פ "קראתי בכל לב". וכ"ה במחזור "עבודת השם".

"ה' הוא האלקים"¹¹². ויש שנהגו לומר פס' "ה' הוא האלקים" וכו' פ"א, ואחריו פס' "קראתי בכל לב" וכו' פ"א, וחוזרים לומר כן שבע פעמים¹¹³.

ת ק י ע ו ת

נ. אחר אמירת הפסוקים הנ"ל, אומר הש"ץ חצי קדיש, ותוקעים תשר"ת תש"ת תר"ת¹¹⁴, ואומר תענו ותעתרו וכו', תתקבל וכו'. ושוב תוקעים תרועה גדולה¹¹⁵. ואומרים: "כל כלי יוצר עליך לא יצלח" וכו' "ה' יחתו מריביו" וכו'¹¹⁶.

¹¹² בכה"ח (סי' תרכ"ג ס"ק כ"ט) כתב: כן הוא מנהג בית אל יכב"ץ, לומר הפסוק "קראתי בכל לב" ז"פ, ושוב אומרים "ה' הוא האלקים ה' הוא האלקים" ז"פ. ע"ש. וכ"כ במנהגי "בית יעקב" להר"א מני וז"ל: ואומר שבעה פעמים "קראתי בכל לב" ועל כל פעם חוזרים אותו הקהל, ואחר כך שבעה פעמים "ה' הוא האלקים" וכו'. וכמנהג הזה כתוב במחזור אהלי יעקב וחקת עולם, שאומר תחילה ז"פ "קראתי בכל לב" ואח"כ אומר ז"פ "ה' הוא האלקים". וכן העלה בחזו"ע (עמ' שע"ג) בהערה.

¹¹³ ביפה ללב (ח"ב סי' תרכ"ג סק"ב) כתב שהמנהג לומר "ה' הוא האלקים ה' הוא האלקים" פ"א, ואח"כ אומרים "קראתי בכל לב" פ"א, ושוב אומרים "ה' הוא האלקים ה' הוא האלקים" פ"א, ואחריו "קראתי בכל לב" פ"א, ועושין כן שבע פעמים. והטעם כדי שלא לומר "ה' הוא האלקים" יותר מב' פעמים ברציפות כמו שנזכר בפסוק, וכדרך שאמרו שאין לומר פס' שמע ישראל ב' פעמים ברציפות. ולכן מפסיקים בין פעם לפעם באמירת הפסוק "קראתי בכל לב". וכן משמעות לשון השכנה"ג הנ"ל שכך היה סדר אמירתם. וע"ע בשו"ת זבחי צדק החדשות (סי' קנ"א) וז"ל: אחר "ברוך שם כבוד" וכו', אומרים "ה' הוא האלקים" וכו'. ובכל פעם שאומר הש"ץ "ה' הוא האלקים" אומרים הקהל פסוק "קראתי בכל לב" וכו'. וכן סידר במחזור כפור תמים לומר פ"א "ה' הוא האלקים" ופ"א "קראתי בכל לב" וכן עושים ז' פעמים.

אולם בכה"ח (סי' תרכ"ג ס"ק כ"ט) כתב לדחות דברי היפה ללב, שהרי רבינו האר"י כתב בהדיא לומר הפסוק "ה' הוא האלקים ה' הוא האלקים" ז"פ זה אחר זה, ש"מ דאין שום חשש באמירת פסוק זה כמה פעמים זא"ז ולא דמי לק"ש. ולכן אין להפסיק באמצע באמירת הפסוק "קראתי בכל לב". וכן הוא מנהג בית אל יכב"ץ וכו'. וכנ"ל.

¹¹⁴ הטור (סי' תרכ"ד) כותב: ותוקעין תשר"ת זכר לתקיעת היובל שהיתה ביום הכיפורים. ויש נוהגים לתקוע מיד אחר תפילת נעילה. והב"י (שם) כתב בשם המרדכי והגה"מ שיש תוקעין תקיעה אחת, ויש תוקעין תשר"ת. ומנהג העולם עכשיו לתקוע תשר"ת. ע"ש. ובדרכ"מ (שם, סק"א) כתב, שמנהג אשכנז לתקוע תקיעה אחת. והמנהג לתקוע מיד אחר הקדיש שאומרים בסוף נעילה, ויש שמקדימין קודם הקדיש מיד שאמרו "ה' הוא האלקים" וכו'. ע"כ. וע"ע מטה משה (אות תתפ"ה ותתפ"ו), ומנהגי ישורון (ס' קנ"ד וקנ"ה), ובארץ חיים (סטהון, סי' תרכ"ג ס"ו).

ומרן בשו"ע (סי' תרכ"ג ס"ו) כתב: בסוף הסליחות אומרים שבע פעמים "ה' הוא האלקים" ותוקעים תשר"ת. והרמ"א כתב: וי"א שאין לתקוע רק תקיעה אחת, וכן נוהגים במדינות אלו. ותוקעין לאחר שאמר קדיש לאחר נעילה, וקצת מקומות נהגו לתקוע קודם קדיש. ע"כ. ומסידור דברי השו"ע נראה דס"ל דהתקיעות הם אחר נעילה קודם ערבית, ודלא כהסוברים שתוקעים אחר ערבית. וכ"כ הכנה"ג (ריש סי' תרכ"ד) שכך מנהגנו. והביא שכ"כ בשו"ת בנימין זאב (סי' רל"ג). וכ"כ בשו"ת באר עשק (סי' צ"ח) שהעיקר להלכה שתוקעין אחר נעילה קודם ערבית. והובא ביד אהרן (סי' תרכ"ד הגה"ט). וע"ע בשולחן גבוה (סי' תרכ"ג סקי"ג) שכתב: מנהגנו לתקוע בתוך הקדיש קודם שאומר "תענו" ו"תתקבל" לאחר הנעילה קודם ערבית. ע"כ.

והנה בשכנה"ג (סי' תרכ"ד הגה"ט סק"ב) כתב: מנהגנו אחר שמסיימין הסליחות, אחר קדיש, קודם "תענו" תוקעין תשר"ת. ויש תוקעין עשרה קולות [היינו תשר"ת תש"ת תר"ת] ואין להם סמך. ע"כ. ובשולחן גבוה (סי' תרכ"ג סקי"ב) הביא דבריו וכתב: ומנהגנו לתקוע עשרה קולות תשר"ת תש"ת תר"ת. איברא שהפוסקים כתבו תקיעה, ויש כתבו תשר"ת, אבל אחר החיפוש מצאתי בספר המנהיג (סי' ס"ט) שכתב: צריך לעשות תשר"ת סימן אחד שלם וכו' וכבר בארנו כי צריך לתרועה אחת תשר"ת תש"ת תר"ת וכו'. ע"כ. וכ"כ בנהר מצרים (הל' יוה"כ, אות י"ט) וז"ל: מנהג מצרים לתקוע במוצאי יוה"כ בקדיש תתקבל קודם תענו עשרה קולות תשר"ת תש"ת תר"ת. ולא תשר"ת לבד כפסק מרן דתוקעין תשר"ת לבד, דלא נהגו כן, רק תשר"ת תש"ת תר"ת. ואחר אמירת "תענו ותערתו" תוקעין תרועה גדולה אחת, ומתפללים ערבית. וכן מנהגנו בעיקר"ת ירושלים ת"ו. ע"כ. וכ"כ בנתיבי עם (סי' תרכ"ג ס"ו) בירושלים נוהגים שקודם "תענו ותערתו" תוקעים תשר"ת תש"ת תר"ת, ואחר גמר הקדיש קודם "כל כלי יוצר" וכו' תוקעים תרועה גדולה. ע"ש. וכ"כ בספר ברית כהונה (מע' כ' אות ט"ו): אחר הנעילה ראיתי נוהגים שאחר שיאמר הש"ץ "תענו ותערתו" קודם גמר "תתקבל" וגו', תוקעים תשר"ת תש"ת תר"ת כמנהג שזכר הכף החיים ז"ל בשם השו"ג, ושהביא ראיה לזה מספר המנהיג, ואח"כ גומר החזן תתקבל וגו'. וכן נוהגים ג"כ לתקוע תרועה גדולה, וכמ"ש הרב הנז' שיש נוהגים כן.

וע"ע במחזור אהלי יעקב (עמ' ר"י) שכתב: מה שכתוב במחזורי הספרדים לתקוע קודם "תענו ותערתו" נראה שהוא כעין פשרה למ"ש הרב בהג"ה (הנ"ל) ותוקעים לאחר הקדיש וקצת מקומות נהגו לתקוע קודם הקדיש כיון דהוי זכר לתקיעת יובל שהיתה ביוה"כ כל כמה דמסמכין ליה ליוה"כ עדיף טפי. ע"כ.

¹¹⁵ כנ"ל בדברי הנהר מצרים ונתיבי עם, וכ"כ בכה"ח (סי' תרכ"ג ס"ק ל"א) וז"ל: ויש נוהגין לתקוע עוד תרועה גדולה אחר סיום קדיש תתקבל, והוא ע"ז רמז עלה אלקים בתרועה, לפי שבכאן סיום התפילות והבקשות של יוה"כ. וכל אחד יעשה כמנהגו לפי שאין כאן חיוב מצד הדין רק מנהג ודרך רמז בעלמא. ע"ש. וע"ע בשו"ת זבחי צדק החדשות (סי' קנ"א): קודם תענו וכו' תוקע עשרה קולות תשר"ת תש"ת תר"ת, ואח"ך תענו וכו', ומריע תרועה גדולה. ע"כ. וכ"כ במנהגי "בית יעקב" להר"א מני: ואומר קדיש, וקודם "תענו

עלינו לשבח

נא. בסיום תפילת נעילה אין אומרים "עלינו לשבח", אלא מיד מתחילים להתפלל תפילת ערבית¹¹⁷. ויש שנהגו שאחר שאומרים הפסוקים "כל כלי יוצר" וגו', לומר קדיש "יהא שלמא" ו"עלינו לשבח", ואח"כ מתחילים תפלת ערבית¹¹⁸.

תפילת ערבית מוצאי כיפור

אמירת קדיש

נב. תפילת ערבית של מוצאי כיפור פותחת בפסוקים "ה' צבאות" וכו', חצי קדיש וכו', "והוא רחום" וכו', ברכו וכו', וממשיך כמו תפילת ערבית של חול¹¹⁹. ויש

ותערתו" תוקעים עשרה קולות, ואחר כך אומר תענו, ואחר גמר הקדיש תוקעים תרועה גדולה, ואומרים כל כלי יוצר וכו'. וע"ע ברוח חיים (פלאגי, סי' תרכ"ג סק"ג).

¹¹⁶ כתב הכנה"ג (סי' תרכ"ד הגה"ט) וז"ל: אחר סיום תפילת נעילה נוהגים אנו לומר: "כל כלי יוצר עליך לא יצלח" ג' פעמים, ואח"כ אומרים: "יבואו ויגידו צדקתו לעם נולד כי עשה". ואח"כ אומר הש"ץ: "לך אכול בשמחה לחמך" וכו'. וראיתי לחזנים ולמרכיצי תורה אומרים הפסוק ככתבו "לך אכול בשמחה לחמך" וכמו שכתוב בסידורים, וטועים הם, שאין לומר "לך אכול בשמחה לחמך" משום דר"ת א'כול ב'שמחה ל'חמך הוא א'בל', ולכן יש להפוך הפסוק ולומר: "בשמחה אכול לחמך" וכו'. וכן הוא מנהגי. ויראה לי שהטעם שאומרים פסוק "יבואו ויגידו צדקתו לעם נולד כי עשה" לפי שכיון שנתכפרו עונותיהם הם כבריה חדשה וכעם נולד. ע"כ. והובא בשלמי חגיגה (סי' ז' אות י"ב, שכ"ג ע"א), ובכה"ח (סי' תרכ"ד ס"ק ל"ח). וע"ע בברית כהונה (מע' כ' אות ט"ז): אחר גמר תפילת הנעילה והסליחות והתקיעות, ראיתי נוהגים לומר "כל כלי" וגו' ג"פ, ואח"כ א"יבואו ויגידו צדקתו לעם נולד כי עשה". "לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך כי כבר רצה האלהים את מעשיך". וכעין זה כתב הרב כף החיים ז"ל. ע"כ.

וכל הנז' בהלכה זו הובא במחזורים כפור תמים, אהלי יעקב, חקת עולם ותפלת ישרים (מנצור). וכ"כ בחזו"ע (עמ' שע"ג). ומש"כ הכנה"ג לשנות הפסוק ולומר "בשמחה אכול לחמך" לא שינו המחזורים כדבריו, וכ"כ בכה"ח (סי' ר"כ סקי"א): המנהג לאומרו ביושר. לבד ממחזור "עבודת השם" שהדפיס הפסוק כנוסח הכנה"ג.

¹¹⁷ במחזור אהלי יעקב וחקת עולם לא הדפיסו כלל "עלינו לשבח" אחר הנעילה. ובמחזור כפור תמים ותפלת ישרים (מנצור) כתבו, שיש נוהגים לומר עלינו לשבח. וע"ע בבתי כנסיות (סי' תרכ"ב) שכתב: אחר קדיש תענו ותתקבל תכף אמרתי והוא רחום וברכו לתפילת ערבית, ולא כמו אותם הנוהגים לומר אחר תענו מזמור אחד וקדיש יהא שלמא, ואח"כ אומר והוא רחום, ואין להם על מה שיסמוכו. ע"כ.

¹¹⁸ בשו"ת זבחי צדק החדשות (סי' קנ"א) כתב: אחר "וירם קרן משיחו" אומר קדיש יהא שלמא ועלינו לשבח.

שנהגו שלא לומר "חצי קדיש" בתחילת התפילה, רק "והוא רחום וכו', וברכו" וכו', וממשיכים כרגיל¹²⁰.

ברכו בסיום התפילה

נג. יש מי שכתב שאין אומרים ברכו בסוף תפילת ערבית של מוצאי כיפור¹²¹. אבל מנהג הספרדים הוא לומר ברכו בסיום תפילת ערבית¹²².

¹¹⁹ עי' במנהגי "בית יעקב" להר"א מני שכתב: ואחר כך מתפללים ערבית ואומרים קדיש וברכו וכו'. וכ"כ במחזור כפור תמים, ומחזור תפלת ישרים (מנצור) ו"עבודת השם". וכ"כ בחזו"ע (עמ' שע"ו) שמנהגנו לפתוח בפסוקים ה' צבאות וכו' וח"ק, והוא רחום וכו' וברכו. וע"ע בכה"ח (סי' רל"ז סק"ג) דלפי דברי רבנו האר"י ז"ל קדיש דקודם ערבית הוא חובה ויש לו טעם בסוד. ע"ש.

¹²⁰ בשכנה"ג (סי' רל"ז הגה"ט סק"א) כתב: והמנהג הפשוט עכשיו לומר קדיש קודם והוא רחום, ונראה שנהגו כן מפני שאומרים מזמורים קודם ערבית. אבל בליל כיפור ובליל מוצאי יום הכיפורים נוהגים שלא לומר קדיש קודם והוא רחום, והטעם מפני שאין אומרים מזמורים. והמון העם אפילו שאין אומרים מזמורים קודם ערבית, אומרים קדיש, וטעות הוא בידם. וכ"כ שנית (בסי' תרכ"ד הגה"ט סק"א) וז"ל: ואין אומרים קדיש קודם ברכו אלא לאחר גמר נעילה אומרים והוא רחום וערבית. וכ"נ מדברי ה"בתי כנסיות" הנ"ל. וכ"כ בנהר מצרים (הל' יוה"כ, אות י"ט) וז"ל: ומתפללים ערבית בלי קדיש ראשון. וכ"כ בספר ברית כהונה (מע' כ' אות כ'): מנהגינו באי ג'רבה יע"א שלא לומר קדיש קודם ערבית של מוצאי יום כפור. ע"כ. וע"ע בספר גאולי כהונה (מע' כ' אות א'): אין אומרים קדיש קודם ערבית של מוצאי יום כפור, ועיין בשכנה"ג. ע"כ. וכן סידר במחזור "אהלי יעקב" לומר והוא רחום וברכו בלא קדיש תהילה. ובחקת עולם כתב לומר "והוא רחום" וכו', ובבית אל נהגו לומר ח"ק. ע"כ.

¹²¹ עי' בספר הליכות שלמה (עמ' נ"ט) שכתב: אין אומרים "ברכו" אחר תפלת ערבית של מוצאי יוה"כ. וכתב שם הטעם, דכיון שכל הקהל היו בביהכ"נ כל היום ודאי שמעו ברכו שלפני התפילה. ע"ש. והוא ע"פ המבואר בשו"ע (סימן קל"ג ס"א) וז"ל: בשבת ויו"ט אין אומרים ברכו אחר קדיש בתרא. הגה: אפי' במקום שנהגו לאומרו בימות החול, שמא לא היו יחידים בבהכ"נ כשאמרו ברכו, מכל מקום בשבת ויו"ט אין לאומרו, דהכל באין לבהכ"נ קודם ברכו (ב"י בשם ריב"ש). וא"כ ה"ה ביוה"כ שאין לאומרו אחר התפילה.

¹²² נודע שמנהג הספרדים לומר ברכו בסוף התפילה גם בשבת ויו"ט ודלא כפסק מרן בשו"ע, ומשום שיש לו טעם ע"פ הסוד כמבואר בשער הכוונות. וכ"כ ביד אהרן (מהדו"ב, סי' קל"ג הגב"י סק"ה) וז"ל: עתה בזמננו זה שנתפשטו כתיבות הרב הקדוש ז"ל שכתב שאומרים אותו בין בחול בין בשבת בין ביו"ט נהגו ברוב הקהילות לאומרו. וכ"כ בספר בתי כנסיות, וברוח חיים, והובא בכה"ח סי' קל"ג (סק"א) וסי' רל"ז (סק"ב). וכן נדפס במחזורים כפור תמים, אהלי יעקב, תפלת ישרים (מנצור), ועבודת השם. וכן המנהג פשוט. וכ"כ להלכה בחזו"ע (עמ' שע"ז ד"ה לפני) עיי"ש. ועוד דאף לפי הפשט י"ל שצריך לומר "ברכו" וכמ"ש בהליכות שלמה הנ"ל בשם הגר"א נבנצל, דפעמים יש מהקהל שמפסידים ברכו של תחילת התפילה משום שנצרכו לנקביהם וכיוצא. וא"כ בשבילם יש לומר ברכו פעם שנית בסוף התפילה.